

DOKTORI (PhD) DISSZERTÁCIÓ

TÓTH-VARGA VIOLETTA

**A PSZICHOANALITIKUS SZEMLELETŰ
CSECSEMŐMEGFIGYELÉSI JEGYZŐKÖNYVEK
KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI ASPEKTUSAI**

2019

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGÓGIAI ÉS PSZICHOLÓGIAI KAR

Pszichológiai Doktori Iskola
A Doktori Iskola vezetője: Prof. Dr. Demetrovics Zsolt, egyetemi tanár

Szocializáció és társadalmi
folyamatok
Doktori program
Programvezető: Dr. Nguyen Luu Lan Anh, habil. egyetemi docens

Témavezető: Prof. Dr. Dúll Andrea, egyetemi tanár

A bírálóbizottság tagjai:

Prof. Dr. Rácz József, egyetemi tanár, ELTE Pszichológiai Intézet, elnök
Dr. Móra László Xavér, egyetemi adjunktus, ELTE Pszichológiai Intézet, titkár
Dr. Kőváry Zoltán, egyetemi docens, ELTE Pszichológiai Intézet, bíráló
Dr. Deák Zsolt, vezetőségi tag,
Magyar C.G. Jung Analitikus Pszichológiai Egyesület, bíráló
Dr. Forgács Attila, habil. egyetemi docens, Corvinus Egyetem, tag
Dr. Hámori Eszter, habil. egyetemi docens, PPKE Pszichológiai Intézet, tag
Prof. Dr. Oláh Attila, egyetemi tanár, ELTE Pszichológiai Intézet, póttag
Prof. Dr. Péley Bernadette, egyetemi tanár, PTE Pszichológiai Intézet, póttag

Budapest, 2019

TARTALOMJEGYZÉK

Köszönetnyilvánítás	6
I. BEVEZETŐ	7
I.I. Implicit környezeti tudás	7
I.II. Célkitűzések	9
I.III. A dolgozat felépítése	10
1. Elméleti áttekintés: Pszichoanalízis és környezetpszichológia	13
1.1.1 A környezetpszichológiai alapok	13
1.2 A helykötődés pszichoanalitikus gyökerei	14
1.3 A térbeliség megjelenése a pszichoanalitikus nyelvhasználatban	17
1.4 Jelentésteli terek és helyek	19
1.5 Kitüntetett helyek a pszichoanalitikus gondolkodásban és a környezetpszichológiában	21
1.5.1 A város és lélek	21
1.5.1.1 A város és az egyén	22
1.5.1.2 A város, mint a szubjektum metaforája: a kószáló (flâneur) városképe	24
1.5.1.3 A város, mint a lélek metaforája: Freud Rómája	25
1.5.2 Ház és lélek	26
1.5.2.1 Jung háza	28
1.5.2.2 Wittgenstein háza	29
1.6 Az otthon környezetének pszichológiája	31
1.7 A helyek szerepe az érzelemszabályozásban	34
1.7.1 Egy speciális érzelemszabályozó hely: a múlt századforduló budapesti kávéházai	36
1.7.1.1 A kávéház, mint az otthon metaforája	37
1.7.1.2 A kávéház, mint az érzelemszabályozás tere	39
1.8 A térformák jelentősége a pszichoanalitikus elméletekben	41
1.8.1 Bion-féle konténer jelenség	41
1.8.2 Stern vitalitási affektusai	42
1.8.3 Hermann térszemlélete és a pszichopatológia egyes téri vonatkozásai	43
1.8.4 Binswanger térszemlélete és a Daseinanalízis	45
1.9 A szociofizikai környezet megjelenése a pszichoanalitikus elméletalkotók gondolkodásában	47
1.9.1 D. W. Winnicott és a környezet szerepe	47
1.9.2 A szociofizikai tér Bálint Mihály elméletében	49
1.9.3 A tér és a környezet szerepe a szeparációtól az individuációig	50
1.9.4 A szociofizikai tér megjelenése a kötődéseméleti és családterápiás megközelítésekben	52
1.9.5 Christopher Bollas pszichoanalitikus megközelítése a településekről	52

1.10	A természeti környezet pszichoanalitikus perspektívából	53
2	Csecsemőmegfigyelés, mint módszer fontosabb állomásai	56
2.1	Korai csecsemőmegfigyelők	56
2.1.1	Margaret Mahler megfigyelései	56
2.1.2	John Bowlby megfigyelései	57
2.1.3	Selma Fraiberg csecsemőmegfigyelési tapasztalatai	58
2.1.4	Mary Ainsworth csecsemőmegfigyeléssel kapcsolatos munkássága	59
2.1.5	D. W. Winnicott és a megfigyelések	60
2.2	A Budapesti Iskola csecsemőképe	61
2.3	A Bick-féle csecsemőmegfigyelés módszere	62
2.4	A csecsemőmegfigyelések eredményei: a konstruált és rekonstruált csecsemőkép	65
2.5	A csecsemőmegfigyelések haszna	67
3	Kvalitatív kutatás a környezetpszichológiában: A Grounded Theory (GT) módszerének tudományfilozófiai, történeti háttere	70
3.1	Ontológiai és episztemológiai háttér	71
3.1.1	Fenomenológia	71
3.1.2	Hermeneutikai megértés	72
3.1.3	Egzisztencializmus	72
3.1.4	Interpretatív szemlélet.....	73
3.1.5	Szimbolikus interakcionizmus	73
3.1.6	Konstrukcionizmus	74
II.	CÉLKITŰZÉSEK	75
III.	MÓDSZER	76
4	A vizsgálati módszer választásának indoklása	77
5	Grounded Theory (GT) módszere	79
6	Az elemzés folyamata	81
7	A jegyzőkönyvek elemzésének folyamata	83
8	A vizsgálat menete	85
9	Mintavétel	86
IV.	EREDMÉNYEK	88
10	A fő témák és az elmélet áttekintése	89
10.1	I. SZELEKTÍV KÓD: MOZGÁS A TÉRBEN	91
10.1.1	I. 1. A Közelség.....	92
10.1.2	I.2 Távolság	94
10.1.3	I.3. Aktivitás-passzivitás/pihenés.....	95
10.1.4	I.4. Mozgás – korlátozás.....	96

10.2	II. SZELEKTÍV KÓD: HELYÉLMÉNY	98
10.2.1	II.1. Az otthon lokalizálása - külső perspektívából tekint rá az otthonra	100
10.2.2	II.2. Az otthon belső terének leírása – belső perspektíva	101
10.2.3	II.3. Ambians ingerek hatása	102
10.2.4	II.4. A térélmény	103
10.2.5	II.5. A tárgyak közvetítette élmény	105
10.2.6	II.6. Helykeresés	106
10.2.7	II.7. Az otthonba/házba való bejutás körülményei összefüggnek azzal, hogy mennyire várják szívesen a megfigyelőt	107
10.2.8	II.8. Otthonosság-élmény	108
10.3	SZELEKTÍV KÓD: „ELFEDÉSEK”	110
10.3.1	III.1. A nem hozzáférhető baba	111
10.3.2	III.2. A nem hozzáférhető anya	111
10.3.3	III.3. „Színház”	112
10.3.4	III.4. Metaforák, szimbólumok	114
10.4	IV.SZELEKTÍV KÓD: A MÚLT LENYOMATAI A JELEN TÖRTÉNESEIN	116
10.4.1	IV.1. A megfigyelő sajátélményei felbukkannak	117
10.4.2	IV.2. Fontos élettörténeti események elmesélése	118
10.5	V. SZELEKTÍV KÓD: ÉRZÉSEK	119
10.5.1	V.1. Veszély-érzet	120
10.5.2	V.2. Aggodalom	121
10.5.3	V.3. Hála	123
10.5.4	V.4. Rivalizáció	123
10.5.5	V.5. Agresszió, düh, harag	124
10.5.6	6. Bizalom	125
10.5.7	V.7. Feszültség, frusztráció	126
10.5.8	V.8. Elismerés, jó érzés, elégedettség	127
10.6	VI. SZELEKTÍV KÓD: ALKALMAZKODÁSOK, ELVÁRÁSOK	128
10.6.1	VI.1. Alkalmazkodás az ideákhoz. Ideálkövetés	129
10.6.2	VI.2. A megfigyelési keretek tartása feszültséggel jár	130
10.6.3	VI.3. Túlzott alkalmazkodás a keretekhez	131
10.6.4	VI.4. Keretátlépés	131
10.7	Kutatói önreflexió	133
10.8	Megbízhatóság és validitás	134
V.	DISZKUSSZIÓ	137
	V.1 Mozgás a térben	135
	V.2 A helyélmény	139
	V.3 "Elfeledések"	147
VI.	KÖVETKEZTETÉSEK	154
VII.	MELLÉKLETEK	172

Köszönetnyilvánítás

Dolgozatom létrejöttében sokak segítségét kell megköszönnöm.

Először is köszönettel tartozom Dr. Dúll Andreának, témavezetőmnek, aki türelmével, facilitáló hozzáállásával, emberi és szakmai jelenlétével végigkísérte a munka különböző stációit, töretlen hitével és lelkesedésével biztatott és mindvégig támogatott, hasznos észrevételeivel segített, ugyanakkor hagyta, hogy a hosszan formálódó témával végül egymásra találjunk.

Köszönöm az Ego Klinika munkatársainak segítségét, akik támogatásukkal hozzájárultak, hogy elegendő jegyzőkönyv gyűlhessen össze az elemzéshez.

Köszönöm Dr. Rácz Józsefnek a módszertani elemzéshez nyújtott nagyon fontos segítségét, illetve Somogyi Krisztina e tárgykörrel kapcsolatos hasznos meglátásait is.

Sokat köszönhetek Dr. Pető Katalinnak a támogatásáért és a biztatásáért.

Nagyon köszönöm minden kollégám segítségét, akik jegyzőkönyveiket az ezzel járó nehézségek ellenére is a rendelkezésemre bocsátották, ezáltal lehetővé tették a kutatás elkészítését.

Sok köszönettel tartozom mindazon családoknak, akik hozzájárultak, hogy a megfigyelésről készült jegyzőkönyveket felhasználhassam.

Végül köszönöm családom kitartását, férjem és lányaim türelmét, akik a hosszú folyamat alatt végig mellettem voltak és támogattak, hogy a dolgozat elkészülhessen.

BEVEZETŐ

I.I. Implicit környezeti tudás

„Fura dolog az emlékezet. Amikor valóban ott voltam, egyáltalán nem törődtem a tájjal. Nem gondoltam, hogy rendkívüli látvány lenne, és azt se, hogy tizennyolc év után ilyen apró részletességgel képes leszek felidézni. Őszintén szólva akkor, ott egyáltalán nem törődtem a tájjal. Csak magamra gondoltam és arra a gyönyörű lányra, aki akkor, ott mellettem sétált, arra, ami kettőnk közt volt, és megint magamra. Abban a korban voltam, amikor minden, amit láttam, minden érzés, minden gondolat, mint a bumeráng, visszatért hozzám. (...) Nem maradtak tartalékaim, hogy a körülöttem lévő tájra pazaroljam az érzéseimet.

Most mégis a táj az első, ami eszembe jut. A hideget hozó szél, a hegyek vonala, a kutyaugatás, ezek a dolgok törnek felszínre először és tisztán. Olyan élesen rajzolódnak ki, ha kinyújtanám a kezem, ujjaimmal végigkövethetném a kép körvonalait. Ám a tájképben emberi alak nem látható. Senki sincs ott. Sem Naoko, sem én. Vajon hova tűntünk hirtelen? És azok, az akkor oly fontosnak hitt dolgok, ő és én, az én akkori egész világom, mind hová lett vajon? (...) Minden, ami maradt nekem, csak egy emberek nélküli, mozdulatlan tájkép.

Természetesen csak idő kérdése, és vissza tudom hozni az arcát.”

(Murakami Haruki)¹

Murakami fenti sorai jól szemléltetik a környezeti tudás implicit jellegét, azt a jelenséget, hogy az embereket körülvevő szociofizikai környezeti ingerek számosságuk és nem tudatosuló természetük miatt gyakran nem válnak a megélés szintjén explicitté, ugyanakkor az érzésekben és olykor az emlékekben keletkezett lenyomatuk és jelentőségük mégis jóval jelentősebb (ld. Searles, 1960), mint ahogy azt közvetlenül gondolnánk. Kevésbé tudatosuló jellege miatt általában a használó nem is kezeli kellőképpen fontosnak s nem a valós pszichológiai súlya szerint ítéli meg a szociofizikai teret (Dúll, 2009).

A memóriakutatásoknak köszönhetően ma már világos, hogy az emlékeket különböző memóriarendszerek őrzik és működtetik. Az önéletrajzi emlékezet explicit vagy deklaratív jellegű, vagyis (részben) a tudatosság számára is hozzáférhető. Az implicit memóriarendszer (Milner, 1957, 1982, idézi Pető, 2014) születésünk pillanatától kezdve működik, s tárolja a korai emlékeket – azonban ez nem tudatos módon működik. Noha a pszichoanalízis a kezdetekben egyértelműen a deklaratív memóriára,

---

¹ Részlet Murakami Haruki Norvég erdő című könyvéből (2008/2013, 9. o.).

az egykor tudatos, ám valamilyen traumatikus élmény, s annak elfojtása hatására a dinamikai tudattalanba került, ám onnan felhozható emlékek iránt mutatott fokozott érdeklődést, mára ez a Boston-csoport² csecsemőkutatásainak köszönhetően kiterjedt, s már nem csak a dinamikai tudattalanra korlátozódott, ezáltal pedig fontos tapasztalatokkal gazdagodott a hagyományos analitikus elmélet. Két különböző reprezentációs folyamat bevezetését ajánlották, melyek közül az egyik, a szemantikus, a nyelv szimbolikus reprezentációján alapuló szint, mely addig is fontos aspektusa volt a pszichoterápiáknak, a másik pedig a procedurális reprezentáció, amely a korai élményeket őrzi, abban tárolódnak tudattalanul. Tehát az az alapfelvetés, hogy a személyiség egyik alkotóeleme a nem tudatos sémákban gyökerezik, s a korai tanulási folyamatok a procedurális vagy implicit memória létének köszönhetőek. Ezek az élmények kapcsolati és érzelmi tapasztalatokat tárolnak (Fonagy & Target, 2005), tartalmukat tekintve leginkább viszonyulásokról szólnak, nem történésekről, hanem hogyanokról: arról, hogyan kapcsolódjunk anyánkhoz, ennek mintájára másokhoz, s hogy hogyan tegyük a dolgainkat a világban, miképp viselkedünk vagy érezzünk bizonyos helyzetekben (Pető, 2014). Lyons Ruth és munkatársai (1998) ezt a procedurális tudást nevezték el implicit kapcsolati tudásnak, mely nem tudatos működésű és nem nyelvi alapú. A tudás természetére vagy a kapcsolati folyamatokra vonatkozó implicit tudás azonban az egyének közti társas folyamatokon túl, az egyén és a szociofizikai környezet (lásd Dúll, 2009) kapcsolatára, a tér egyes elemeivel, jellegzetességeivel való kölcsönös viszonyra is absztrahálható. A környezetpercepció (Holahan, 1982a/1998) azért is lényeges folyamat, mert ez képezi a környezeti viselkedés alapját, aminek megértéséhez alapvetően szükséges az észlelés ismerete is. A környezeti észlelés az a folyamat, melynek segítségével a közvetlen környezetből érkező szenzoros input megérthetővé, felfoghatóvá válik, melynek során koherens és teljes kép alakítható ki a világról. Ez egy rendkívül összetett, dinamikus és aktív folyamat. A környezet akkora tömegű információt bocsát ki, hogy annak egyszerre történő feldolgozása lehetetlen, hiszen a centrális és a perifériális szenzoros információk egyszerre érkeznek több érzékszervhez, minden egyes pillanatban (Holahan, 1982a/1998). A környezet használata közben jellemzően nem tudatosulnak a terek, tárgyak tulajdonságai, a környezeti kompetencia (lásd Dúll, 2007) leginkább implicit módon fejlődik. Ennek oka – az emberi figyelem kapacitáskorlátain kívül –

---

² Boston Process of Change Study Group, melynek tagjai között megemlíthetjük például a Lyons-Ruth (1998), Stern (1985), vagy Tronick (1989) nevét.

legfőképpen a környezetnek a jelen fejezetben korábban már említett nagyon összetett, organizmust „körülvevő”, magába záró természetében rejlik (Dúll, 2009).

I.II. Célkitűzések

A jelen disszertációban a nehezen tudatosuló szociofizikai környezet hatásának nem tudatos megnyilvánulását kívánom vizsgálni a családok otthonában zajló pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelés (Bick, 1964) során keletkezett jegyzőkönyvek elemzésével. A módszer a pszichoanalitikus gyermek-pszichoterapeuta képzés egyik fontos elemévé, alkotórészévé vált az elmúlt évtizedekben. Az értekezés célja annak kimutatása, hogy a megfigyelésről szóló jegyzőkönyvekben, beszámolókból – annak ellenére, hogy eredeti céljukat tekintve a csecsemő fejlődését és az anya-csecsemő interakciókat hivatottak rögzíteni –, megnyilvánul, felszínre hozható az a szociofizikai kontextus (Dúll, 2009), illetve környezettel való viszony, amelyben az anya és a csecsemő mindennapi élete zajlik. A környezetpszichológiai megközelítésű elemzés célja, hogy feltárhatóvá váljanak azok a nem tudatosuló, de a jegyzőkönyvekben mégis markánsan jelenlévő, „lappangó” szociofizikai tényezők, melyek feltehetően a megfigyelő gondolatait, az értelmezésének irányát és módját is befolyásolják, s melyek meglepő gyakorisággal bukkannak fel a jegyzőkönyvekben. Megjelenésük oka vélhetően az, hogy a megfigyelők ezeket a tényezőket nem tudatos módon detektálják és – szintén nem feltétlenül tudatosan – valamit rögzíteni, esetleg közölni, tudatni akarnak általuk. A tér és a tárgyak elrendezése, használata, az ember-környezet tranzakció gyakran felhívja a figyelmet az interperszonális jellegzetességekre is (vö. Túry et al., 2006). Mint az rövidesen láthatóvá válik az értekezésben, a vizsgált csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvekben megfigyelhető jelenség, hogy olykor a családi kapcsolatok, interperszonális viszonyok hamarabb vagy szembetűnőbben leképeződnek a tér vagy bizonyos tárgyak jellegzetességében, használatában, mint a személyközi viszonyokban vagy a személyes benyomás leírásában. A jelen disszertáció célja, hogy a szociofizikai környezeti tényezőkkel való nem tudatos operálás mögött rejlő tényezők kibonthatóvá, felfejthetővé és megérthetővé váljanak azáltal, hogy környezetpszichológiai szempontok is bekerülnek az elemzésbe.

I.III. A dolgozat felépítése

A téma első felmerülésének körülményei a régmúltba vezetnek vissza. Gyermekterapeutává képződésem idején, az Ego Klinika (<http://egoklinika.hu/>) módszerspecifikus gyerekerápiás képzésén nagy hatással volt rám mindaz, amit a sajátélményű csecsemőmegfigyelésen tapasztalhattam meg. Hamarosan azt vettem észre, hogy az általam nagy örömmel készített jegyzőkönyvek bővelkednek a szociofizikai környezetről szóló leírásokban. Eleinte ennek a ténynek nem tulajdonítottam különösebb jelentőséget, azt gondoltam, hogy a bennem akkor már kialakult környezetpszichológiai szemlélet „okolható” érte, amit egyfajta egyéni „torzító” hatásnak véltem. Aztán később fokozatosan figyeltem fel arra, hogy szociofizikai környezetről szóló leírások másoknál is előbukkannak, a csoporttársaim beszámolóiban, sőt esettanulmányokban (pl. Adrigán, 2002) is megjelennek erre vonatkozó utalások, leginkább csak a sorok között, nem feltétlenül hangsúlyos mondandóként. Környezetpszichológiai doktori tanulmányaim lezárásaként a jelen dolgozatban foglalom össze a témában végzett elemzést.

A disszertáció témája mellett felépítése is határozottan interdiszciplináris jellegű, melyet a választott témák külön-külön is egyértelműen indokolnak. A környezetpszichológia egyértelműen interdiszciplináris tudomány (Dúll 2009), sokak szerint multi- (Bonnes & Secchiaroli, 1995), sőt, transzdiszciplinárisnak (Dúll, 2017) is tekinthető, hiszen a pszichológiai alapokra építve magába foglal szociológia, földrajzi, antropológiai, orvostudományi és építészeti alap kutatásokat és alkalmazásokat, ugyanakkor gyakran táplálkozik történeti, irodalmi és egyéb művészeti forrásokból, megközelítésekből is (Dúll, 2001). A csecsemőmegfigyelés, mint módszer pedig pszichoanalitikus szemléletű eljárásként szükséges, hogy merítsen a lelki jelenségek neurobiológiai alapjaiból, a csecsemőkutatások eredményeiből, hiszen az emberi test és lélek bonyolult és komplex működésének megértése egyetlen tudomány aspektusából biztosan nem lehetséges (Pető, 2011). A pszichoanalízisről nem is beszélve, hiszen a több, mint százéves tudományterület nélkül elképzelhetetlen és megérthetetlen a 20. század kultúrája, eszméletörténete (Szőnyi, 1993), ebből adódóan elválaszthatatlan például a kultúrától s a művészetektől, az antropológiától, az irodalom- és történettudománytól is.

Ennek megfelelően a disszertáció elméleti kerete is ezt a szemléletet követi. Az elméleti bevezető három nagy fejezetre osztható. Elsőként a pszichoanalízis és a környezetpszichológia fejezetben a két tudományterület metszéspontjait vizsgálom, amihez elsőként a pszichoanalitikus nyelvhasználatban megjelenő térbeliség kérdéskörét mutatom be röviden, melyet azért is tartok fontosnak, mert a vizsgálat anyaga, a jegyzőkönyvek által közvetített információk közvetítő eszköze a nyelv.

Ezt követően a második alfejezetben a jelentésteli helyeket, *tér* és *hely* problematikáját, a *space* és *place* egymáshoz való viszonyulását szemlélem elsősorban fenomenológiai aspektusból, majd bemutatok két *kitüntetett helyet*, a *várost* és a *házat/otthont*, melyekkel mind a környezetpszichológia, mind a pszichoanalitikus megközelítések gyakran foglalkoznak, kutatásunk szempontjából pedig lokalizációs háttérként szolgálnak. Fontosak, mint lokalizációs helyek, és mint metaforák is, melyek közül a teljességre törekvés lehetetlensége következtében néhány aspektust mutatok be, melyek jól illusztrálják a lehetséges megközelítéseket. Ezt követően a szociofizikai helyek *érzelemszabályozás*ban betöltött szerepére szeretnék rámutatni, majd példaként röviden illusztrálom, miképp biztosíthatott helykötődést és járulhat hozzá az érzelemregulációhoz egy speciális szociofizikai környezet, a múlt századforduló budapesti kávéháza.

A harmadik alfejezet az egyes *térformák* a pszichoanalitikus diskurzusban való megjelenésére vállalkozik, a térbeliség kérdését elsősorban Bion konténerelmélete és Stern vitalitásaffektusai mentén járja körül, illetve Hermann térelméleti munkájából is idéz. Ezt követően Minkowski és Binswanger pszichopatológiai térmodalitásait vázolja fel, az utóbbi szerző kapcsán röviden érintve a Daseinanalízis téri vonatkozásait is.

A negyedik alfejezetben sorra tárgyalom a szociofizikai környezetek pszichoanalitikus elméletekben való felbukkanását, Winnicott-tól, a Budapesti Iskola több tagján át a tárgykapcsolati, kötődéselméleti irányzat egyes emblematikus alakjaiig. Egy rövid kitekintés erejéig felvázolom a természeti környezet pszichoanalitikus perspektíváját is.

Az elméleti bevezető második fő fejezete a *csecsemőmegfigyelés* módszerét járja körbe, először a *korai csecsemőmegfigyelők* módszerének és eredményeinek bemutatása által, majd a *Budapesti Iskola* anya-csecsemő kapcsolatra vonatkozó

megközelítését vázolja fel. Ezen előzmények után térek rá a kutatásban is alkalmazott *Esther Bick-féle megfigyelési módszer* ismertetésére, annak céljára, főbb aspektusaira. Végül, e fejezet végén ismertetem, hogy miféle haszonnal jártak a csecsemőmegfigyelések, melyben kitérek a klinikai és megfigyelt csecsemőről alkotott kép közti különbségekre.

A célkitűzések, azaz a kutatási kérdés felvázolása után a harmadik nagy elméleti fejezetben ismertetem a választott módszertan alapvető ismérveit, elméleti alapfogalmait. Mivel a kvalitatív *Grounded Theory* módszer esetében rendkívül fontos jelentőséggel bír, röviden felvázolom az ontológiai és episztemiológiai háttérrel. Kitérek arra is, mi indokolta a módszerválasztást, majd az elemzés menetének bemutatására kerül sor. A vizsgálat tárgyának és a mintavétel jellegzetességeinek áttekintése után az eredmények prezentálása következik. Az elemzés során kikristályosodó fő témák bemutatása, a kódfa felvázolása és kódjainak példákkal való szemléltetése után a diszkusszió összefoglalja az elemzés eredményeit és összeveti az elméleti háttérrel. Végül a következtetések levonása és a kitekintés zárja a disszertációt.

1. Elméleti áttekintés: Pszichoanalízis és környezetpszichológia

1.1.1 A környezetpszichológiai alapok

A környezet fogalma alatt a pszichológiában gyakran társas, társadalmi közeget értenek. Éppen az emberi tényező előtérbe helyezése miatt igyekezett a környezetpszichológia kezdetben a fizikai tényező hangsúlyozásával ezt ellenpontoszni. „A helyek és a tárgyak önmagukban is jelentést hordoznak, és jelentésük a színre lépő személyeket nem hagyja érintetlenül.” - írja Dúll (2009, 11.) környezetpszichológiai monográfiájában, mintegy mottóként, Yi-Fu Tuan nyomán. Ebben már jól artikulálódik, hogy a környezetpszichológiai szemléletben a fizikai környezet az ember egyenrangú társaként tekintendő a viselkedés folyamatában, amely, akár csak egy másik személy, a lélektani folyamatokkal együtt, azokkal kölcsönhatásban, azaz tranzakcióban vesz részt a viselkedés folyamatában. A fizikai környezetnek a környezetpszichológia tehát ugyanannyira aktív szerepet tulajdonít, mint magának a személynek, tehát a hatás kölcsönös, azaz személy és környezete kölcsönösen hatnak egymásra (Dúll, 2009). A környezetpszichológiai tranzakcionális megközelítése (Altman & Rogoff, 1987; Werner et al., 2002) szerint az embert és környezetét úgy kell tekinteni, mint amelyek egymást térben és időben kölcsönösen meghatározzák, s amelyben a környezet társas és fizikai tulajdonságai egymástól elválaszthatatlanok, azaz a helyek és tárgyak mindenképpen szociofizikai természetűek (Dúll, 1998, 2009). Fontos felismerése a környezetpszichológiának, hogy minden társas interakció fizikai közegben zajlik és minden fizikai környezet társasan értelmezett, vagyis szociofizikai környezetekről érdemes beszélnünk (Stokols & Shumaker 1981). A tranzakcionális szemlélet lényege tehát, hogy a személy, a pszichológiai folyamatok és az idői–szociofizikai környezet egymással szerves egészet alkotnak, egy olyan dinamikus rendszert, melynek, ha valamelyik tényezőjében változás történik, törvényszerűen változik az egész rendszer is, hiszen aspektusai kölcsönös függőségben vannak egymással. A szociofizikai környezet fogalma alatt tartalmilag természeti, épített és társas környezetet is értünk (Dúll, 2009).

1.2 A helykötődés és annak pszichoanalitikus gyökerei

A pszichoanalízis, a pszichoanalitikus gondolkodás és a környezetpszichológia lehetséges érintkezési pontjai, határterületei több elméletalkotót megihlettek már, még hozzá különösen a helykötődés (Dúll, 2002a) témájában, mely a disszertáció tematikája szerint is releváns kérdés. A pszichoanalitikus Searles (1960) volt az egyik, aki a nem humán környezet normál és patológiás fejlődésben betöltött szerepéről értekezik és a tárgyi világhoz való viszonyukat vizsgálja. Megállapítja, hogy fontosságában és mélységében az anya-csecsemő kapcsolathoz hasonlítható, ám ezt az azonosítatlan és tudatosítás nélkül maradt függőséget szerinte nagyon nehéz elviselni, ezért még a pszichológus szakma is inkább hárítja és nem foglalkozik vele. Szerinte ennek tudható be, hogy a téma tudományos vizsgálata is, fontosságához, jelentőségéhez képest, meglehetősen elhanyagolt. Meglátása szerint a fizikai környezet, mint biztonságos bázis, a rossz társas kapcsolatokat is ellensúlyozhatja azáltal, hogy az ember azonosul az őt körülvevő fizikai környezettel. Éppen az identitás (ki)alakulása miatt lehetnek a fizikai környezetek is ilyen alapvetőek, mert az ismerősség, az odatartozás-élmény, valamint a kontroll révén segítik a környezeti szelfreguláció lehetőségét (Dúll, 1996, 2009, 2017).

Searles (1960) felvetésének dacára a helykötődés vizsgálata mégsem a klasszikus anyagyerek kötődés mentén folyt tovább. Kivételt jórészt csak Chawla (1992) kutatása jelentett, aki a korai gyerekkortól serdülőkorig vizsgálta a helykötődést, melynek lényegét abban látta, hogy az önmagában, annak intrinzik értékei miatt is boldogságot és örömet okozó helyekhez képesek a gyerekek kötődést kialakítani. Megállapításai szerint a társas és a helykötődés egymástól függetlenül alakul, ugyanakkor a szocializáció és a helykötődés között szoros összefüggés tapasztalható meg, olykor egymás kiegészítői is lehetnek. A latencia időszakában a (főképp azonos nemű) kortársakkal kialakuló kapcsolatok megerősödése mellett a fizikai környezet is egyre nagyobb szerepet tölt be a gyerekek életében. Az otthon falain túl a világ megismerésének igényével egyre jellemzőbb a környék, a külvilág felderítésének vágya. Chawla (1992) empirikus kutatást is végzett ebben a tárgykörben, viselkedéses térkép- és kedvenchely-elemzés technikával tárta fel a gyerekek helykötődését, melynek eredményeként megállapította, hogy azokhoz a helyekhez mutattak kötődést, melyeket gyakrabban és szívesen látogattak (Dúll, 2009).

A környezethez kötődést Schachtel (idézi Chawla, 1992) is önálló jelenségként kezelte, abból indul ki, hogy a világ felfedezését belső örömforrás vezérli az emberben, mely két

módon történhet, s ez befolyásolja a helykötődését is. Az egyiket autocentrikus vagy énközpontú észlelésnek nevezi, eszerint a világot annak kellemes vagy hasznos volta szerint kategorizálja, a másikat allocentrikusnak nyilvánította, eszerint pedig a dolgok és a világ felfedezése közben a szellemi élvezet vezérli. Schachtel szerint a biztonságos anya-gyerek kapcsolat esetén a gyerek elbírná a külvilág változásait, ha azonban a kötődése nem biztonságos, akkor az állandóság igényét az anyával való kapcsolat helyett a változatlan külvilág elégítheti ki. Ebből is következik, hogy az allocentrikus észlelés fejlettebbnek minősül (Dúll, 2009).

Az a gondolat, hogy a földrajzi térrel (pl. otthonnal, várossal, környékkel) kapcsolatban is kialakulhatnak különböző érzelmek, fontos lépés volt a környezetpszichológia történetében. Mindez indulásként Fried (1963, idézi Dúll, 2009) megfigyeléseihez kötődött. Fried azt tapasztalta, hogy a lakásukból kényszer hatására kiköltöztetett lakók továbbra is erősen pozitív élményekről számoltak be elvesztett otthonukkal kapcsolatban és nagyon hasonló érzéseken mentek keresztül, mint akik hozzátartozójukat veszítették el, tehát erős veszteségélményt és gyászt éltek meg. Ennek hatására párhuzamba állította a fontos személyek elvesztése és a helyvesztés által keletkezett érzéseket és dinamikus elméletében megfogalmazta, hogy egy fontos hely elvesztése a személy folytonosságérzetében jelent szakadást, melyben az egyén önazonosságának két fontos aspektusa, a téri és a csoportidentitás elszakad egymástól, ezzel törést okozva az önazonosságban. Hazai kutatások (Horvát, Dúll, & László, 2006) ezt alátámasztják.

A helykötődés összetett és soktényezős jelenség, számos elméleti megközelítéssel bír, amelyek abban azonban mind megegyeznek, hogy egy nem feltétlenül tudatos, affektív jellegű folyamatról van szó, ahol az érzelmi tartalom összekapcsolódik a kognícióval és a viselkedéssel, oly módon, hogy a hely megismerése és a viselkedés együttesen teremti meg a helykötődést. A szociális környezethez való viszony, a társas kapcsolatok éppen olyan fontosak a helyhez kötődés kialakulásában, mint maga a hely. A helykötődés (Dúll, 2002a) rendelkezik biológiai, evolúciós aspektussal, ugyanis a territoriális viselkedés humán megnyilvánulásaként tekinthető (Chawla, 1992). Pszichológiai perspektívából tekintve pedig azt tapasztaljuk, hogy a jelentésteretekhez kapcsolódó fontos események, élmények hívják elő a helykötődést, ami visszahatva segíti az élmények megszerzését és az emlékezetből való előhívását. A helyhez kötődéshez tartoznak mindazok az érzelmi kapcsolatok, melyek az ott élőkhez fűződnek (Dúll, 2009). A helyhez kötődés biztonságérzetet jelent az egyének számára, a környezet feletti kontroll és bejósolhatóság

élményét adja, szerepe van az identitás alakulásában és fenntartásában (Dúll, 1996; Varga és Dúll, 2001).

A helykötődés fogalma szűkebb, illetve tágabb értelmezési keretben is felfogható, mint a földrajzi terek, hiszen a helyek „tartozékai” (például: kisállatok, ruhák) éppúgy beletartozhatnak e fogalomkörbe. Pastalan (1970) szerint a használt terekkel kapcsolatban pszichológiai identifikáció zajlik, ami a tulajdonlásérzésben fejeződik ki, azaz megadja azt az érzést, hogy a hely és annak tárgyai a használó identitásának részeivé válnak (Dúll, 1996). Belk (1992) szerint bármely fontos helyelem válhat személyes vagy kollektív tulajdonná, ezáltal a szelf részévé, ami segíti az identitás alakulását, megőrzését. Azonban a tárgykötődés negatív is lehet, ha túl erős és emiatt gátolja a társas kapcsolatokat, vagy ha az elvesztése, sérülése akkora veszteséggel jár, ami az identitást fenyegeti.

A helyidentitás elmélete (Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983) szervesen kapcsolódik a helykötődéshez, hiszen az elmélet révén ismert, hogy a szelf szubjektív érzése nemcsak a társas kapcsolatok függvénye, hanem a különböző szociofizikai környezetekhez való viszony is hatást gyakorol rá, hiszen ezek azok, amelyek meghatározzák és strukturálják az élet mindennapi menetét a helyhasználat révén. A helyidentitás a személyes identitás egyik fontos alstruktúrája, amely bizonyos környezetekhez való erős érzelmi kötődésben nyilvánul meg, de a társas vonatkozásai is erőteljesek, hiszen nagy hatással vannak rá a szociális tényezők, kulturális vagy csoportbéli hatások, szabályok vagy normák. Ebben az értelemben kerül előtérbe a jelen kutatásban az otthon helykötődést kiváltó, helyidentitással szervesen összefüggő környezete, amelyben a csecsemőmegfigyelések zajlottak – ez az a közeg, amelyben – vizsgálatunk alapfeltevése szerint – a szociofizikai kontextus erős jelenléte a tudatosulás hiányában is a jegyzőkönyvekből tetten érhető.

A környezetpszichológia és a csecsemőmegfigyelés közös területe egyelőre kiaknázatlan terepnek tűnik. Tudomásom szerint a jelen értekezésben bemutatott kutatás a nemzetközi szakirodalomban sem rendelkezik előzménnyel, vélhetően azért, mert mindkét tudományterület relatíve fiatalnak számít és látszólag távol esnek egymástól. Ugyanakkor a két terület találkozása rendkívül izgalmas és újszerű metszéspontokat kínál, hiszen a környezetpszichológia egyik fontos és kitüntetett kutatási területe az otthon, a csecsemőmegfigyeléseknek pedig az otthonok adnak keretet, teret, így közös elemzésük kézenfekvőnek tűnik. A jelen disszertációval és az e tárgy körben született publikációkkal ennek a területnek a kutatását szeretnénk megindítani, facilitálni.

1.3 A térbeliség megjelenése a pszichoanalitikus nyelvhasználatban

A pszichoanalízis és a szociofizikai környezet összefüggéseinek vizsgálata több szempontból is kézenfekvőnek tűnik, annak ellenére, hogy a pszichoanalitikus gondolkodás a tárgyi tényezőkhöz inkább a humán környezetet érti (Dúll, 2001, 2009). A pszichoanalitikus fogalmakat áttekintve, azok nyelvi alaktanát szemlélve a kimondatlanság ellenére szinte önkéntelenül is felhívja magára a figyelmet a térbeliség kiáltó jelenléte. Elég, ha magunk elé képzeljük az alábbi fogalmakat: a *megkapaszkodást* vagy az *elengedést*, egyértelműek a téri relációik, akárcsak az *áttételnek*, de a holding magyar változatai, a *tartás* és az *alátámasztás* is azonnal implicálják számunkra a környező szociofizikai teret (vö. Dúll, 2009, 2017), miként a *tükrözés*, a *kötődés*, a *tartalmazás*, vagy a *ráhangolódás* is feltételezi azt. De nem csak a tér megkerülhetetlen ezekben a kifejezésekben, hanem a tárgyak, a tárgyi környezet jelentősége is. A legkézenfekvőbb, hogy a pszichoanalízis egyik alapvető kifejezése, a *tárgy (Objekt)*, ami – bár elsősorban humán értelemben értelmeződik – mégiscsak megkerülhetetlen, hogy „tárgy” kifejezéssel illették. Hasonlóan beszédes a *tárgynyújtás*, *tárgykapcsolat* vagy a már konkrétan fizikai természetű *átmeneti tárgy* terminus is.

Gondoljunk csak bele: a klasszikus felfogás szerint a terápiás helyzetben³ használt kifejezések is mennyire magukban hordozzák a téri relációkat, a szociofizikai közeget! Krízisben a verem *mélyén* érezzük magunkat, a terápiás folyamatban *mélyre* ásunk, hogy az *alsóbb* rétegek tartalmait *feltárjuk*, sőt, az archeológia – Freud elképzelésében – egyenesen a pszichoanalízis metaforájává vált (Radnóti, 2004). Máskor *összerakjuk* a mozaikokat, vagy éppen *legyőzzük* az *ellenállást*. Az „*itt és most*” a tárgykapcsolatelmélet fontos fogalmaként szintén magában hordozza a hely (és persze az idő) jelentőségét.

Ugyanakkor nem véletlen, hogy a pszichoanalitikus terminológiának ilyen gazdag szociofizikai vetülete van. A magyar nyelv alaktana egyébként is gazdag téri utalásokban, szavaink is nagyon képszerűek, hiszen *beleszeretünk* valakibe, vagy *kiábrándulunk* valakiből, érzelmeinkre is úgy gondolunk (és úgy is fejezzük *ki* magunkat), mint

---

³ A freudi teória gondolatmenetére igazak ezek a kifejezések, mely elmélet egy esszenciális ént feltételez. A narratívumra épülő én-elméletek anti-esszencialista álláspontot foglalnak el, mely szerint az én sokkal inkább egy élettörténeti reprezentáció, ami a megoszthatóságra épül, ezáltal válik újrafogalmazhatóvá, újraértelmezhetővé (Péley, 2001).

tartályban lévő anyagra, melynek a tartály a kerete. Gyakran érezzük, hogy bizonyos élmények *feltöltenek*, mások *lemerítenek*, olykor várakozással vagyunk *tele*, de előfordul, hogy *üresnek* érezzük magunkat, aztán *elárasztanak* bennünket az érzelmek (Bergmann, 2004). Mandler (1992, 2003) kognitív fejlődéskutató kép-séma elméletével ad magyarázatot arra, hogy mi lehet ennek az oka, bemutatja a konténer metaforát, hogyan alakul át a kezdeti a nyelv előtti implicit tudás verbális tudássá. Elképzelése szerint, ahogy a csecsemő folytonosan átéli, ahogy „tartalmazva van”, például anyja karjában van, anyja vele van a szobában, szájában a tej vagy az anyamell, tehát a különböző érzékszervi tapasztalatai által megéli a „tartalmazás” amodális kép-sémáját. Véleménye szerint ez az absztrakt kép-séma adja majd a „tartalmazás” nyelvi fogalmainak alapját, s azt mutatja, hogy minden helyzetet a testhatárok és testen belüli üregek alapján értelmezzük. Minden, ami eszerint a séma szerint működik, a bent, a kint, a határ szempontjából értelmeződik (Pléh, 2007). Érdekes, hogy Mandler és Karmiloff-Smith is elsősorban az élettelen, tárgyi – a szelftől függetlenül létező – világról alkotott reprezentációk fejlődését vizsgálja (Pohárnok, 2005). Pléh és munkatársai (1996) 1,5 és 2,5 év közötti gyerekek megnyilatkozásait vizsgálva azt tapasztalták, hogy a ragok közel háromnegyede *-ban/ben* rag volt, vagyis a tartálypreferencia erőteljesen érvényesült, ami a helymeghatározás dominanciájára hívja fel a figyelmet. Emellett még nagyobb gyakorisággal érvényesült a célkód, ami azt mutatja, hogy erőteljes a korai preferencia az intencionális emberi cselekvés céljainak kódolására. A helyek, mint célok, ennek kitüntetett alosztályai.

A nyelv és tér párhuzamba állítása Wittgenstein (1937/1992) írásaiban is megjelenik, aki a nyelvet egyfajta térhez, mégpedig az emberléptékű városhoz hasonlítja, mely elsőre kaotikusnak és kiismerhetetlennek tűnik, utcái nem előre megadott szabályok szerint épültek, egyes városrészeknek megvannak a sajátos közlekedési szokásai, de a különböző részek közti forgalmat általános szabályok segítik. Nyelvváros-metaforájában leírja, hogy nyelvünk, akár egy régi város, zezugos utcácskával, és eldugott terekkel szabdalt, régi és új házak élnek szervesen egymás mellett az óvárosban, az elővárosok pedig egyenes és szabályszerű utcákkal határolják és védik a belvárost (Szabó, 2006; Szentpéteri, 2010).

A város, mint a nyelv attribútuma öltött testet itt, az alábbiakban pedig a város, mint speciális tér, sőt *hely*, s egyben gyakran az ember, a lélek, vagy akár a tudattalan szimbóluma, jelenik meg.

1.4 Jelentésteli terek és helyek

„Démonizált hely - súgta a feleség
A nyöszörgő parkettán lépkedve. -
Rossz a kisugárzás, nem érzed?...”
De a hely szelleme bennünk van,
Angyalom - nyugtatgatta a férje. -
A fal nem kognitív jelenség.”
(Térey János)⁴

A tér az utóbbi két évtized egyik legfontosabb kutatási témájává lépett elő, ha a nyugati kultúra- és társadalomtudományok témáit szemléljük. A *térbeli fordulat* (spatial turn - vö. Düll & Izsák, 2014) kérdésköre a német, angolszász és francia szakirodalom mellett Magyarországon⁵ is egyre fontosabb jelenséggé vált az elmúlt évtizedben (Berger, 2016). A térbeli fordulat jelentősége, hogy a tér, a korábnál jóval nagyobb, az időhöz hasonló konstitutív szerepet kap, azaz dolgok időbelisége, vagyis történeti meghatározottsága mellett, térbeli létezésük válik fontos episztemológiai tájékozódási ponttá: az egymásutánosság helyett az egymásmellettség kell, hogy érvényesüljön, melyhez transz- és interdiszciplináris térparadigma szükségeltetik. Emellett alapvető, hogy a társadalmilag létrehozott térre kell koncentrálni a fizikai helyett. Ez a jelenség a 20. század az egyik legjelentősebb intellektuális teljesítménye (Berger, 2016).

Bachelard (2011) *Térpoétika* című írásában arra hívja fel a figyelmet, hogy a tér, amelyben élünk, elsősorban „átélt tér”, hiszen a geometriai terekkel szemben az élet valódi terei élményekkel és érzelmekkel telített terek, a bensőségesség terei. Az emlékek szerinte olyan mozdulatlan képek, melyek annál pontosabbak, minél jobban lokalizálhatók a térben, ekképpen az emlékek idői meghatározása jóval kevésbé fontos az emlékezés pontosságára céljából, mint a helybéli. Maurizio Vitta (idézi Szentpéteri, 2010), az olasz designteoretikus is megkülönbözteti az építész által tervezett teret és a megélt vagy belakott teret, s a kettő viszonyát is elemzi. Az építész sem a belakott teret tervezi meg, mert a lakók térhasználata és térszemlélete alakítja ki a megélt teret, felülírva minden tervezői szándékot, hiszen az ő életük teszi a teret érzellemmel teli, esszenciális térré. Hasonlóképpen gondolkodik Lefévre (1991) is. Elképzelésében a tér társadalmi produktum, s minden társadalom megalkotja a maga tereit, melyek fizikai és mentális terek is egyben. Lefévre egy olyan társadalmi konstrukciónak tartja a teret, ami részben

---

⁴ Részlet Térey János: *Aki élő, zajjal jár* című verses novellájából.

⁵ Ld. pl. a következő köteteket: Gyáni (2007); Szentpéteri & Tillmann (2010); Düll & Izsák (2014)

eredménye a folyamatoknak, de egyben hozzá is járul a társadalmi folyamatok újratermeléséhez (Berger, 2016), azaz kölcsönhatást fogalmaz meg. Szerinte a teret, elsősorban testünk révén tapasztaljuk meg azáltal, hogy megéljük, míg például Lynch (1960) a tér olvashatóságára, a legibilitásra helyezte a hangsúlyt, noha – egyebek mellett – a testérzéseket ő is figyelembe vette. Müller (2005) továbbviszi ezt a gondolatmenetet, szerinte, ahogy bejárjuk a várost, azzal fejünkben újra meg is rajzoljuk azt.

A humanisztikus földrajz egyik képviselője, Tuan (1977/2001) a pozitivista felfogás objektíven létező absztrakt terével szemben az absztrakciót a megismerési folyamat eredményének tartja, aminek fontos összetevője a hely ismerete, az adott helyen átélt érzések megtapasztalása. A tér – Tuan elképzelésében – az emberi test és a környezet kölcsönhatásán alapszik, hiszen a tér az emberi test jelenléte miatt tesz szert struktúrára és orientációra, így a tér csakis együtt értelmezhető az érző testtel, ahogy minden térbeli tapasztalat is elsőként a testtel történik meg. A leginkább Tuan (1974), Relph (1976), Buttimer és Seamon (1980) nevéhez kötődő humanisztikus földrajzi irányzat képviselői a helykötődés fenomenológiai elméletét alkották meg s kidolgozták a földrajzi világ fenomenológiáját, melyben a helyeket, a hozzájuk fűződő érzelmi szálak kapcsán megkülönböztető szubjektív minőséggel ruházták fel (Düll, 2009). Egyik legfontosabb kulcsfogalmuk a *helyérzék* vagy *hely szelleme* (sense of place), mely bizonyos helyek sajátos jelentéselményt kiváltó jellegét jelöli. Ez azt is jelenti, hogy a hely nem egyszerűen külső körülmény vagy díszlet csupán, hanem önmagában is jelentést hordozó entitás, mely hatást gyakorol a helyet használó személyekre. Tuan (1974) az ember pozitív affektív helykötődését a *topofília* fogalommal, a stresszel teli, inkább elkerülő affektivitással jellemezhető terekhez kapcsolódó viszonyulást a *topofóbia* elnevezéssel illeti. A topofília és a topofóbia konstruktumok, jóllehet az ember és környezet közötti kétirányú, kölcsönös kapcsolatot jelölnek, Tuan inkább az ember hely felé irányuló érzéseivel foglalkozik, mint magával a hellyel, mely mind az érzelmek jellegében, mind az intenzitásában változó lehet.

Elsősorban műalkotásokra, nyilvános, köztéri szimbólumokra, szimbolikus jelentőségű építmények gondolva, Tuan (1977/2001) teóriája szerint vannak olyan helyek, tárgyak, melyek önmagukban hordozzák a jelentésüket, megjelenésükkel definiálják azt, ezért az értelmezésük nem függ a befogadó ismereteitől, érzéseitől. Ugyanakkor ezen szimbólumok jelentése nem feltétlenül statikus, vagyis az idők folyamán akár változáson mehet át, mely révén elszakadhat eredeti, elsődleges jelentésétől, amit Tuan a Stonehenge

példájával szemléltet. A monumentális őskori építmény egykori célja és mai ismertsége, vonzereje nem feltétlenül ugyanabban rejlik, az építmény jelentése egykor és ma nem ugyanazt takarja. Vonzereje manapság éppen a rejtélyes és különlegesnek vélt eredetében rejlik, holott egykor vélhetően szakrális jelentéssel bíró hely volt. A másik modell, mely a jelentésadás folyamatát szemlélteti, éppen ellentétes az előzővel: a helyek, tárgyak – lehetnek ezek a lakóhely, vagy más, gyakran használt, látogatott terek, tárgyak is – kizárólag a hozzájuk fűződő előzetes tapasztalati tudás révén nyerik el jelentésüket, melyhez nagyon sokféle érzelmi, kötődési szál mentén kapcsolódhat az egyén.

A környezetpszichológia is megkülönbözteti a *teret* (*space*) a *helytől* (*place*) (Dúll, 2009), hiszen a földrajzi tér akkor válik helyé, azaz megélt térré, amikor az emberek tranzakcióba lépnek vele, ha gyakran használják. Ezáltal egy olyan helyélmény alakulhat ki, ami erős érzelmi kötődést eredményez (Dúll, 2009). A helykötődés (Dúll, 2002a) kialakulhat földrajzi terekre, városokra, tárgyakra (ekkor tárgykötődésről beszélünk, Dúll, 2003), vagy akár emlékekre is, bármire, ami egy adott hellyel kapcsolatos. Pastalan (1970) szerint egyfajta lélektani azonosulás zajlik le bennünk azokkal a terekkel kapcsolatban, amiket gyakran vagy hosszan, tartósan használunk, ennek következtében pedig identitásunk részévé válnak a helyek és az ott használt tárgyak (Dúll, 1996).

A környezetpszichológia egyik alaptétele, hogy a szelf szubjektív érzését nemcsak az egyén más emberekkel való kapcsolatai határozzák meg, hanem a különböző fizikai környezetekhez való viszonya is (Proshansky, Fabian & Kaminoff, 1983).

1.5 Kitüntetett helyek a pszichoanalitikus gondolkodásban és a környezetpszichológiában

1.5.1 A város és lélek

A helyek vizsgálatakor a város kitüntetett szereppel és jelentőséggel bír, ennek megfelelően a környezetpszichológiai vizsgálatoknak is gyakori és kedvelt tárgya (lásd Dúll, 2014, 2017). A városkutatás, a városi terek vizsgálata érthető módon fontos területe például a szociológiának, de talán kevésbé magától értetődő, hogy a pszichoanalízis, a pszichoanalitikus szemléletű kultúratudomány is gyakran találja meg a várost, mint metaforát. Egyes megközelítések szerint a nagyvárosi ember lelki működése, alkata egyben a modern személyiség leírása is, így a modern városi karakter kutatása önmagunk

kutatása, tehát városismeret és önismeret szorosan összefüggnek egymással (Gyáni, 2006). Bókay (2006) felfogásában a legjelentősebb városelméletek egyben szubjektumelméletek is, a város egyszerre szociális tény és emberi tájkép.

A város nem csak utcák, terek és épületek együttese, hanem olyan metaforikus hely, amelyet fizikai terek és kulturális narratívák egymásra hatása jellemez. A városi tér őrzi az egyéni és kollektív emlékeket, helyek, épületek, műemlékek formájában. Ezek és a városi tér struktúrája beszél a város kultúrájáról, társadalmáról, történetéről. „A város szövete fizikai helyekből, kulturális elképzelésekből és narratív terekből fonódik össze, hiszen az épületekbe kulturális reprezentációk és elképzelések is beleépülnek, ugyanakkor a megépült terek tapasztalatokat, interpretációkat generálnak. Ez a kettőség szükségessé teszi, hogy a fizikai értelemben vett város fogalma mellé a megélt, az elképzelt, a bejárt, azaz a szimbolikusan megalkotott város fogalmát helyezzük” (N. Kovács, Böhm & Mester, 2005, 7.).

Az alábbiakban bemutatásra kerül néhány városértelmezés, urbánus tértapasztalat, melyek a város lehetséges olvasatai közül szemléltetnek néhányat. Nem véletlenül szerepelnek köztük irodalmi alkotások is, az alapvető interdiszciplináris megközelítésen túl azért is, mert a városi tértapasztalat közvetítésére az irodalmi, művészeti alkotások igen alkalmasak, ráadásul az utóbbi időben igen elterjedtek is lettek a városi tér irodalmi reprezentációi (Szentpéteri, 2010; lásd még pl. Bókay, 2005; Takács, 2005; Bednatics, 2005).

A város a jelen kutatás szempontjából egyrészt lokalizációs háttérként szolgál, másrészt a város és az ember kölcsönhatása, szimbolikája az egyén és környezet tranzakcióját explikálja, ezáltal hasonló megközelítésben szemléli és elemzi azt, mint ami a kutatás elemzés részében visszaköszön majd.

1.5.1.1 A város és az egyén

Derrida identitásformáló jelleget tulajdonít a városnak: szerinte „nem is annyira mi gondoljuk el a várost, mint inkább az gondol az minket, méghozzá jóval azelőtt, hogy egyáltalán elkezdenénk gondolkodni róla” (Bókay, 2006, 4.). Hasonlóan fogalmazott Churchill is a környezetpszichológiában előszeretettel idézett mondása szerint: „Megépítjük, megformáljuk az épületeinket és aztán ők megformálnak minket” (idézi Düll, 1995, 354.). Ezek a mondatok jól szemléltetik a környezetpszichológia tranzakcionális szemléletét (vö. Düll, 2009), miszerint nemcsak a személyi és társas jellemzők határozzák meg mindennapi tereink, például otthonaink, fontos épületeink

jellegét, hanem a kapcsolat kölcsönös, a hatás oda-vissza is megfigyelhető. Ezért beszélünk a környezetpszichológiában szociofizikai terekről. Az üres és a berendezett tér egyaránt visszahat használójára, amennyiben maga a tér és benne a tárgyak (Baudrillard, 1984/1987) bizonyos hangulatokat, érzéseket kiváltanak, vagy éppen egyes viselkedési és megnyilvánulási formákat elősegítenek, másokat ellehetetlenítenek, gátolnak. A tranzakció azt jelenti, hogy a személy és környezete egymás nélkül nem értelmezhető (Szokolszky & Dúll, 2006). Tehát a lakás nemcsak „beszél” a lakóiról (vö. Kapitány & Kapitány, 2000), vagy egy város a lakosairól, hanem befolyásolja, változtatja is lakói és használói értékrendjét, életmódját, érintkezési formáit. Ez persze kitágítható, illetve beilleszthető egy szélesebb értelemben vett tájba (vö. Szabó, 1999), földrajzi meghatározottságba is, miként Murakami (2002/2006, 684.) írja: „Nem szeretek huzamosan olyan helyen lenni, ahol nincs tenger meg hegyvidék. Az embert – persze bizonyos mértékig – meghatározza a hely, ahol született és nevelkedett. A gondolkodása, érzései valahogy kapcsolatban vannak a tájjal, a hőmérséklettel, a széllel.” Az irodalmi megfogalmazáson túl a környezetpszichológia a helyidentitással, s annak geográfiai, földrajzi alapokon nyugvó aspektusaival (Riley, 1992) magyarázza ugyanezt a jelenséget, ugyanis a helyidentitást, benne az egyénileg is szerepet játszó folyamatokon túl, kulturális és társadalmi viszonyok is determinálják. Pennebaker és munkatársai (1996, idézi Dúll, 2009) kutatása rávilágít arra, hogy a pszichológiai társas folyamatok megértéséhez sokban hozzájárulhat, ha a földrajzi környezeti tényezőkre is figyelmet fordítanak⁶. Low és Altman (1992) szerint a helyhez kötődés szimbolikus kapcsolat az ember és a pszichológiailag kitüntetett helyek között, amit az emberek hoznak létre úgy, hogy kulturálisan formált érzelmi jelentéseket alakítanak ki az adott térre.

A korábban már említett Bachelard (2011) is hasonlókat fogalmaz meg, elképzelése szerint, akik kiemelkedően fontos helyszínek (például Golden Gate híd vagy Empire State Building) közelében élnek, azok közös képpel rendelkeznek róla, ami ugyan nem azt jelenti, hogy ugyanúgy értelmeznék mindenki, de mégis a magas képíesíthetőséggel rendelkező tárgyak vonzáskörzetében élők megtapasztalhatják azt, amit Minkowski a tárgy „visszaverődésének” nevez (vö. Dúll, 2017). Sőt, rendkívül fontosnak tartja, hogy olyan tárgyak vegyék körbe az embert a városában, a munkahelyén, az otthonában, amelyek gondolatébresztők, amelyek felidéznek különböző élményeket, helyzeteket,

---

⁶ Ugyanakkor a földrajzi tényezők és a viselkedés összekapcsolásának nagy nehézsége, hogy nehezen elválaszthatók egymástól a történelmi, kulturális, gazdasági, politikai és éghajlati tényezők (Pennebaker et al., 1996, idézi Dúll, 2009).

érzéseket, melyeket az élet korábbi szakaszában az ember belevetített abba a tárgyba, ami jelentést hordoz az egyén számára, énje bizonyos egyedi részeit segíti felidézni. Ezeket nevezte Freud pszichés intenzitásoknak – kiemelve, hogy a gondolatébresztő tárgyak keltette ábrándok fontos részei pszichés életünknek (Bollas,1998).

1.5.1.2 A város, mint a szubjektum metaforája: a kószáló (flâneur) városképe

A 19. század modern nagyvárosában (Párizsban, Berlinben, Bécsben) születik meg az autonóm individuum, a tárgyi tér mellett létrejön egy újfajta szubjektív tér is, s ezzel együtt megteremtődik annak új főszereplője, a flâneur, azaz a kószáló. Ez a blazírt, önmagába forduló személy, akit az élvezetek, élmények folytonos kielégíthetetlen keresése jellemez, Musil (1933/2013) „tulajdonságok nélküli embere”, aki az új modern metropolisz terméke, a nagyvárosi individuum, aki – bár tömegember – mégis elkülöníti magát a tömegbéli egyforma emberektől. Egyszerre külső és belső szemlélő, a tömeg része, mégis távolsággal van a tömegtől. A városban lakik – sehol sincs otthon, és mégis otthon van mindenütt. Könnyed melankóliával merül be a nagyáruházak kirakatába, a passzázok útvesztőibe, az utca forgatagába, ahol cél nélkül kószál, csatangol. Már-már pszichoanalitikus pozícióban figyelő intellektus, aki konkrét helyéről figyel a világot, hallgat, nem beszél, egyetlen aktivitása, hogy figyel, látja, érzékeli a világot (Bókay, 2006). Walter Benjamin (1980) leírásában az örökké nyugtalan, örökké a helyét változtató kószálónak az utca a lakása: a házfalak között épp annyit él és tapasztal, tud meg és gondol ki, mint az individuum a négy fal védelmében. A tömegnek – és a kószáló a csillogó tömeggel él – egy csillogó zománcozott cégtábla legalább olyan faldísz, mint a polgár szalonjában az olajfestmény, a tömegnek a tűzfalak az írópultja, az újságosbódék a könyvtára, a levélszekrények a bronzszobrai, a padok a budoárja, és a kávéházak a terasza az erkélye, ahonnan háza népén a szemét legelteti. Ahogy minden megbízható, kipróbált tapasztalat az ellentétét is magába foglalja, úgy itt a kószálás tökéletes művészete a lakásról való tudást.

Benjamin városlakója már nem egyszerűen a kirakatokat nézi, hanem olyan utcákon kószál, amelyek „mindegyike lefele vezet [...], olyan múltba, amely csak annál mélyebb tud lenni, hogy nem az övé, nem a saját, privát múltja [...]. a passzázok „olyan architektúrák, amelyben álomszerűen még egyszer a nagyszüleink és szüleink életét éljük (...), a kószálás ennek a szendergésnek a ritmikája” (Bókay, 2006, 10.). Tehát a város(rész) itt már privát térré válik, az utcán való kószálás a lélek mélyrétegeibe való

bolyongás metaforájaként jelenik meg, miképp a kutatásban a térben való mozgás egyes lélektani folyamatok leképeződéseként lesz értelmezhető.

A város régi metaforája, hogy az emberi testhez hasonlatosnak vélik (Grosz, 1995) abban az értelemben, hogy felruházzható fejjel, gyomorral, tüdővel, végtagokkal. Mivel a test az első tér, amelyben születésünk után önmagunkat megtaláljuk, első identitásunkat kiépítjük, ezt a primer nárcisztikus identitást minden ember projektálja a terekre, amelyek fontosak neki (Sibley, 2004; Bókay, 2006).

1.5.1.3 A város, mint a lélek metaforája: Freud Rómája

Freud, a pszichoanalízis atyja számára Róma, az örök város, nagyon fontos, metaforikus szerepet játszott, mind személyes életében, mind munkásságában. A lélek metaforájaként tekintett rá és használta több szempontból is. Egyrészt saját neurózisának megfogható, megfogalmazható attribútuma volt, majd általánosan, a lélek szimbólumaként határozta meg.

Freud érdeklődése az antikvitással kapcsolatban és ezen belül is Róma iránt kezdetben egészen hagyományosnak volt mondható, hiszen mint kora művelt osztrák polgárainak többsége, ő is érdeklődött a klasszikus műveltség iránt. Amikor mélylélektani munkáját a régészethez hasonlította, érdeklődése tovább fokozódott az antik hellén és még inkább a római kultúra iránt, a Berggassén álló rendelőjének az asztalát egyre inkább elborították az antik műtárgyak, gyűjteménye egyre csak nőtt és nőtt. Ami kezdetben csak kedvtelés és érdeklődés volt, az egy idő után neurotikus tünetté vált, olyan ellenállhatatlan vágyat érzett Róma felkeresésére. Az *Álomfejtés* (1900) munkálataiban elakadván is Róma topográfiáját tanulmányozta, négy Róma-álomról is beszámol benne, de hiába látogatott el ötször is Itáliába 1895-1898 között, a városba jutást valami mégis mindig magakadályozta. Csak 1901-ben, Róma-komplexusának⁷ megoldása után, az *Álomfejtés* befejeztével jutott el az örök városba (Schorske, 1998).

A város és lélek analógiája kapcsán a *Rossz közérzet a kultúrában* (1930/1982) című művében arra a következtetésre jut, hogy a tudattalant úgy képzelhetjük el, mint például Rómát, amint annak minden korszakát egyszerre látjuk. Kezdetben úgy gondolta, hogy a lelki életben semmi sem pusztulhat el, ami valaha képződött, s egy város képét használta a tudattalan metaforájaként. Később elveti ezt a hasonlatot, mert az épületeket idővel

---

⁷ Erről bővebben lásd pl. Döme (1995); Schorske (1998); Radnóti (2004).

lerombolják, helyükre újakat építenek, ezért a várost mégsem tartja alkalmas példának a tudattalan ábrázolására, annak időtlen fennmaradására (Bollas,1998).

Érdekes összevetés, hogy Bice Benvenuto (2004) szerint Nápoly Rómával szemben nem rétegzett, hanem olyan hely, ahol a történelem kezdettől fogva összetömörödik, a századok egymás mellé sűrűsödve élnek együtt, kaotikusan. A kultúra és a történelem része a mindennapoknak, a város egy, a maga közönségességében élő történelem. Nála a tudattalan nem a lélek legmélyebb rétegében lévő maradvány, ami újra működésbe lép, ha kiássák, hanem a lelki életünk legkülönbözőbb pillanatainak együttélése.

1.5.2 Ház és lélek: otthon

Míg a város, a térszemponjú olvasási tapasztalatban a sajátként megélt lakhelyhez viszonyítva, a „másik” tere, így a város is a másokkal való találkozás, a városi terek a másikkal való viszony jelentését hordozzák, addig a ház az elkülönülést jelenti, az elvonulás egy formája, az elkülönülés pedig magában hordozza a bensőségességet, a melegséget. Bachelard (2001) szerint a ház alkalmas arra, hogy otthonainkból, fontos múltbeli otthonos vagy otthonpótló tereinkből megérthessük magunkat, ezért Jung-ra hivatkozva javasolja, hogy a terápiában tanulmányozni kellene az otthonhoz és különösen a gyerekkori otthonhoz kötődő képeket és érzéseket, melyek az intimitás térképei, ahol az egyén menedékre lel (Arie & Hava, 1999). Ezáltal az oltalom, a védettség, maga a melegség, a stabilitás nélkülözhetetlen illúzióját nyújtja. A város otthonosítása, az „utca, mint enteriőr” is ezt a stabilitást akarta átmenteni, érvényesíteni a városra is (Faragó, 2006). Az otthon és a ház, lakó-otthon átfogó és részletes környezetpszichológia aspektusú áttekintését adja Dúll (1995; 2002a; 2002b; 2009) – e keretek között csak a kutatás, a csecsemőmegfigyelés szempontjából releváns aspektusokat tárgyalom.

Az otthonhasználat nagyon sokféle lehet, de egészen biztosan egyöntetűen fontos aspektusai a „biztonságos tér” és az otthon belsejének elrendezése, ami elsőrendűen a „tisza terek” megteremtésére vonatkozik. A biztonságos tér elsődleges feladata, hogy megteremtse azt a biztonságot, a rendetlen, fenyegető külső helyzetektől. A védelem megerősítésének célja, hogy a határsértőket elriassza, vagyis a domesztikus teret kellőképpen elhatárolja a külső tértől. A második fontos aspektus a tiszta terek megteremtésére irányuló igyekezet, amely a szennyezettséggel és a határsértéssel kapcsolatos tudatosságot fokozzák, ily módon, Bernstein nyomán, az emberek domesztikus térhez fűződő kapcsolatát a határ szilárdságához köti (Sibley, 2004). Ez

köszön vissza a családterápiás otthonértelmezésekben is, ahol evészavarban szenvedő páciensek esetében például a családlátogatás a családterápia része lehet: a lakás, a tapasztalatok szerint fontos információkkal szolgál a személyes határokról, családi szerepekről, hiszen azok gyakran kézzelfoghatóan, fizikailag is leképeződnek és összefüggenek a pszichológiailag jelentős tér, az otthon a használatával (Túry, Dúll & Wildmann, 2006). Hasonló eredményekre jutott egy környezetpszichológiai kvalitatív kutatás gerincfájdalommal élő betegek családjában (Sallay, 2014).

Heidegger (2002) szerint a szubjektumnak szüksége van rendre, egy helyre, ahol elrejtőzhet, ahol biztonság van és kímélet. Az embernek alapvető szüksége a nyilvánostól való elkülönülés, az ember lakozó lény, saját, elkülönült teret tart fenn, ami a lakása, s amely a rendet jelenti és jelképezi számára, a biztonságot és az otthonosságot (Tényi, 2010). Az építeni eredetileg azt jelenti: lakni, de a régi kifejezés magában hordozza a gondozás, ápolás értelmét, jelentését is. Tehát az építés tulajdonképpen lakozás, a lakozás az a mód, ahogy a halandók a földön vannak, az építés, mint lakozás pedig egyben ápolás és növekedés is. A megbékélve lakni egyben azt is tükrözi, hogy körülkerítve lenni a szabadban (Heidegger, 2002).

Heidegger alkotómunkájához egy „kunyhó-lét”-nek nevezett világba menekült, mely távol a várostól, fent a hegy tetején állt, ami lehetőséget teremtett számára a családtól, civilizációtól is elkülönülve a magányos filozófiai elmélkedésekre. Hölderlin költészetének hatására talált rá nagy témájára, a visszatérésre az „otthon-léthez, vagy az otthonossághoz, a kályhához és az otthonhoz, a szentséghez és az istenekhez, amelyek eltűntek” (Stolorow, Atwood & Orange, 2015, 140.), melyek áttételesen az édesanyjához és a gyerekkori katolikus családhoz való visszatérésének vágyát szimbolizálták. Sharr (2006) egy képekkel gazdagon illusztrált kötetben mutatja meg mit jelentett Heidegger számára a Todtnauberg közelében álló archetipikus kunyhó, melyet közel ötven éven át használt magányos óráiban, filozófiai elmélkedéseiben, mely az építészetinél nagyobb filozófiai jelentőséggel bírt.

Az alábbiakban két „híres” házat szeretnék bemutatni, melyek jól illusztrálják, hogy a ház, mint szelfszimbólum is értelmezhető.

1.5.2.1 Jung háza

Freud megállt az egyén határainál, pedig érdemes tovább menni az „építészet tudattalan dimenziói tanulmányozásának folytatásában” (Bollas, 1998, 32.). Jung (1957) igen érzékletesen írja le, hogy bollingeni háza (tornya) építésének egyes fázisai mely élethelyzeteinek, személyiségfejlődési stációinak a megfelelői, maga a ház tehát az ő megvilágításában szelfjének tükrö, sőt, saját élete összegzéseként emlegette. Ám híres „Én házam” – álmát elemezve a kollektív tudattalan fogalmához jutott el, s megértette belőle, hogy a ház a psziché képét jelképezte, a tudatot a nappali szoba ábrázolta, a földszinten már a tudattalan kezdődött, s minél mélyebbre jutott, annál idegenebb és sötétebb lett minden. Ennek nyomán végezte el Cooper Marcus (1995) a lakóterek jungiánus elemzését.

Jung így írja le a híressé vált álmot, melyet 1909-ben álmodott: „Egy számomra ismeretlen, kétszintes házban tartózkodom. Az én »házam«-ban. Éspedig a felső emeleten, egyfajta nappaliban, ahol szép rokokó stílusú bútorok álltak. A falakon értékes régi képek függtek. Csodálkoztam, hogy ez az én házam, és azt gondoltam, nem is rossz. Ám ekkor eszembe jutott, hogy még egyáltalán nem tudom, hogy milyen az alsó szint. Lementem a lépcsőn és a földszintre jutottam. Ott minden sokkal régebbi volt, és megállapítottam, hogy a háznak ez a része nagyjából XV. vagy XVI. századi lehetett. Berendezése középkori, a padozat égetett téglá. Mindent valami szürke homály borított. Egyik szobából a másikba mentem, és azt gondoltam: most aztán teljesen át kell kutatnom az egész házat! Súlyos ajtóhoz érkeztem, kinyitottam. Mögötte kőlépcsőt fedeztem föl, a pincébe vezetett. Lementem és egy szép boltíves, ódon helyiségbe jutottam. Megvizsgáltam a falakat, és fölfedeztem, hogy a közönséges falazókövek mögött égetett-tégla-réteg van; a malter égetett-tégla-törmelékkel tartalmazott. Erről ráismertem a falak római kori eredetére. Érdeklődésemet ez immár hallatlanul felcsigázta. Megvizsgáltam a kőlapokból álló padozatot is. Az egyik kőlapban egy karikát találtam. Amikor felfelé húztam, a kőlap kimozdult a helyéről és alatta újabb lépcső bukkant előm. Keskeny kőlépcső vezetett a mélységbe. A lépcsőfokokon leereszkedve egy alacsony sziklaüregbe jutottam. Talaját vastag por fedte, csontok és törött edények hevertek benne, mint valami ősi primitív kultúra maradványai. Fölfedeztem két nyilvánvalóan nagyon régi, töredezett emberi koponyát. Aztán felébredtem.” (Jung, 1957/1997, 208-210.).

A bollingeni háza/tornya építésénél, stációról stációra haladva húzta fel az újabb és újabb szárnyakat, és értette meg, miért éppen akkor és miért éppen azt a szárnyat építette hozzá. Az egyik torony az édesanyja, a másik a felesége halála után, a veszteség feldolgozásaként készült. Az épített forma, a ház alakzata is nagy jelentőséggel bírt, egyértelmű volt számára, hogy csak kör alakúra tervezheti, mely afféle anyaöl vagy anyaszerű alakzat képzetét kelti, amely egyrészt a védettség érzését közvetíti, másrészt saját maga éréseinek, pszichikus kiteljesedésének szimbólumává is vált (Jung, 1957/1997). Ha az önéletrajzi emlékezet szempontjából vizsgáljuk, akkor Jung volt az első, akinek nem életrajzi adatokból, hanem álmokból szövődött az önéletrajzi írása (Jones, 2007).

Ha Jung nem pszichiáternek megy, szerteágazó érdeklődése miatt építészetet is szívesen tanult volna. Jung ambíciója, hajlama és különböző tehetségei révén munkásságában ötvözte a gyógyítást, a felfedezést és az alkotást, és végül a lélek építészé lett. Érdekességképpen: C.G. Jung unokája, Andreas Jung ténylegesen is építészmérnök lett, és a nagyapai örökséget, a lélektan és az építészet találkozásának történetét és fejezeteit könyvben is megírta (ld. Jung et al, 2009, Deák, 2019 – szóbeli közlés).

1.5.2.2 Wittgenstein háza

Wittgenstein nyelvváros metaforája már említésre került, a ház, mint az én szimbóluma pedig az általa tervezett, a nővére családjának épült otthon kapcsán merült fel egy építészetkritikai elemzés (Ferkai, 2012) kapcsán.

Wittgenstein a házat a nővéreinek, Margaretnek építtette Bécsben, melyet egy építész, Paul Engelmann segítségével tervezett, aki szinte házi építészükké vált. A ház 1929-re készült el, szokatlanul modern anyaghasználattal és egyedi látvánnyal. A fő építő eleme a vasbeton volt, homlokzata tagolatlan, teljesen egyszerű, vakolt. Rendkívül szokatlan, hogy egyik ablak sem sejtet semmit arról, milyen helyiséget rejt, ami a korszak építészetével és irányadó építészének, Adolf Loosnak stílusával is gyökeresen szakít. A bejáratot is különleges, szokatlan helyre tervezi, az első lépcsőn áll, ami a régi szülői házra való utalásként jelenik meg. Elrendezése szerint a földszint Margareté, az első emelet a férjéé, a második pedig a gyermekeié volt. A ház óriási volt, előfordult, hogy akár 10-12 alkalmazott is élhetett és dolgozhatott a házban. Wittgenstein háza – mind maga a ház és a berendezése is – összművészeti alkotásnak tekinthető, rendkívül büszke is volt a házra, profi fotóssal képeket készíttetett róla. Kizárólag mesterséges anyagokat használt a házban, műkő padló és fém ajtók, szögletes oszlopok adják meg a modern

épület karakterét. Sok-sok fém jellemezte a belső berendezést is, még függöny gyanánt is fémet használt fényvédőnek, sőt egyenesen megtiltotta, hogy szőnyeg vagy függöny legyen a házban. Az épület nagyon világos, áttekinthető, erősen hangsúlyozza a család társadalmi helyzetét. A Wittgenstein-ház egyedi alkotás, ez után a filozófus többet nem foglalkozott építészettel. Wittgenstein házában markánsan megjelenik a keretek alkotásának vágya és szükségessége, illetve a végtelen iránti vonzódása (Móré, 2013). A Wittgenstein-ház érdekessége egyfelől, hogy a nagyvárosi élet „skizofréniájának” megjelenéseként is értelmezik (Colomina, idézi Ferkai, 2012) azt a jellegzetességét, mely szerint a ház külső képében nem mutatkozhat meg a belső tartalom, hiszen a legszemélyesebb énünk elszakadt a társadalmi énünktől, ahogy gyakran elválik egymástól az is, ahogy gondolkodunk, és ahogy cselekszünk. A másik fontos elemzési irány, melyben Ferkai (2012) felveti a ház, mint az én szimbóluma kapcsán az autizmus hasonlatát. Megállapítása szerint mind a külső, mind a belső terek a kommunikáció teljes hiányáról tanúskodnak, melyet párhuzamba állít Wittgenstein filozófiájával is, ahol a nyelv, a megértés, a kommunikáció központi jelentőségű, ennek kapcsán jut el az autizmus metaforájához, amelyben a patológia egyik pillére a nyelvvel, a megértéssel, s annak nehézségével kapcsolatos.

1.6 Az otthon környezetének pszichológiája

A tárgyak lassan fölveszik

vonásaink, szokásaink.
Hozzánk lényegül ágy és asztal,
bensőnket őrzi, kitapasztal.

Kanál, pohár, villa és csésze
lesz az embernek alkatrésze.
Lassan a testünk oda fárad,
hogy a szék tekint bútorának.

Képek, lemezek, könyvek, szobrok,
félteve őrzött, meghervadt csokrok
szövetkeznek a fallal, s végül
a négy fal, lopva, belénk épül.⁸

(Kányádi Sándor)

Norberg-Schulzot (1985) idézve írja Dúll (2012), hogy az emberi élet mindig kiemelkedő fontosságú cselekmények középpontjához kötődik, egy településhez, a város főteréhez, vagy egy házhoz, amellyel azt érzékelteti, hogy a tér fontos az ember életében, gondolkodnak róla, érzelmek fűzik őket a terekhez, mert minden cselekvésük és aktivitásuk állandóan lokalizálódik a térben.

Saegert és Winkel (1990) tanulmányait idézve írja Dúll (2009), hogy igazolható, hogy az otthon fizikai környezete hatással van egyebek mellett a gyerek és a szülő kapcsolatára. Kapitány és Kapitány (2000) szerint is a lakás nemcsak „beszél” a lakóiról, hanem befolyásolja, változtatja is lakói és használói értékrendjét, életmódját, érintkezési formáit. Ezt indokolják azok a kutatások (Saegert & Winkel, 1990) is, amelyek a csecsemők mászási viselkedését tanulmányozva arra a megállapításra jutottak, hogy a gyerek és a szülők eltérően értékelik a környezeti tényezőket (például másképp becsülik fel a környezeti veszélyeket és azok megoldási módjait), így bonyolult környezeti és szociális interakciók sajátos egyvelegeként tanulja meg a gyermek az otthoni környezetét.

Chawla (1992) is fontosnak gondolja a gyerekek fizikai terét, ezért irodalmi áttekintését adja annak, hogy hat az otthon fizikai környezete a gyerekekre. Kiemeli, hogy a kognitív fejlődést leginkább a változatos és komplex, fizikai gátakat nélkülöző otthoni környezet

---

⁸ Részlet Kányádi Sándor *Tárgyak* című verséből.

segíti elő, ahol lehetőség nyílik az explorációra és ahol a zaj szintje (mint ambiens inger) nem túl magas, az ugyanis hátráltatja az információfeldolgozást és a nyelvfejlődést.

Seamon (1979) a helyhez fűződő érzelmek kapcsán a *térbalett* (space ballet) jelenségét írja le, amely az élet mindennapos, repetitív oldalát mutatja be, ugyanis elméletében a mindennapos, megszokott rutinszerű cselekedetek következtében válik a tér helylé, azaz „megélt térré”, amihez kialakul az otthonosság érzése (at-homeness). Seamon elképzelésben egy helyhez fűződő érzelmek és jelentések a gyakori, ismétlődő, hétköznapi történések, aktivitások és rituálék megszokott ritmusa révén alakul ki, amikor az esemény ugyanazt a forgatókönyvet követik, kiszámíthatóvá és bejósolhatóvá teszik a következményeket. Például, amikor az este, a lefekvés ideje egy kisgyermekes családban mindig ugyanúgy, a jól megszokott szcenárió szerint zajlik, ha a gyerek tudja, hogy a vacsorát mindig a fürdés, majd a meseolvasás és a villanyoltás, alvás követi, aminek a térbeli, bejárt útvonala éppolyan jól megszokott és begyakorolt, mint az eseménye – akkor könnyebben és jobb hangulatban zajlanak ezek az események. Ezek az otthon kontextusában zajló mindennapi rutinok, bár egyszerűek, egyhangúak, automatikusnak tűnnek, mégis nagyon fontos szerepet játszanak a kül- és belvilág integrációjában (Dúll, 2012). Az otthoni környezetet és az otthon tárgyait intimizálni kezdjük (Hernádi, 1982), ami által egyrészt a sajátunkká válnak, másrészt a tudatos figyelem és a tudatos élmény számára elvesznek, mivel csakis rutinos cselekvéseket végzünk vele. Akkor kerülnek a tudatosság számára ismét hozzáférhetővé, ha valami zavar áll be velük kapcsolatban: elvesznek, megsérülnek vagy bármi ok miatt nélkülöznünk kell őket (Dúll, 2012). A mindennap otthoni rutinok közé tartozik az evés, az ételkészítés is (Dúll, 1998, 2002a, 2002b, 2002c, 2012), mely a kutatásunkban a jegyzőkönyvek szövegében is sokszor felbukkan különböző kontextusban. Saile (1985, idézi Dúll, 2012) szerint ezek azért fontosak, mert hozzájárulnak ahhoz, hogy a fizikai élettelen anyag élő otthonná alakuljon, amit lakói belaktak és életük részévé vált. Ezek a szertartások nemcsak a fizikai környezetet alakítják át, hanem az embereket is azáltal, hogy a helyhez fűződő kapcsolatukat megváltoztatják. Tehát a főzés-ételkészítés ismétlődő, ciklikus szertartásai az otthon kialakítás rítusainak tekinthető (Dúll, 1998, 2012).

Az otthon az ember elsődleges territórium (Altman, 1975), mert a hosszú idejű, személyes használat és kontroll miatt azzá válik, egyben kitüntetett helylé. A helyidentitás révén az én-identitás legfontosabb kifejeződése, a külső és belső

díszítettsége, személyre szabása, azaz perszonalizációja révén pedig kifejezetten nagy szerepet tölt be az egyéni és családi identitás formálódásában (Dúll, 2012).

A fontos színterek, aminek legpregnansabb példája az otthon, egy életen át befolyásolják a személy identitását, helyválasztását és helypreferenciáit, és ez persze fordítva is igaz, az identitás is befolyásolja, hogy milyen helyeket választ vagy utasít el az ember (Dúll, 2015). De nem csak a helyválasztás, hanem a felnőttkori otthonok, a fontos környezetek kialakításában is nagy hatással vannak az emberre a gyerekkori speciális helyek, olyannyira, hogy a gyerekkori tértapasztalatok jól kimutathatóan meghatározóak voltak még az építész munkáiban is (Cooper Marcus, 1978; 1992). Cooper (1972) szerint az otthon „a szelf szent szimbóluma”, azaz a ház használójának személyes és szociális identitásáról ad visszajelzést, hiszen az, ahogy az otthonát berendezi, saját képére formálja a szelf megmutatkozása. Sadalla és munkatársai (1987) és Cooper Marcus (1995) elképzelésében is a ház, a szelf tükreként értelmeződik, sőt, ahogy fentebb említettem, utóbbi jungiánus szemléletű otthonelemzésében a nappali terét a perszónával, a hálószobát a tudattalannal felelteti meg (Dúll, 2009). Dúll (2017) írja, hogy Cooper Marcus (1979) nevéhez kötődik Bachelard és Jung elképzelései nyomán kialakított környezeti önéletrajz kifejlesztése⁹, melynek tartalomelemzése érdekes eredményeket hozott, ugyanis minden helytípustól, emléktől, szocioökonómiai státusztól vagy kultúrától független két nagyon fontos momentum csúcsosodik ki: a kinti, természeti területek és az elbújásra, elrejtőzésre alkalmas helyek preferenciája.

Sallay (2014) idézi Stokols (1990) kutatását, aki szerint a fizikai környezet szimbolikus jelentést nyert részei folyamatos hatást gyakorolnak az egyének érzelmi életére és viselkedésére, még akkor is, ha éppen nincsenek közvetlen kapcsolatban az adott személlyel. A szimbólumok és metaforák is fizikai környezet elemeiként környezeti felhívó jelekként működnek, azaz kiemelik, fokozzák a környezet érzelmi töltését. Ilyenek lehetnek például a színek, az illatok, a szobanövények vagy a természetes megvilágítás. Kapitány és Kapitány (2000) kutatásukban éppen azt vizsgálták, hogy a lakás tér- és tárgyhasználata miképp magyarázza a lakáshasználat jellegzetességeit. Feltételezik, hogy a tárgyak és a tér használata választás eredménye, ekképpen nézve funkciója van, a funkció pedig, tudatosan vagy tudattalanul, valamilyen értékrend szolgálatában áll és valamilyen mentalitást tükröz. Például az otthon díszítése és a személyiség, valamint a családi folyamatok kölcsönös kapcsolatának (Sadalla, Vershure,

---

⁹ Építészhallgatók számára kifejlesztett helyzetgyakorlatok, melyek a múlt otthonainak vizsgálatai kapcsán erőteljesen hozzájárultak a tervezői identitásuk kialakulásához.

& Burroughs, 1987, idézi Dúll, 2015) jelzője. Kapitány és Kapitány (2000) kutatásukban a lakások jellemzőiként figyelembe vették a fizikai határokat, az esztétikumot, a rend és rendetlenség viszonyt, de érdekes módon a mozgásszabadság a zsúfoltság és a belső távolságok is lényeges aspektusait alkották az elemzésnek, melyek közül több, más elnevezéssel és más hangsúllyal ugyan, de a kutatásunk szerepelnek. A távolság a térközszabályozás (Hall, 1959/1975) szempontjából is érdekes aspektus, ami egy sajátos nonverbális kommunikációs csatorna, melynek lényege, hogy az egymással interakcióban lévő felek meghatározhatják, hogy milyen közelségben legyenek egymással. Hall (1959/1975) megállapította, hogy az emberek közti interakciók során kialakított távolság érdekes állandóságot mutat attól függően, hogy milyen az egymással interakcióban lévő egyének kapcsolata. Négy kategóriába osztotta a viszony alapján létrejövő távolságokat, melyeket bizalmas, személyes, társasági és nyilvános távolságoknak nevezett el.

Az otthon falai között megélt érzések elvezetnek az érzelemszabályozás kérdéséig, pontosabban a helyek és az érzelemszabályozás kapcsolatának problematikájáig, mely nagy jelentőséggel bír a csecsemőkori fejlődésben is. Az érzelemszabályozás fizikai környezeti komponensei képezik a következő fejezet tárgyát.

1.7 A helyek szerepe az érzelemszabályozásban

Mindennapi életünk pszichológiai folyamatainak egyike az érzelemszabályozás, mely fontos alkotóeleme az általános jóllétnek, a társas kapcsolatokban érzett sikerességnek és így tovább.

Gross (1998) definíciójában az érzelemszabályozás olyan folyamat, amely során az egyén befolyásolja, milyen érzelmei legyenek és mikor, hogyan tapasztalja meg és fejezze ki azokat. A szabályozási folyamatok nagyon fontos jellemzője a tudatosság fokának kérdése. Az érzelemszabályozás esetében Gross (1988) a spektrális szemlélet híve, azaz szerinte az érzelemreguláció esetében a spektrum egyik végpontján a tudatos szabályozás áll, a másikon a tudattalan, s közte sok lehetőség megbúvik, melyekben keverten tudatos és tudattalan momentumok is szerepelnek. Ugyan Gross elsődlegesen személyen belüli folyamatnak tartja az érzelmeik szabályozását, de elismeri más szerzők azon álláspontját, miszerint az érzelemszabályozás személyközi kapcsolatokban történik, hiszen a kötődéelmélet is az érzelemszabályozást interperszonális eredetű jelenségként fogja fel,

mely az anya-gyermek kapcsolat során alakul ki. Bowlby (1969) a tudattalan belső munkamodellekre (azaz saját magunk és a szignifikáns mások kapcsolati reprezentációja) helyezi a hangsúlyt az interperszonális kapcsolatok és az érzelmek, indulatok kezelésének alakulásában (Láng, 2009).

Az érzelemszabályozás kutatásában a fizikai környezetek szerepére, jelentőségére csak az elmúlt pár évtizedben világítottak rá a környezetpszichológiai kutatások. A környezeti önszabályozás hipotézise (Silbereisen & Noack, 1986; magyarul áttekinti Sallay, 2008) szerint a világhoz való alkalmazkodást szolgáló önszabályozó és érzelmreguláló folyamatok négy különböző rendszerben működnek, melyekben a mentális, fizikai, és társas stratégiák mellett megjelenik a környezeti stratégia is. E környezeti stratégiák közé a helyekkel kapcsolatos gondolatok, érzések és a helyekkel folytatott interakciók tartoznak (Korpela, Hartig et al., 2001). Az érzelmregulációnak olyan jelentős sarokpontját alkotják a környezeti aspektusok, hogy a pszichológiai és egészségügyi tanácsadásban kifejezetten javasolják a „kedvenc helyek” felkeresését, mely a sikeres önszabályozás révén az egyén jóllétére is kedvezően hat (Sallay, 2008). Russell és Snodgrass (1987) a fizikai környezet és az érzelmek vizsgálata kapcsán megállapította, hogy a hangulat jelentős befolyást gyakorol arra, hogy milyen környezetet keres fel a személy, vagy éppen melyből távozik el egy másikba abból a célból, hogy az kedvezőbb hatást gyakoroljon a kedélyállapotára. Ebből következik, hogy egyes fizikai környezetek, melyek alatt természeti és épített környezeteket egyaránt érthetünk, képesek az érzelmeket szabályozni, a hangulatot befolyásolni. Ez a környezeti érzelmreguláció (ld. Sallay, 2008; Dúll, Paksi & Demetrovics, 2009), egyfajta coping tevékenységként is értelmezhető, amelynek lényege a szociális és fizikai környezettel való interakció. Amennyiben egy hely iránt pozitív érzésekkel és kogníciókkal viseltetünk, könnyebbé válik az érzelemszabályozás is (Korpela, 2003), hiszen magasabb elégedettség-érzéssel jár (Bigne, Andreu & Gnoth, 2004), ami által az esetleges rossz hangulat jellemzően javul, vagy pozitívvá változik. Korpela (2003) és Korpela, Hartig és munkatársai (2001) kutatásaikban leírják, hogy ez az érzelmregulációs működés lehet tudatos vagy automatikus is. Hammit (2000) kutatásai szerint a rosszkedvű felnőttek számára leggyakrabban az egyedüllet a gyógyír, tehát leginkább olyan helyeket keresnek, ahol egyedül tudnak lenni, azaz érzelmileg távol kerülhetnek a lehangoló tényezőktől, olyan helyeket preferálnak, ahol a környezet lehetővé teszi a gondolkodást, az elmélyülést, s ahol a környezet elősegíti a kreatív ötletek, gondolatok megjelenését. Ez a kutatások (pl. Hammit, 2000; Korpela & Ylén, 2007) tanúsága szerint gyakran természeti környezet (pl.

park) szokott lenni, de hasonló érzelmereguláló közeget tudott biztosítani a 19-20. század fordulóján élő embernek a kávéház (lásd pl. Varga, 2000; Varga & Dúll, 2001; Tóth-Varga & Dúll, 2018). Itt, ha épp arra volt igény, el lehetett szeparálódni, a tömegben észrevétlennek maradni és befelé figyelni, vagy akár dolgozni. Tehát lehetőség nyílt a szociális környezettel való interakció szabályozására, kontrollálására, s ezzel egyfajta privát tér megteremtésére (Willems & Campbell, 1976). Ebből a szempontból hasonló élményt nyújthat látogatóinak a mai kor bevásárlóközpontja (Dúll, Paksi & Demetrovics, 2009), hiszen lehetőséget biztosít a társas élet aktív élésére, de elvonulásra, magányos tevékenységre is alkalmas lehet, ily módon az érzelemszabályozáshoz hozzájárulhat. Az alábbi fejezetben pszichoanalitikus szemléletű elemzés keretében röviden bemutatom, miképp működhetett érzelemszabályozó helyként ez a múlt századi intézmény (részletesen lásd Tóth-Varga & Dúll, 2018), mely a maga idejében otthonpótló helyként funkcionált, s ezáltal otthonokban zajló csecsemőmegfigyelésekhez is kapcsolható. Az érzelemszabályozás jelentősége a csecsemőmegfigyelések esetében is nagy fontossággal bír, amire a kutatásban is kitérek.

1.7.1 Egy speciális érzelemszabályozó hely: a múlt századforduló budapesti kávéházai

Peter Altenberg (1918), Bécsben élő szecessziós-impresszionista költő és író, csaknem száz évvel a fenti környezetpszichológiai kutatások előtt az alábbi intuitív tanácsokkal látta el olvasóit: „Tele vagy gondokkal, [...] – menj kávéházba! A barátnőd nem ér rá, akár a legelfogadhatóbb indokkal – menj kávéházba! [...] Szürke hivatalnok vagy, noha orvos akartál lenni – menj kávéházba! [...] Lélekben az öngyilkosság előtt állsz – menj kávéházba! [...] Már sehol nincs hiteled – menj kávéházba!” – (i.m., 186.) Hogy továbbra is irodalmi példánál maradjunk, Füst Milán (1956) arra is választ ad, hogy milyen érzések szabályozása végett járnak kávéházba az emberek: „Mi van odahaza? Gondok, gondok, számlák és gyereksírás, s ha belépek a kávéházba, a fénybe, a zsongásba, minden eloszlik. Itt egy kis nyugalom van legalább. Iszom a feketémet, rágyújtok egy szivarra, s tűnődöm. Megvallom őszintén, ez az egyetlen hely, ahol nem vagyok végérvényesen boldogtalan...” (i.m., 137.).

A kávéházakról szóló korabeli beszámolók, vagy a korabeli kávéházi élet jellegzetességeit feldolgozó tanulmányok¹⁰ is alátámasztják, hogy sokan használták tudatosan vagy nem tudatosan a kávéházakat hangulatuk javítása céljából.

A múlt századforduló kávéházai, azok szociofizikai tere, jelentése és a használóira tett hatásának révén a (hely)kötődés kialakulásán át juthatunk el e speciális szociofizikai érzelemszabályozó voltához, melyek legfontosabb aspektusai felfűzhetők egy jelképrendszerre. A két meghatározó szimbólum, ami mintegy keretként fémjelzi a korabeli kávéházakhoz való kötődést és rajta keresztül az érzelmreguláló jellegét, a privát szféra és a nyilvánosság. Ugyanis a kávéházak, mint második otthonok, egyrészt otthon-szimbolikával illelhető helyek voltak, sőt, a leírások alapján anyai funkciókat betöltő térként, de akár terápiás térként is interpretálhatók. Ugyanakkor a nyilvánosság terei is, hiszen a társasági élet, a korabeli szociabilitás fontos helyszínei voltak, amint az a következő fejezetben szemléltetésre, bővebb kifejtésre kerül. Mindez látszólag ugyan ellentmond egymásnak, azonban ez az ellentétek dialektikája egyrészt fontos eleme, sőt, paradox módon tán, de fontos vonzereje is volt az egykori kávéházaknak (Varga, 2000; Varga & Dúll, 2001), másrészt az ellentétes tartalmak a különböző funkciók mentén mégis szerves egységbe integrálódtak.

1.7.1.1 A kávéház, mint az otthon metaforája

Második otthonként, otthonpótló helyként is aposztrofálták, a korszak kávéházait, mert egyfajta biztonságos bázist (ld. Bowlby, 1969) kínált a szó képletes értelmében, de olykor egészen konkrétan is. Mint arra egy korábbi tanulmányban (Varga & Dúll, 2001) már utaltunk, a kor polgári lakáskultúrája szinte előidézte, hogy az emberek a kávéházakban lelhessenek második otthonra, hiszen vagy a szegénység, s vele együtt a szűkös, hűvös, hideg lakótér, vagy a reprezentálás, a kényelmetlen és funkciótlan hűvös dekorativitás jellemezte az otthonok java részét (Gyáni, 1997; Kóbor, 1999). Mindehhez képest a kávéház vendégmarasztalóan kényelmes és otthonos, meleg és jól megvilágított, elegáns (vagy legalább eleganciát imitáló volt), ahol mind a társasági élet élésére, mind a magányos elkülönülésre biztosítottak lehetőséget (Droste, 1996). Fontos attribútuma a jó otthonnak, és a kávéháznak is fontos velejárója volt, hogy lehetővé tette egyrészt a társas

---

¹¹ Ld. például Saly Noémi 2003-as kötetét és a kávéházi monográfiáját (2005/2019), a Budapesti Negyed 1996-os tematikus különszámát Budapest, a kávéváros címmel, az Ernst Múzeum szerkesztette Budapest Nagykávéház (2001) kötetet, Erki (1996) Kávéház-síratóját vagy Bevilaqua—Borsodi-Mozsáry (1935) legendás kávéház könyvét, továbbá saját pszichológiai szempontú feldolgozásainkat: Varga (2000), Varga & Dúll (2001). Tóth-Varga & Dúll (2018).

interakciókat, ugyanakkor a magánszféra bizonyos mértékű fenntartását is biztosította. Lehetősége volt a vendégnek elkülönülni egy félreeső zugban, s ott magányosan üldögelni, esetleg dolgozhatott egy asztalnál, a személyzetet ellátva azzal az instrukcióval, hogy senki ne zavarja. Tulajdonképpen *egyedül lenni* lehetett, *mások jelenlétében*, mely egybevág Winnicott (1958) paradoxonnak tűnő állításával, mely jelenség eredményeképpen a másokhoz kapcsolódás képessége kialakul, s melynek feltétele, hogy egy nem intruzív másik jelenlétében lehessen egyedül, aki nem zavarja meg önmaga megtapasztalásának folyamatát, s ezáltal a valódi szelf kialakulhat. Winnicott nézeteire alább – más szempontból – visszatérek. A kávéházban a pincérek diszkréciója is ezt szavatolta, nem tolakodtak, kedvesek és visszahúzódnak voltak, ugyanakkor olyan megbecsültségnek és tiszteletnek örvendhettek a vendégek, mint a kinti világban ritkán (Tóth-Varga & Düll, 2018). „Ha az ember két napig a kávéházba jár, a főpincér már a nevét is tudja, a pártállását is sejti. Emberismerők és mindig jóakaratók, [...] mindegyik egy-egy lélekbúvár, aki a vesékben olvas [...]. Egy húsz év után újra betérő vendégnek minden szó nélkül ugyanazt az újságot, s kávéscsészét hozza, amit fiatalkorában megszokott” – írja Kosztolányi *A Hét* hasábjain (1914, 4.). Ez a diszkrét gondoskodás, a környezet és a személyzet kényeztető, minden igényt kielégítő, de nem tolakodó volta, csak észrevétlen állandóan jelenléte és rendelkezésre állása a winnicotti korai anyai funkciókat idézi fel. A holding, mely alátámasztást, totális környezeti gondoskodást foglal magába, melyben egy folyamatos, megbízható anyai gondoskodás van jelen, s melynek eredményeként kiépülhet a létezés folytonossága, s megtörténhet az individuummá válás (Winnicott, 1960, 1963).

Az otthonosság Faragó (2005) megközelítésében az ismerősség-élmény keresését és megteremtését jelenti, ami otthonihoz hasonló, ismerős, de nem feltétlenül ugyanolyan. Elképzelésében minden bensőségeség, otthonosság alapja a tágasság, mégpedig a zárt tágasság. „Olyan zártság, melyben nyitott struktúrák vannak. Egy belső térnek, ahhoz, hogy a bezártság érzését kiiktassa, hordoznia kell az átjárhatóságot, a kívülség gondolatát, a külső lehetséges narratíváját, pl. ablak, tükör vagy falon függő kép segítségével” (i.m., 6.). A „zárt tágasságot” képviselték a kávéházak falán függő tükrök, a mindenki számára hozzáférhető, részben külföldi sajtótermékek, de hasonlókról árulkodnak a kávéházak nevei¹¹ is, melyek nagyon gyakran a távolit, s ezzel együtt az elvágódást jelképezték (Droste, 1996).

---

¹¹ Például: New York, Japán, Abbázia, Palermo, Philadelphia, Miramare.

„Zárt tágasság” jelent meg abban is, hogy védett helyként, menedékként, második otthonként funkcionáltak, ugyanakkor kapujuk, a szó fizikai értelmében és áttételesen is, nyitva állt mindenki előtt, de még az ablakai nyitottak voltak az utcára. Ebből (is) adódóan fontos átmenetet képeztek a nyilvánosság és a magánélet zárt tere között (Varga & Dúll, 2001).

A kávéház, mint otthon metaforája magában foglalja az anyai szimbólumokat is (ld. bővebben Tóth-Varga & Dúll, 2018), hiszen, a gondoskodáson túl, jellemzi egy befogadó, marasztaló, körülölelő, ételt adó, sőt egy játékos (különböző játékoknak teret adó) aspektus is.

1.7.1.2 A kávéház, mint az érzelemszabályozás tere

„Mert abban a magányban, amelyben én élek, nem lehet mással foglalkozni, mint a halállal. S ha ide belépek közetek, akkor azt gondolom: Lám, ha ti ebben a fényben ennyire derűsek tudtok lenni, és még nevetni is tudtok, akkor talán mégsem kell annyira félni tőle.” Füst Milán (1956, 137.) sorai igazolják, hogy a kávéház képes volt a hozzá betérő vendégek feszültségeit magába fogadni, elnyelni, miként azt Bion (1959) elméletében az anya teszi, mikor kisbabáját megnyugtatja. Ekkor nem tesz mást, mint feszültségeit magába fogadja, elnyeli, ezáltal a baba úgy tudja anyját internalizálni, mint valakit, aki képes az ő szorongásait elviselni. Nem csupán *visszatükrözi* gyermekének, hogy érti, érzi milyen az érzelmi állapota, hanem azt is jelzi, hogy *képes azok kezelésére* (Fonagy & Target, 2005). Ennek analógiájára a kávéházak falait borító hatalmas tükrök is visszatükröztek, s a visszaverődő tükörkép, abban a szociofizikai közegben, amit a kávéház nyújtott, máris megnyugtatóbb volt, hiszen ebbe bele tartozott a személyzet bánásmódja, gyakran a vendég jóllétével való személyes törődése, s a problémák – legalább e falakon belüli – kezelése. Tehát a Bion-féle *konténer funkcióhoz*¹² hasonlatos volt a kávéházak működése: a kávéházak éppen úgy alakították át a vendégek feszültséggel teli érzéseit – legalább az ott tartózkodás óráira – mint ahogy az anyák teszik ezt csecsemőjük rossz érzéseivel. Ahhoz, hogy e konténer-funkció működhessen, fontos az anya fizikai elérhetősége, állandó jelenléte a kisbabája számára, s ezt a folyamatos jelenlétet a kávéházak is szavatolták a hosszú nyitva tartási idővel (sőt, voltak éjjel-nappal nyitva tartó kávéházak is).

---

¹² Ld. bővebben a következő fejezetben.

Winnicott (1971/1999) korai anyai funkciókra vonatkozó nézeteinek¹³ egyes aspektusai is megfeleltethetők a korabeli kávéház intézményére. Elképzelésében az anya-csecsemő egységből kibontakozó gyermek egészséges fejlődését három működésmód facilitálja. A holding, vagyis a tartás, az *integrációt*, a *handling*, a megfelelő bánásmód *a perszonalizáció* kialakulását segíti, míg a *tárgyhoz kapcsoltság* a *tárgynyújtás* révén alakulhat ki. A kávéházak a befogadó, marasztaló környezetükkel megtartották vendégeiket, integrálták a különböző összetételű vendégkört, de a külvilágban ellentétesnek mondott értékeket és törekvéseket is. A személyre szabott bánásmód, mint például állandó törzsasztal, vagy törzsidő fenntartása elég erős perszonalizációs lehetőségeket biztosított, s ezzel hozzájárultak a pozitív helyidentitás, a helykötődés kialakulásához¹⁴.

Több értelemben vett átmenetisége kapcsán, Winnicott átmeneti tér fogalmát is felidézi. Nemcsak azért, mert – képletesen és a valóságban – is a nyilvánosság és zárt tér határán helyezkedett el, mert egyszerre nagyvárosi és intim családi hangulatot árasztott, mert munka és kikapcsolódás tere is volt, jómódúnak és szegénynek egyaránt második otthona (Varga & Dúll, 2001), hanem leginkább azért, mert az általa kínált szociofizikai környezet minden betérő számára azt nyújtotta, amire az éppen vágyott. Valahol félúton helyezkedett el álom és valóság, reális és irreális között, szociofizikai terei, s azok jól alakíthatósága, perszonalizálhatósága megadta az egyénnek a környezet feletti kontroll lehetőségét. Winnicott átmeneti térről írott gondolatai nagyban megfeleltethetők a korabeli kávéházak célközönségének: átmeneti térre szükség van, hiszen „a valóság elfogadása sohasem egyszerű, s a belső és külső valóság összekapcsolásának terhe mindenki vállán ott nyugszik” (Winnicott, 1971/1999. 13.). Ennek a feszültségnek az oldásában segíthet a köztes élménytér. „A realitás-érzék kifejlődése során az ember kénytelen feladni az illúziókat, de mindenki megőrizz olyan köztes, potenciális térben játszódó folyamatokat, tárgyakat, melyek átalakítva folytatják a tranzicionális folyamatokat” (i.m., 209.).

---

¹³ Részletesebb kifejtését ld. később, a 4. fejezetben.

¹⁴ Lásd bővebben Varga & Dúll (2001) és Tóth-Varga & Dúll (2018).

1.8 A térformák jelentősége a pszichoanalitikus elméletekben

A terek és helyek után a terek és a térformák a pszichoanalitikus diskurzusban való megjelenésének érdekes példáiból vonultat fel néhányat az értekezés. Ezek többsége a csecsemő fejlődése szempontjából is releváns fogalmakat, illetve jelenségeket jelöl. A patológiában megjelenő térbeliség kérdése a megközelítés fenomenológia jellege miatt válik érdekessé, ami egy későbbi fejezetben bővebb kifejtésre kerül, s amely az adatok elemzésben is visszaköszön.

1.8.1 Bion-féle konténer jelenség

Wilfried Bion (1959) elméletalkotásának fontos sarokpontja a *konténer jelenség* leírása, mely magába foglaló, tartalmazó jellegén keresztül, mint fontos téri reláció jelenik meg a pszichoanalitikus elméletek között. Bion elképzelésében a szelf úgy szabadul meg kínzó érzéseitől, hogy azokat egy másik szelfben hívja elő, azaz a projektív identifikáció egy normál változatát azonosította, melyben a szelf kevésbé kóros részei kerülnek kívülre. Ezt nevezte konténer jelenségnek, ami, mint személyközi folyamat, a normál empátia és megértés alapjául szolgálhat. Hangsúlyozza, hogy a projektív identifikáció egy alapvető és szükséges működés csecsemőkorban, amikor még minden őt ért élményt nem képes magába fogadni (Fonagy & Target, 2005). Ahogy a számára feldolgozhatatlan elemeket egy másik személy lelkébe, egy konténerbe vetíti, mely azokat befogadja és értelmessé alakítja, úgy már a csecsemő is képessé válik a kezelésére. Amikor egy anya képes a babája megnyugtatására, az azt jelenti, hogy képes feszültségeinek magába fogadására, azok elnyelésére, mely által a baba is úgy tudja majd anyját internalizálni, mint aki képes volt az ő szorongásait elviselni (Segal, 198, idézi Fonagy & Target, 2005). Ha nincs megfelelő konténer, úgy a projektív identifikáció csak kiüresedéshez vezet, amikor a gyerek egyedül marad a szorongásaival, mely ellen már csak a realitás tagadásával tud védekezni, mely szükségszerűen kóros folyamatokhoz vezet (Bion, 1962, idézi Fonagy & Target, 2005). Az anya konténer működésével azt jelzi vissza a gyerekének, hogy érti az érzéseit és azok kiváltó okait, mely nem egyszerű tükrözést jelent (Meltzoff & Gopnik, 1993, idézi Fonagy & Target, 2005), hanem egyben a baba érzelmi állapotára való reflektáláson túl jelzi azt is, hogy képes ezeket kezelni is. Az elég jól működő anyák átélik és elviselhetővé alakítják a baba nehéz érzéseit (ez a Bion-féle bétaelem) oly módon, hogy az elviselhetetlen érzelmek tükrözését olyan érzelmi jeladásokkal keverik, mely arra utal, hogy az érzést ellenőrzésük alatt tartják (ez a Bion-féle alfa-működés). Ezáltal a csecsemő

most már elviselhető érzelmi reprezentációkat alakít ki, mely hosszan távon ahhoz vezet, hogy ezt az átalakító működést is internalizálja, s képessé válik maga is a negatív élményeinek szabályozására. Mivel ez a folyamat nem verbális, alapvető, hogy az anyának folyamatosan elérhetőnek kell lennie a baba számára, a szó érzelmi és konkrét téri értelmében egyaránt.

1.8.2 Stern vitalitási affektusai

Daniel Stern munkássága a pszichoanalízisen belül nagy újításnak tekinthető, hiszen több régi, evidenciaként kezelt elméletet kérdőjelezett meg és döntően más megvilágításból szemlélte a (személyiség)fejlődésében bontakozó csecsemőt, koncepciója alapján a nehezen operacionalizálható, korai fejlődési szakaszok szemléletéhez új aspektusokat nyújt. A térrel kapcsolatba hozható meglátásai közül mindenképpen megemlítendők a vitalitásaffektusról írott gondolatai.

A vitalitási affektusok elnevezés célja, hogy megkülönböztethető legyen a Darwin-féle kategorikus affektusoktól (pl. düh, öröm, érdeklődés, bánat, harag). A vitalitás-affektusok a motivációs állapotok változásait, vágyakat, feszültségeket kiváltó érzések (Pető, 2003, 2014), melyek inkább formailag meghatározhatók, nem pedig tartalmilag, szemben a kategorikus affektusokkal. Stern ugyanis úgy gondolja, hogy a csecsemő korai téralkotása formák konstrukcióját jelenti, amely egy testi, megélt élményt jelent (Tényi, 2010). A vitalitásaffektusok alatt Stern (1985) téri vagy időbeli struktúrákat, intenzitásokat, alakokat ért, mint például hullámozás, (ki)robbanás, lecsengés, elsietés, szökkenés, elnyújtás, melyek különböző életfolyamatokhoz (pl. lézéshez) kötődő érzések, olyan dinamikus, mozgásos érzelmi minőségek, melyek megkülönböztetik az élőtet az élettelenétől, vagy amelyek megmutatják az érzelmi állapotok változásait, s amelyeknek nagy szerepük van az érzelmi ráhangolódásban. Stern nem csak egy olyan újabb minőségét mutatja meg az élményeknek, melyeket egészen biztosan érzékelnek a csecsemők, hanem megmutatja a térélmény és a korai emóciók szoros formai viszonyát is. Ezek az érzések azok, amiket a motivációs állapotok változásai, vágyak és feszültségek váltanak ki. Mindig velünk vannak ezek a megélések, mindenkor hatnak ránk, akkor is, ha nincs róla tudomásunk. A vitalitás különféle érzései fejeződnek ki mikor az anya felveszi a babát, ahogy fésüli gyermeke haját, ahogy öltözteti-vetkőzteti, vagy az evéshez készül neki. „A csecsemő megmerítkezik ezekben az életteli érzésekben” (Stern, 1985, 64.).

Tartalmilag eltérő élmények húzódnak meg azonos téri struktúrát ábrázoló vitalitásaffektusok mögött, például a szökkenés formáját jeleníti meg egy mezőn ugrádozó kisgyermek, egy kreativitásában gondolatról gondolatra ugráló író, vagy akár egy rohanó, túlfeszített tempójú menedzser, aki határidőről, határidőre él és dolgozik. A legújabb pszichoanalitikus elméletek a személyiségfejlődés legfontosabb tényezőjeként tartják számon azt a tapasztalati, testi én/önmagam-élmény megtapasztalását, mely a formálódásra, a létrejövés folyamatára helyezi a hangsúlyt, a tartalommal szemben. A pszichopatológiában már közel egy évszázaddal ezelőtt kialakult az a nézet, hogy egészség és betegség határa nem tartalmi, hanem formai kérdés. A hiány, mint tartalom, nem annak mértékétől függően válik kórossá vagy marad egészséges tartományon belüli érzés, hanem megnyilvánulási formájától. Hiszen egészen mást gondolunk, ha a hiányérzet fantáziálásban vagy álomban manifesztálódik, mint ha hallucinációban (Tényi, 2010).

1.8.3 Hermann térszemlélete és a pszichopatológia egyes téri vonatkozásai

Hermann Imrét különösen foglalkoztatták a lelki jelenségek térvonatkozásai. Teóriájában a tér befolyásolja érzelmeket, indulatokat, melyek aztán úgyszintén visszahatnak térszemléletre, azaz kölcsönhatás figyelhető meg köztük. Emellett megfogalmazza azt is, bár ezeket nem fejti ki részleteiben, hogy az ösztönféleségeknek sajátos és jellemző térvonatkozása van, a görbe egyszerűbb, mint az egyenes és a biológiai ösztönökhöz tartozó terek örvényszerűek, hajlítottak (1947). Az ő elgondolása alapján került bevezetésre az örvény, mint az ösztönfolyamatok modellje (Klaniczay, 1992). Az agresszió térvonatkozása (Hermann, 1947) kapcsán taglalja, hogy a szadista ösztöncél mindig a saját tér mások kárára történő kitágítására törekszik, célja a másik fél eltávolítása vagy megsemmisítése.

A tér, a térbeliség fontosságának megnyilvánulása látszik abban is, hogy ő volt az első elméletalkotó, aki a csecsemőnek nem szexuális eredetű tárgykapcsolati ösztönt tulajdonított, hanem a közelség-távolság, megkapaszkodás-elkülönülés fogalmai mentén artikulálta elméletét. Teóriájában a megkapaszkodás aktív szerve a kéz, azonban idővel a kezet felvált(hat)ja a hang, amibe szintén bele lehet kapaszkodni. Más neurológiai és lelki összetevők mellett a megkapaszkodási ösztön frusztrációja is szerepet játszik a dadogás tünetének létrejöttében, így az anyában való megkapaszkodás, az anya-gyerek kapcsolat elégtelen voltát mutatja (Hermann, 1984; Klaniczay, 1999). Ugyancsak az elszakadás

dramatizálása zajlik a körömrágás tünete esetén is, ahol a gyerek, anyját és önmagát egyszerre alakítva, az elszenvedett elszakadási traumát újrjátssza a körömrágás során, ezzel az elszenvedett sérelmet aktívba fordítva, mintegy ő idézi elő az elszakadást (Hermann, 1984).

A megkapaszkodási ösztön ellentétpárjaként a keresési ösztönt határozza meg, mint másik alapvető emberi szükségletet. Azaz a térben való mozgás elemi szerepet kap a koncepciójában, mint az anyával való egygyé válás és az önálló individuummá válás dialektikájának térbeni manifesztációja. Ebbe az ösztönkörbe sorolja Hermann az elszakadási, elbújási törekvéseket is, melyek az Én elhárító mechanizmusaként keletkezett reakcióképződmények (Hermann, 1984).

Schilder munkája alapján ismert volt előtte, hogy a tér a lelkünkben szoros összefüggésben van ösztöneinkkel, indulatainkkal, cselekvéseinkkel. Hermann (1947) – részben Binswanger (1953, idézi Hermann, 1947) nyomán – kifejti az egyes patológiákban jellemző térhasználati jellemzőket, elsősorban a hipomániás és a depressziós kedélyállapotú személy térhasználatának különbözőségeit és jellemzőit. A hipomán személy mintha tágabb térben mozogna, a depressziós „kislábon él”, összekuporodik, szenved a nagy tágasságoktól, az átláthatatlan nagy terektől, kishitúsége abból is adódhat, hogy térszemlélete szerint a távoli rossz is mindig bekövetkezik, ráadásul motorikus védekezése is lelassult, a távoli jóra nem is gondol. A mániás és depressziós állapotok mögött egyrészt a felettes-én és az én küzdelme látható, hiszen mindkét formában sérült a felettes-én valamiképpen, de emellett a szadisztikus-mazochisztikus ösztön erősebb megjelenése is tapasztalható náluk, aminek ugyancsak jól követhető térbeli vonatkozásai vannak. Megfigyelése szerint a neurotikusok térérzés változásokat élnek át, melyek szorosan összefüggnek szeretteikhez való viszonyukkal. Egy szorongásos férfibetegnél például a tér minősége az anyjától való távolságot jelezte (Hermann, 1947).

Klaniczay (1992, 1999) szerint, aki Hermann tanítványként a tér iránti érdeklődésében is követte mesterét, az egészséges lelki működés következtében kialakul az emberben egy vágy a tágas tér után, mely korlátlan mozgást és a kiteljesedés igényét is jelenti. Esettanulmányaiban ennek manifesztációit mutatja be. Ugyanakkor azt is fontosnak tartja, hogy a korlátok megszűnése (térben és időben egyaránt) ijedelmet kelthet, hiszen a biztonságérzethez szükség van határookra, rendre (vö. Polcz, 1987). A határok tágítása és felállítása két ellentétes törekvésünk egy időben, melyet a tudattalan szabályoz.

A tér és pszichopatológia összefüggéseit tekinti át magyarul például Kun és Demetrovics egy 2015-ös tanulmányában, ahol sorra veszik azokat a klinikai zavarokat, amelyek esetében a terek vagy a tárgyak használata kórosnak tekinthető. A patológiás térhasználat a szorongásos zavarok közül a kényszerbetegség egyes válfajaiban bukkan elő markánsan, amikor például az ellenőrzési, ismétlési vagy a kézmosási kényszer egy adott helyiséghez köti, láncolja az egyént a saját otthonában, de az agórafóbiának is rendkívül erőteljes a szociofizikai téri kontextusa. A szorongásos állapotok térvonatkozásait Kállai elemzi 1995-ös tanulmányában.

Minkowski (1933) *A megélt idő* című művében írja le a naptári fizikai idővel szemben a megélt időt, az eltelő és a megélt idő sajátosságait bemutatja, külön figyelmet fordítva a megélt idő térbeli leképeződésének, tériesítésének mozzanataira. Megfigyelései szerint a skizofrén kiesik az időből, amit tükröz az is, hogy az időviszonyokat kifejező névutókat gyakran helyettesítik helyre vonatkozó kifejezésekkel: „az időben való gondolkodást egy belső térbeliséggel átítatott gondolkodás váltja fel” (Minkowski, 1933, 284.). „Az elidegenedés kimerevíti a teret és egyfajta kóros geometrizmust és téries gondolkodást hoz létre” (Tényi, 2010, 223.).

1.8.4 Binswanger térszemlélete és a Daseinanalízis

A köznyelv a hóbortos embert becsavarodottnak nevezi, egyúttal egy térformát rendelve a másságához. A pszichózisokat jellemző terekkel Ludwig Binswanger (1956) foglalkozott, a mániás táguló, a depressziós szűkülő terével, a skizofréniában pedig a kettő folyamatos ambivalenciája és váltakozása jelenik meg. A skizofrének világát két típus szerint különbözteti meg: egyiket a téboly, a másikat a tévely uralja. Mindkettő erős téri jellemzőkkel bír, a tébolyban minden túlságosan biztos, mindennek helye és óriási jelentése van, nem tűr ellentmondást, minden szögletes és megváltoztathatatlan, ahol egy apró mozdulat üldözést, megfigyelést jelenthet. Ezzel szemben a tévely tere illékony, állandó veszélyeket sejtet, ahol egy bizonytalan térben bukdácsoló bizonytalan embert láthatunk. Ugyanakkor mindkét térmodalitást egy örök ambivalencia hatja át. A gondolatszökelléssel együtt járó mániás világa határtalanul tág, szívesen hasonlítja magát a levegőbe röppenő madárhoz, szemben a lebukó madarakkal illusztrálható depresszióssal, aki az egyhangú sötétséget, a határtalan szorongást, világ beszűkülését, összezsugorodását és a csömört éli meg (Tényi, 2010). Binswanger a husserli fenomenológia nyomán kezdetben fenomenológiai antropológiaként körvonalazta

kutatásait, majd később Daseinanalízisnek nevezte el. Célja volt, hogy egy egyedi ember létének adott felépítettségét segítsen megismerni, függetlenül egészségtől és betegségtől vagy a normák követésétől, ugyanis a pszichopatológia nem rendelkezett ismeretelméleti alapokkal. Az ő hatására létrejövő vizsgálati módszer tette lehetővé a megfigyelhető pszichopatológiai tünetek és tünetcsoportok fenomenológiai megértését és leírását. Heideggerre támaszkodva bizonyítja be, hogy a természettudományos gondolkodás keretei mennyire szűkek az emberi viselkedés megértése esetében, a szubjektum-objektum megosztottságot a pszichiátriai gondolkodásból is igyekezett száműzni (Condrau, 2017).

A Daseinanalízis, mint ahogy az már említésre került, erősen kötődik Martin Heidegger létfilozófiájához, aki a *Lét és idő* (2001) című művében fejtegeti, hogy az ember számára adott élethelyzet az, hogy a világ körbeveszi. A környezetpszichológia személy-környezet tranzakciójához hasonlóképpen vélekedik a világról, hiszen filozófiájának alapfogalma a világban-benne-lét. Ez egyrészt magában foglalja azt, hogy a világ állandó, folyamatos jelenlétű, mely a mi jelenlétünket, létezésünket is visszaigazolja, együtt történik velünk, másrészt azt is, hogy a világban lenni annyi, mint belebonyolódni, érezni, hogy közünk van hozzá, szerves részévé válni, azaz otthonosan mozogni benne (Heidegger, 2001). A Dasein, vagyis a jelenvalólét fogalmával jelöli az emberi létet, melynek jelentése „ott-lenni” vagy „ott-létezés”, azaz a szituativitásra és a kontextualitásra helyezi a hangsúlyt, azaz az ember nem érthető meg a környezetétől elszakítva, illetve a világ megértésében mindig az ember jelenti a vonatkoztatási pontot. Fontos fogalma Heideggernek az egzisztencia, mellyel az emberi önértelmező jellegű létet nevezi, s mivel az emberi lét magát értelmezi, ez csak fenomenológiai megközelítéssel lehetséges (Stolorow, Atwood & Orange, 2015). Az emberi lét egzisztenciáit egzisztenciáléknak nevezi, amelyek az emberi lét alapstruktúráját alkotják, és koherensen összefüggnek, és együtt alkotnak egészet. Az emberi jelenvalólét valamennyi egzisztenciálé felé eredendően nyitott (Lubinszki, 2007). Az egzisztenciálék közül a disszertáció témája szempontjából kiemelkedik a *tér- és időbeliség*, mely azért is központi, mert e két egzisztenciálé minden más egzisztenciálé lényegi meghatározója. Heidegger szerint azokban a terekben, melyek ismerősek, otthonosak számunkra, azokban benne van a lét: érezzük, megértjük, és kötődünk hozzájuk, mert az együttlétek emlékeit hordozzák. Lubinszki (2007) a fenomenológia és a pszichoanalitikus hagyomány érdekes találkozási pontjaként jelöli meg a Winnicott-féle átmeneti teret,

hiszen értelmezésében az is egzisztenciális tér, mert benne teret kap a Dasein önmaga kiterjesztésére és megélésére. A daseinanalízisben a teret-engedni-tudás fontos tényező, Heidegger ezt a teret tájéknak nevezi, mely mindig a más emberekkel való együttlét által meghatározott. A daseinanalízis gyakorlatában a páciens élményvilágának megragadása többnyire az álmok segítségével történik, s daseinanalitikus terápiák álomértelmezésében is döntő szerepet töltenek be az egzisztenciálék. Ezek közül a *térbeliség* (az álom terének, helyének alapos vizsgálata) kifejezetten fontos aspektus, ami az álomértelmezés során vizsgálatra kerül, de a *testbeliség* egzisztenciája is (ami a mozgás szabadságát vagy korlátozottságát takarja) úgyszintén meghatározó a kutatás témája szerint is (Krékits, 2017).

A következő fejezetben az ismert pszichoanalitikus elméletalkotók teóriái közül kerülnek azok ismertetésre, melyekben explicit módon megjelenik a (szocio)fizikai környezet.

1.9 A szociofizikai környezet megjelenése a pszichoanalitikus elméletalkotók gondolkodásban

A pszichoanalitikus magyarázatok igen különböznek a tekintetben, hogy a fizikai környezetnek tulajdonítanak-e egyáltalán szerepet, s ha igen, miképp gondolkodnak róla. Freud szerint az egyén környezethez való illeszkedése nehéz folyamat, mert hedonista ösztöneit nagymértékben meg kell zaboláznia, hogy a szocializáció szolgálatába állítsa, s hogy a környezet kívánalmainak megfelelőhessen (Mitchell & Black, 2000). Hozzá képest a későbbi analitikus elméletalkotók környezetéhez jobban illeszkedőnek tartják az emberi csecsemőt. Ebben elsősorban a brit pszichoanalízis „független” iskolája jár élen, mindenekelőtt Winnicott és Bálint Mihály.

1.9.1 D. W. Winnicott és a környezet szerepe

Winnicottnak megkerülhetetlen érdemei vannak annak ábrázolásában, hogy a környezet hogyan serkenti vagy gátolja a kezdeti teljes függőségből az érett függetlenségbe való eljutást. Teóriája szerint a csecsemő rendelkezik a fejlődés és a növekedés potenciáljával, egyszerre van a függőség és a függetlenség állapotában, ugyanis egyrészt függetlenséggel bír, hiszen az érési folyamat állandó előrehaladást tesz lehetővé, ugyanakkor képességeinek kibontakozásához szükséges az ösztönző környezet, így ebben az

értelemben nagyon is függ a környezetétől (Winnicott, 1960. Elméletében a jó anya tisztában van azzal, hogy milyen nagy jelentősége van a gyerek fejlődése szempontjából az emberi környezet és a nem emberi környezet folytonosságának, hiszen ez segíti elő a gyermeki személyiség integrációját (Winnicott, 1960c; Mitchell & Black, 2000). Már a várandósság idején az anya dolga az, hogy megfelelő környezetet készítsen elő csecsemőjének, hogy létrejöhessen az az állapot, melyet Winnicott (1956) *elsődleges anyai elmerülésnek* nevez. Winnicott (1971/1999) a jól tartó környezetre, mint védőernyőre tekint, mely a tűrhetetlen lelki élmények, az ősi vagy felfoghatatlan szorongás ellen véd. A csecsemő, éretlenségéből adódóan, folyamatosan egy elképzelhetetlenül nagy szorongás szélén áll, melyet az anya a kielégítő gondozás révén tud elhárítani. Ez a szorongás olyan érzéseket és következményeket jelent, mint a darabokra hullás, a folytonos zuhanás, a kapcsolat hiánya a testtel és a tájékozódási hiány (Winnicott, 1962/2004). Nem nehéz észrevenni, hogy a Winnicott által leírt, a baba által megélt erőteljes szorongató érzések mind erőteljes téri relációval bírnak. A test és a tér viszonya minden érzésben erőteljesen visszaköszön. Ennek fényében nem is meglepő, ha ettől a hihetetlen szorongástól az anya a tartás, vagyis a *holding* funkció révén képes megóvni a csecsemőjét, amennyiben empátiája segítségével, a testi gondozás, fizikai törődés révén gondoskodik a biztonságáról. Ezeket nevezi összefoglaló néven *holding* funkcióknak, ami a csecsemő fizikai tartását, alátámasztását jelenti, s elvezet az integrációhoz (Winnicott, 1962a/2004; Khan et al., 1974). A szeretet ebben az időszakban a testi gondoskodáson keresztül fejeződik ki, mely magában foglalja a sérülésektől való védelmet, az éjjel-nappal tartó gondoskodást, valamint a csecsemő különböző érzékenységről, mint például bőrérzékenység (érintés és hőmérséklet szempontjából), hallási és vizuális, valamint gravitációs szenzitivitásról való gondoskodást. Az anya tartja a csecsemőt, mind konkrétan, mind áttételesen, ezáltal egységbe olvasztja annak szenzomotoros élményeit. A jól tartó környezet adja az agresszió és a szeretet integrálásának kereteit, lehetővé teszi az ambivalencia elviselését és az együttérzés kialakulását (Fonagy & Target, 2005). Winnicott által leírt korai anyai funkciók térbeli megnyilvánulásairól, szociofizikai környezetben való manifesztációjáról ld. Tóth-Varga és Düll (megjelenés alatt, a). A *holding* a felnőttekkel folytatott terápiás helyzetben is lényeges tényező, hiszen a jó holding-környezetet ott is meg kell teremteni, különösen a súlyosan regresszív patológiákban kulcsfontosságú. Ezt az állapotot Slochover (1991) *selyemgubó* állapotnak hívja, mely a *holding* funkció egyik variánsainak tekinthető, ugyanúgy, mint Bálint östörös-, Mahler extrauterin matrix-, Kuhn védőpajzs- és konténer

fogalma is. Slochover (1991, 1996, 2017) a holding környezet terápiás feltételek közötti megteremtésével és vizsgálódásával is sokat foglalkozott.

Winnicott az apa szerepén túl rámutat a családra, a társadalomra, sőt a csecsemő tárgyi környezetének fontosságára. Ugyan természetes fejlődési, kibontakozási folyamatként írja le az én és nem-én (vagyis a környezet) különválását, mely folyamatban az átmeneti tárgyak és jelenségek segítik a csecsemőt (Winnicott, 1969a), de a facilitáló környezet segítségét nélkülözhetetlennek tartja (Winnicott 1969b)

1.9.2 A szociofizikai tér Bálint Mihály elméletében

Bálint (1968/1994) elméletében azt hangsúlyozta, hogy a tárgykapcsolat és a szeretet, azaz a (humán) környezethez való viszony az elsődleges. Amennyiben a baba szükségletei és az anya válasz között elégtelenség keletkezik, úgy létrejön az alaphiba vagy az östörés. Ezt a hiányállapotot akár a túlingerlő, akár az elhanyagoló anyai hozzáállás is kiválthatja, mellyel tulajdonképpen megalapozza a későbbi érzelmszabályozási elmélet egyes elemeit, azaz a ráhangolódást, illetve a hibás ráhangolódást (Halász, 1998).

Bálint (1959/1997) a környezethez való viszonyulás alapján alakította ki kötődélméleti tipológiáját aszerint, hogy az egyén hogyan viszonyul a környezetéhez, értve ezalatt a társas kapcsolatokat, de a (szocio)fizikai helyeket, s a tárgyakat is. Elképzelése szerint az egyik lehetséges út lényege abban rejlik, hogy az egyén egy ún. *oknofilikus* világot hoz létre, melyben a tárgyak megbízhatóak, mindig ott lesznek, ha szükség lesz rájuk, és soha nem fognak „ellenkezni”. Az ilyen személy erősen ragaszkodik a tárgyakhoz, túlbecsüli azok jelentőségét és függővé válik tőlük, a köztük lévő teret pedig fenyegetőként éli meg. A másik lehetséges reakció egy *filobatikus* világ megteremtése és bizonyos mértékű függetlenség kifejtése a tárgyakat illetően. Ezt a tárgykapcsolati zavart a tárgyak iránti szükségletek tagadása és a nyitott terek iránti túlzott igény jellemzi. Később, az anya-gyermek kapcsolatban bekövetkező traumákról is, mint a személy és környezete, azaz gyermek és anya közötti össze nem illésről beszél. Mindkét zavar arra a felismerésre adott reakcióként értelmezhető, hogy a szimbiotikus boldog világot megzavarják különböző intruzív, ambivalens tulajdonságokkal bíró tárgyak, melyek létének el- és felismerése szükségszerű a gyermek számára (Bálint, 1968/1994; Haynal, 1996; Bergman, 2004). Ezek a zavarok a szeparáció – individuáció folyamán alakulnak ki, a szimbiózisból a függetlenség felé haladva. Az anya-gyermek kapcsolatban bekövetkező traumákról is, mint

a személy és környezete, azaz gyermek és anya közötti össze nem illésről beszél. A szimbiotikus boldog világot megzavarják különböző intruzív, ambivalens tulajdonságokkal bíró tárgyak, melyek létének el- és felismerése szükségszerű a gyerek számára.

1.9.3 A tér és a környezet szerepe a szeparációtól az individuációig

Margaret Mahler, Pine és Bergman (1975) elméletükben az ember pszichés születésére, mint lassú folyamatra tekintenek, melyben a szeparáción át vezet az út az individuáció felé. A fejlődés biológiai alapjain túl nagy jelentőséget tulajdonítanak az alkalmazkodásnak, a leválás folyamatát a térben való eltávolodással, mozgással, a megkapaszkodás és az exploráció mentén szemléltetik. Az alábbiakban a teória térre vonatkozó aspektusait vázolom fel, a teljes elmélet bemutatására nem vállalkozom. A szeparáció lényege, hogy az anyával való szimbiotikus állapotból való kibontakozásra vonatkozik, s az individualizáció mentén veszi fel a kisbaba az egyedi jellegzetességeit. Mahler teóriája feltételezi a kezdeti csaknem áthatolhatatlan ingergátat, mely alatt a *normál autisztikus* és a *szimbiotikus* időszakot követően halad a fejlődés a szeparációs-individuációs folyamat felé. Ez a fázis minden egyes alfázisában markánsan téri orientációjú, a leválás, a szimbiózisból való kikelés az anyától való távolság mentén konceptualizálódik. Az első négy-hat hónapot követően indul meg a valódi szeparációs-individualizációs folyamat a *differenciáció* (vagy *fészekalja*) alfázisával, melyet Mahler kikelésnek nevezett el, hiszen elképzelésében ekkor kezd a testkép elkülönülni az anyától. Ezt a baba anyától való elfordulása, a tőle való, hátradőlés általi elkülönülése, szemlélődése, illetve egyik preferált játéka, a kukucs-játék demonstrálja, mely a térben való eltűnés-előbukkanás dichotómiájára épül. Tíz hónapos kor után lép a csecsemő a következő alfázisba, mely a *gyakorlás* nevet viseli, s melyben a mágikus omnipotenciájába vetett hite határtalan, hiszen ekkor kezdődik a helyváltoztatásra való képessége is, mászik, feláll, majd totyogni kezd, s a saját képességeitől egészen megmámorosodik, mire a *valódi gyakorlás* időszaka beköszönt. Az anya iránti érdeklődés más tárgyakra tevődik át, a legnagyobb élvezeti forrás számára a környezet explorációja, anyjához csak némi érzelmi feltankolásra jár vissza. A másfél éves kor körüli időszak hoz ebben változást, akkor ugyanis beköszönt az *újraközeledési* alfázis, melyben Mahler elképzelése szerint fel kell adja saját mindenhatósági illúzióját, tehát felismeri saját

sérülékeny és szülei különálló mivoltát. Ezért ismét megjelenik a szeparációs szorongás és az anyával való közelségkeresés (Fonagy & Target, 2005).

Mivel a tárgykapcsolat kialakulásának a feltétele a normál leválás, Bergman (2004), a Mahlerrel közösen (1975) kialakított szeparáció-individuáció elméletet továbbgondolva leírja a csecsemő és a gyermek térhez való változó viszonyát, a tárgyi világ felfedezését, használatát, illetve megfogalmazza az optimális és biztonságos teret, melyben a baba fejlődése kielégítően halad az individuáció felé. A differenciáció szakaszában a baba ugyan távolodni kezd anyjától, mert a külvilág csábítja, de az optimális tér a kettejük közötti és kettejük körüli közvetlen, tehát az *anyai tér*. Vizsgálataikban megfigyelték, hogy a csecsemők legszívesebben és legaktívabban anyjuk öléből vizsgálták környezetüket, így azt preferálták legjobban, ha az anyaölből elég szabadságot kaptak, azaz törzsük és karjuk szabadon maradhatott az exploráció céljából. Amennyiben anyjuk túl szorosan tartotta őket, inkább elnyomták magukat tőle, hogy a világot felfedezhessék, sőt szélsőséges esetben az is megfigyelhető volt, hogy a túl szorosan tartott csecsemő szívesebben nézelődött anyja helyett egy idegen karjából.

A gyakorlás alfázisában a baba már képes testével áthidalni azt a teret, amit az előzőben teremtett, hiszen aktivitása jelentősen megnő, szüntelen a nyitott terek után kutat, a tér határai szinte megszűnnek számára. Ebben a szakaszban az optimális teret anyja látó- és hallótávolsága jelenti, ami már a *külső tér* vagy *külvilág*, de ahonnan bármikor visszamehet egy kis érzelmi tankolásra az anyához, a biztos ponthoz (Bergman, 2004).

Az újraközeledési krízisben lévő gyermek Bálint oknofiliás emberéhez hasonlítható, aki a tárgyakhoz való ragaszkodása közben képtelen a köztük lévő teret áthidalni, kezelni. Központi konfliktusa, hogy egyszerre szeretne önálló és autonóm lenni, de azt is, hogy anyja mindenkor a rendelkezésére álljon, ráadásul kognitív fejlettségének köszönhetően mágikus omnipotenciáját is feladni kényszerül. Ekkortájt gyakran érezheti úgy, hogy ha anyja közelségét érzi, az passzívvá teszi, ha túl távol van, akkor kiszolgáltatottnak érzi magát. Ebben a szakaszban segíthetnek sokat az *átmeneti terek*, amik lehetővé teszik, hogy egyszerre jelen lehessen mind a külvilágban, mind az anyai világban. Ezért fontosak a küszöbök, az ajtókkal való mindennemű tevékenység, előszobák vagy ablakok, melyek rálátást engednek mindkét világra. Hasonló funkciót töltenek be a kis motorok, biciklik, az állandó jövés-menés lehetősége (Bergman, 2004).

1.9.4 A szociofizikai tér megjelenése a kötődéelméleti és családterápiás megközelítésekben

Már Spitz (1957) is az elkülönülésre és a megkapaszkodásra való egyidejűleg jelentkező igényt látta alapvetőnek a fejlődésben, Bowlby pedig a kötődéelméleti modelljében kifejezetten hangsúlyozza ezt a dichotómiát. Alapvetőnek tartja egyrészt a gyerek biztonsági szükségletét és ezáltal az anyához való közeledés fontosságát, a közel maradást, másrészt a tanulási tapasztalatokra való igény is megfogalmazódik ellentétes előjelű folyamatként, ugyanis a környezet felderítésére való vágy között eltávolítja a babát az anyától és egyben felfedezésre sarkallja.

Az anya-csecsemő kapcsolat otthoni közegben végzett megfigyelései kapcsán elsőként Ainsworth (1969, 1979) világított rá arra, hogy az anya-baba közötti interakciós történések jellemzői mintázatai erősen kontextusfüggők, azaz egy szülő-csecsemő páros az élet bizonyos területein harmonikusan együtt tud működni egymással, míg más területeken kevésbé vagy egyáltalán nem. Ezáltal az anyai szenzitivitás is jelentősen kontextus-függő, tehát kevésbé határozza meg a kötődés jellege (vö. Hámori, 2005). A kontextus különbözősége sokszor a közeg, a környezet különbözőségét is jelentheti.

A családterápiákban is fontos szerepet tulajdonítanak a családot körülvevő térnek, a környezetnek, különösen evészavarban szenvedő páciensek esetében a családlátogatás a családterápia része lehet. A család otthonában zajló terápiás órák fontos információkkal szolgálnak a személyes határokról, családi szerepekről, hiszen azok gyakran kézzelfoghatóan, fizikailag is leképeződnek, pl. hiányzó ajtók, összemosott alvási szokások, egyes családtagok közötti igen egyenlőtlen térelosztás formájában (Túry et al., 2006).

1.9.5 Christopher Bollas pszichoanalitikus megközelítése a településekről

Bion (1959) gondolatmenetét továbbgondolva és a településekre kiterjesztve Bollas (1998) arra a megállapításra jutott, hogy minden tapasztalatot, ami az embert életében éri, de nem alakul vagy alakítja át gondolkodási tapasztalattá, azok megemésztetlen tapasztalatok maradnak, így Béta jelűek, szemben az Alfa jelű, gondolkodási folyamattá vált élménnyel. Ezt a teóriát absztrahálta a településekre, megvilágítva, hogy a városok, falvak puszta létezése nem jelenti azt, hogy van mentalitásuk is. A funkcionális működés önmagában nem jelenti azt, hogy életteli története lesz, hogy legendák és mítoszok

keletkeznek róla csak akkor, ha át tud alakulni Alfa-jelűvé, vagyis a városnak akkor lesz mentalitása, ha tudattalanul önmagát és a benne lakókat alakítja. A készen átvett városok, mint pl. Cape Cod, Orange County az ember hamis szelfjének városmegfelelői, kitalált identitások. Sekélyesek, makett-jellegűek, üres helyek és formák, melyek a mentalitást csak másolni próbálják, de ez így nem történik meg, mert egy mentalitás klónozása soha nem helyettesítheti azt a hosszas természetes, emberi folyamatot, míg lépésről-lépésre megteremtődik egy város arculata, szellemisége, közössége (Bollas, 1998).

1.10 A természeti környezet pszichoanalitikus perspektívából

Noha a kutatás helyszíne döntően az épített szociofizikai környezetre korlátozódik, a természeti környezet is kiemelten fontos az egyénfejlődés (és természetesen az evolúciós fejlődés) szempontjából. A gyermekek fejlődés során kiemelt helyszínek például a park, a játszótér vagy egy udvar. Ennek okán a természeti környezethez való érzelmi viszony is fontos környezetpszichológiai jelentéssel bír (a jelen disszertációban nem részletezem az olyan jelenségeket, mint a fenntarthatóság átfogó kérdésköre).

A természet női princípium. Frye (1983, idézi Hódosy, 2017) szerint a legkorábbi teremtéstörténetek anyaközpontú mítoszok lehettek, melyekben a világ születését a gyermekszületés és a magok földből való kikelésének analógiája mentén képelték el. A két jelenséget a biológiai reprodukció képessége köti össze, s ez a természet, mint kozmikus anya képzet egészen a tudományos forradalom koráig kitartott, akkor viszont a természet „halott, mozdulatlan, lelketlen matériává alakult” (Hódosy, 2017, 91.), amit – immár megfosztva az élettől – nyugodtan lehetett használni és kizsákmányolni. Ekkortól a természet már nem személyként, hanem tárgyként, illetve gépként értelmeződött, s a környezetvédelmi mozgalmak szerint ez az oka, hogy az emberiség elfeledkezett a természettől való emberi függőségről, hiszen a vele szemben való tisztelet is háttérbe szorult, mely a jelen ökológiai problémáját okozta. Az ökológiai katasztrófa elhárítása érdekében feléledni látszik a természet-anya archaikus koncepciója, ennek következtében a természetet újra gyakran gondoskodó anyaként vagy gyönyörű fiatal nőként ábrázolják. Az antropomorfizáció és a természet felértékelődése egy matriarchális eszmerendszert állít szembe a patriarchátussal, vagyis a pszichoanalízisben jól ismert pszichoszexuális attitűdök környezetre való kivetítéséről van szó. György (2000, idézi Hódosy, 2017)

szerint a bennünk rejlő ökológiai tudattalant elnyomja bennünk a társadalom, a szülők, az iskola, hogy a társadalomba minél inkább beilleszkedhessünk. A közelmúltban kibontakozó irányzat, mely az ököpszichoanalízis nevet viseli, a klímaváltozáshoz és a környezetpusztuláshoz vezető folyamatban és a hozzá való viszonyulásban keresi a pszichológiai jelenségeket.

Klinikai tapasztalatok szerint a modern korban azoknak a személyeknek tölt be az életében kiemelkedő szerepet a természet, akik gyerekkorukban jelentős érzelmi deprivációt éltek át, vagyis az anyjuktól egykor meg nem kapott védelmet, érzelmi táplálékot az anyatermésztől remélik pótolni. Alice Miller (2005) írja, hogy az érzelmileg magukra hagyott gyerekek csak a természeti élmények átélésekor érezhettek szabadon, hiszen ez volt az egyetlen olyan terület, amikor nem kellett félniük, hogy a szülőket megbántják, megsérthetik vagy bizonytalanná teszik őszinte gondolataikkal, érzéseikkel. A természettel való szoros érzelmi kapcsolat pedig elősegíti a megnyugtató szimbiózis érzésének létrejöttét, így válhat a természet az anya szimbólumává. Ennek a szimbólumképzési folyamatnak a létrejöttét világítja meg Melanie Klein elmélete (Kőváry, 2012). A csecsemő depresszív pozícióba¹⁵ kerülve képessé válik arra, hogy anyját, mint egészet szemlélje, aki jó és rossz tulajdonságokkal is rendelkezik. Ekkor éli át a baba, hogy képes szüleit szeretni és gyűlölni is egyszerre, ez az ambivalencia kelti életre a büntudatát, s kialakul a Klein által depresszív szorongásnak nevezett állapot. A depresszív pozíció átdolgozása jóvátételi érzések keletkezésének forrása. A mély gyászt és lemondást a hiányok helyreállítása követi, mely valamilyen szimbólumon keresztül válik lehetővé. Az egészséges megküzdés esetében a gyászfolyamat lezajlik s a kreatív kifejezés segítségével megtörténik a szimbólumképzés (Fónagy & Target, 2005).

Sebba (1991), analitikus orientáltságú tanulmányában a természeti környezet gyermekkorban betöltött szerepét kutatva megállapítja, hogy a gyermekkori környezetek, melyeket a gyerek a saját bőrén keresztül, a saját érzékszervei révén tapasztalt meg, azaz szenzoros élményekkel rendelkezik róla, olyan szervesen épülnek be az emlékezetbe, amelyek az egész élete során megmaradnak és hatást gyakorolnak arra is, hogy miképp észleli és értékeli a világot. Így válnak a gyerek külső környezetéből (outer landscape) belső tájak (inner landscapes), azaz tartós belső helyreprezentációk, melyek hasonlóan

---

¹⁵ A pozíció olyan külső és belső tárgykapcsolatok, fantáziák és szorongások és védekezések sajátos együttállása, mely visszatérően jelentkezhet az egyén egész élete folyamán. Klein két alappozíciót különböztet meg: a paranoid-szkizoid és a depresszív pozíciót (Fónagy és Target, 2005).

fontos kihatással vannak az ember későbbi helykötődéseire, akárcsak az anyával való korai kapcsolat által kialakult reprezentáció a fontos másiktól.

A pszichoanalitikus gondolkodás és a környezetpszichológia lehetséges metszéspontjainak áttekintése után a kutatás szempontjából a következő fontos terület, a csecsemőmegfigyelések történetének, módszerének áttekintése következik.

2 Csecsemőmegfigyelés, mint módszer fontosabb állomásai

2.1 Korai csecsemőmegfigyelők

A megfigyelés módszerének használata hosszú múltra tekint vissza a pszichoanalízis történetében. Hermine Hug Hellmuth (1871-1924) volt az, aki elsőként végzett szisztematikus gyermekmegfigyelést (Schmelowszky, 2012). Emellett, ugyan kevésbé szisztematikus, de mégis fontos és nagy hatású elméletek születtek egyéb megfigyelésekből, gondolhatunk itt akár Freud kis Hans esetére, amelyben Freud bátorította a szülőket, hogy figyeljék meg fiuk viselkedését, vagy akár Melanie Klein saját gyerekeinek tanulmányozására, mely erőteljesen hatott a fejlődéslélektani elméletére (Rajnik, 2010).

2.1.1 Margaret Mahler megfigyelései

Margaret Mahler máig nagy hatású elméletei ugyancsak megfigyelés alapján alakultak és öltöttek formát, ráadásul az elsők között végzett rendszeres, longitudinális megfigyeléseket, melyeket igen körültekintően tervezett meg. Ügyelt a megfigyelés téri elrendezésére, mind a kapcsolat, mind az elválás pontos és alapos megfigyelésének lehetőségére (Halász, 2018). Elszántan hitte, hogy a korai viselkedésformák tanulmányozása fontos adalékokkal szolgálhat a pszichoanalízis téziseihez. Kezdetben pszichotikus anya-csecsemő párosokat, majd egészséges anyákat és csecsemőik működését figyelte meg egy bölcsődéhez hasonló intézményben, melyet kifejezetten kutatási céllal hoztak létre. Meggyőződése volt, hogy az anya-csecsemő kapcsolat érzelmi és dinamikai történéseinek megértéséhez csakis az egészséges anya-gyermek párosok hosszú távú megfigyelése vezethet. A strukturált körülmények között zajló hosszú távú megfigyeléseken mintegy 20 család vett részt, 3 hónapos és 3 éves gyerekekkel, akiről, különböző kapcsolati kontextusokban, filmfelvételek is készültek (Hámori, 2016). Ennek eredményeként született meg Mahler és munkatársai fentebb már emlegetett nagy hatású műve, melyben a szeparációs-individuációs elméletet, a csecsemő pszichés születésének normatív szakaszait ismertetik (Mahler, Pine & Bergman, 1975).

2.1.2 John Bowlby megfigyelései

A Hampstead Klinikán az árván maradt, vagy ideiglenesen anyától elválasztott gyerekek számára hozott létre óvodát Anna Freud. A nevelők működésének alapvetése a részletes és alapos megfigyelés volt, mely azt jelentette, hogy az intézmény minden dolgozójának, beleértve a kisegítő személyzetet is, le kellett jegyezniük minden általuk tapasztalt jelenséget. Ennek részben kutatási céljai voltak, részben igyekeztek mind jobban megfigyelni, megismerni a gyerekeket ahhoz, hogy a legoptimálisabb foglalkozást tudják megtervezni számukra. Egy időben itt teljesített önkéntes katonai szolgálatot James Robertson is, aki fűtőként tevékenykedve, de fontos meglátásokkal gazdagította a megfigyeléseket, melynek következtében hamarosan csatlakozhatott Bowlby kutatócsoportjához, majd elkészített a nagy jelentőségű *Egy kétéves kórházba megy* című filmjét. Ebben bemutatta, hogy egy szerető családban felnövekvő, közel két és fél éves kislány számára is milyen traumát okoz a szeretett személytől való elválasztás a nyolc napos kórházi tartózkodás alatt, holott szülei rendszeresen látogatták. Robertson filmje hűen bemutatja, milyen viselkedésváltozásokon megy át a kislány az átmeneti szeparáció hatására a heves tiltakozástól a kétségbeesésen át, az anyával szemben érzett haragig, majd a tagadáson keresztül az apátiáig. A filmre vett megfigyeléshez Bowlby írt tanulmányt, melyben kifejtette, hogy a filmen látott reakciósorozat jól demonstrálja, hogy a szeparáció hatására frusztrálódott az anyába kapaszkodás, amely ilyen súlyos reakciókhoz vezetett. Az 1950-es évek fontos klinikai célú programja volt Bowlby és munkatársai által a Tavistock Klinikán végzett megfigyelés sorozat, melyben a korai és az átmeneti szeparáció hatásait vizsgálták, s melynek következményeként Bowlby (1969, 1973) leírta az átmeneti elszakadás hatását a belső lelki folyamatokra (Hámori, 2015).

Bowlby kötődéelméleti munkásságának egyik fontos pillére volt René Spitz felmérése, aki különböző helyszíneken végzett szisztematikus gyermekmegfigyelést. Értelmiségi szülők családjában, lelencházban és női börtönökben is megfigyelte és filmre rögzítette tapasztalatait, melyet kiegészített anyákkal vagy gondozókkal készített interjúkkal. Ily módon a természetes és megkonstruált megfigyelés között helyezkedett el az általa végzett eljárás (Halász, 1998). Kutatásainak egyik nagy hozadéka a *hospitalizáció* fogalma, melynek lényege, hogy a csecsemőotthonokban a kielégítő testi, táplálkozási és higiéniai gondoskodás ellenére is a babáknál testi-szellemi elmaradás, sőt mortalitás figyelhető meg. Spitz eredményeiből és Bowlby saját adataiból jut arra a következtetésre, hogy a gyermeknek szüksége van a folyamatos, egyszemélyes, érzelmileg kielégítő,

biztonságot adó, az anyának és a babának egyaránt örömet adó anyai gondoskodásra. Ugyanakkor azt is leírta, hogy ez az egyszemélyes gondoskodás, az anya elvesztése esetén helyettesíthető, illetve felhívta a figyelmet arra, hogy a korai anya-gyermek kapcsolat akkor kielégítő, ha támogató társas közeg veszi körül az anya-csecsemő párost (Hámori, 2015). Bowlby és munkacsoportjának megállapításai azért voltak olyan nagy hatásúak, mert megfigyeléseik által azt hangsúlyozták, hogy a megfigyelhető kapcsolati történések képesek a viselkedést befolyásolni és meghatározni, szemben azzal a korabeli uralkodó kleiniánus felfogással, mely a belső lelki folyamatok kizárólagosságát emlegette. Ugyan Bowlby is foglalkozott a viselkedés által okozott a belső lelki folyamatokban végbement változásokkal, de leginkább azt emelte ki, hogy a konkrét jelenben zajló traumás tapasztalatok képesek az érzelmeket és a viselkedést is markánsan megváltoztatni. Ezek alapján fogalmazta meg kötődélméletének alapkoncepcióját, miszerint a csecsemő kötődési viselkedése veleszületett ösztön, egyfajta humánspecifikus viselkedési mintázat, melynek célja, hogy veszély esetén kiváltódik az anyához való közelítés, mert a megnyugtatást az ő közelsége, jelenléte váltja ki (Hámori, 2015).

2.1.3 Selma Fraiberg csecsemőmegfigyelési tapasztalatai

Fraiberg is az első pszichoanalitikusok közé tartozott, akik közvetlen megfigyeléssorozatot végeztek a kialakuló érzelmi zavarok tanulmányozása céljából. Az 1960-as években Fraiberg jellemzően rossz szociokulturális helyzetű, gyakran bántalmazott családokkal dolgozott, akiket olykor az otthonukban is felkeresett, s ott folytatta velük intervenciók klinikai munkáját. Ekkor támadt az a felismerése, hogy a szülők múltbeli emlékei, nem tudatosan, újjáélednek csecsemőjükkel folytatott interakcióikban, melyek gyakran a gondozás finom zavaraihoz manifesztálódnak és tartják fenn a bántalmazás vagy az elhanyagolás traumájának generációs átadását. Az 1970-es években pedig egy kutatási pályázat segítségével 30 depressziós és pszichotikus anyát látogatott több hónapon keresztül, a gyerekek 3 éves koráig, ahol megfigyeléseken túl felvételek készültek a gondozás, a táplálás és az együtt játszás helyzetéről. Ezek alapján azonosította be a „patológiás csecsemőkori védekezések”-nek nevezett interakciós mintázatokat, melyek a babájukkal túlingerlő vagy éppen magára hagyó anyák babáinál jelentkeztek (Hámori, 2016). Fraiberg és munkatársai (1975; 1990/2005) kutatásai két szempontból is nagy hozzáadott értékkel bírnak. Egyrészt az anya-csecsemő kapcsolatokban keletkező korai patológiás mintázatot a fejlődés folyamatában tudták

azonosítani, másrészt fontos felismerésük volt, hogy az érzelmi zavarok mögött nem feltétlen nagy (pl. szeparációs) traumákat kell sejtenuk, hanem a normál, mindennapi gondozás folyamatában keletkező zavarok éppúgy okozhatnak patológiát. Ezzel rámutatott a külső társas környezetből érkező mindennapi hatások viselkedésre és érzelmi életre gyakorolt hatására, vagyis arra, hogy nem szükséges bonyolult belső szubjektív élményvilágot konstruálni a korai kapcsolati mintázatok mögé (Hámori, 2016).

2.1.4 Mary Ainsworth csecsemőmegfigyeléssel kapcsolatos munkássága

Bowlby munkatársa, Mary Ainsworth volt az első, aki longitudinális megfigyeléseket végzett természetes körülmények között (Hámori, 2016). Ainsworth már egyetemista korában nagy érdeklődést mutatott a gyermekek biztonsági szükséglete iránt, elképzelése szerint a szülővel kapcsolatos biztonságos függőség kell ahhoz, hogy elindulhasson felfedezni a világot. Doktori disszertációja is kötődélméleti tematikájú volt, s később, az 50-es években Ugandában, a 60-as években pedig Baltimore-ban végzett szisztematikus anya-csecsemő megfigyeléseket egészséges családok körében, azok saját otthonában. Ugandában 26 családnál két éves kor alatti gyermekek nevelkedését figyelte természetes körülmények között. Kéthetente két-két órát töltött minden család otthonában, ahol aprólékosan feljegyzett minden szóbeli (ebben tolmács is segítette a munkáját) és viselkedésbeli megnyilvánulást. Leginkább azok a szituációk érdekelték, melyek a gyerekek közelségkeresésére és az anyától való eltávolodására vonatkoztak, de ugyanígy figyelt az anya válaszára is. A megfigyelésen túl interjúkat is vett fel az anyákkal, melyekben a gyermekgondozási szokásokra és élményekre koncentrált (Hámori, 2015).

Baltimore-ban folytatott vizsgálatát 1967-ben kezdte meg. Hasonlóképpen az ugandai helyzethez, itt is családokat látogatott természetes közegükben. Minden családban 18 látogatást tett, alkalmanként négy óra erejéig, amikor szisztematikus lejegyzett mindent, amit az egy éves kor alatti csecsemő és édesanyja interakciójában tapasztalt. Ainsworth kutatásai a kötődési viselkedés fontos jegyeire irányították a figyelmet: a korai interakciós mintázatok sajátosságaira, valamint az anyai szenzitivitás és válaszkészség döntő szerepére. Ezek a kutatások szolgáltatták az alapot az anyai szenzitivitást mérő értékelő skálájának (Ainsworth, 1969) elkészítéséhez is, mellyel az anyák szenzitivitásának mértékét, minőségét és összetevőit értékelték. Azokat az anyákat tartotta szenzitívnek, akik az interjúban aprólékosan, részletgazdagon és árnyaltan

mutatták be babájukat, illetve meséltek kettejük kapcsolatáról. Érdekes és váratlan eredményként említi meg, hogy az anyai érzelmi melegség és a kötődés között nem talált összefüggést, viszont a gyerek jelzéseire való érzékeny odafigyelés, illetve azok helyes értelmezése már kapcsolatban állt a kötődés minőségével (Hámori, 2015). Megfigyelései fókuszában tehát az anyával való közelség–keresés és a felfedező tevékenység állt, vagyis a kötődés és az explorációs tevékenység, melyet az anyai szenzitivitás tükrében vizsgált. E megfigyelések kiegészítése gyanánt dolgozta ki az *Idegen Helyzet* eljárást 1967-ben, melynek segítségével már laboratóriumi körülmények között tudta vizsgálni a gyerekeket, akit az anyától rövid ideig elválasztott. Az itt kapott eredmények megerősítették a korábbi megfigyeléseit a biztonságos, szorongó-ambivalens és szorongó-elkerülő kötődési viselkedésről (Hámori, 2015).

2.1.5 D. W. Winnicott és a megfigyelések

Winnicott a megfigyelést diagnosztikus eszközként használta, a facilitáló környezetről írott gondolatai is ezekből származtak (Winnicott, 1969b; Rajnik, 2010). Klinikai munkásságának jó része a finoman megfigyelt részletekről szólt. Érdekes tanulmánya (Winnicott, 1941), melyben a gyermek kötődésének biztonságos vagy ettől eltérő módjáról értekezik, az alapján a megfigyelés alapján, ahogy a gyermek anyja ölében a gyermekorvosi rendelésen viselkedik. A gyermekorvosi praxisában több, mint húsz éven át figyelte meg és jegyezte le az apró részletekig mindazt, amit a csecsemők vizsgálatakor tapasztalt. Arra is figyelmet fordított, hogy a szobájába való belépés előtt, a hosszú folyosón megfigyelhesse a hozzá érkező anyákat és babákat. Maga a megfigyelési helyzet, melyet ő konstruált, a következőképpen nézett ki: egy fényes, csillogó spatula lett az asztal szélére helyezve, hogy a baba jól lássa, az anya feladata pedig az volt, hogy olyan helyzetben üljön az asztalnál, hogy a baba meg tudja fogni, el tudja érni, ha akarja. Ezt a jelenetet fázisokra bontotta Winnicott, így írta le, hogy milyen az esemény normál lefutása, minden egyéb helyzet, ami ettől verziótól eltérő, jelentés értékkel bírt (Winnicott, 1941). Emellett a nevéhez fűződő fontos fogalmak, mint például az átmeneti tárgy, az anyja jelenlétében egyedül lévő csecsemő, vagy az anyai tükrözésre vonatkozó gondolatai is, melyek a valódi vagy a hamis szelf kialakulásához vezettek, mind megfigyeléseinek következtében születtek (Halász, 1998).

Spelman (2013) végigdokumentált egy 15 hónapig tartó heti 50 perces a család otthonában zajló csecsemőmegfigyelés-sorozatot (Spelman, 2013), ahol egy, már három

fiúgyermekkel rendelkező anyát és annak lánycsecsemőjét figyelte meg, a születés első napjától kezdődően, sőt, a családdal már a várandósság idején felvette a kapcsolatot. A megfigyelés dokumentálásán túl Spelman (i. m.) Winnicott elmélete alapján azt fejtegeti, hogy megfigyelőként vajon milyen szerepet tölt be az anya mellett. Leírja a megfigyelő konténerfunkcióját, miszerint, ha a megfigyelő tartalmazza az anya érzéseit, akkor az anya is sokkal inkább képes lesz tartalmazni a csecsemője nehéz érzéseit.

2.2 A Budapesti Iskola csecsemőképe

A Budapesti Iskola jeles képviselői közül többen már bőven a csecsemőkutatások megindulása előtt hasonló koncepciót fogalmaztak meg, melyeket később a megfigyelések és a kutatások igazoltak. Elképzelésük szerint a csecsemő a környezetével tárgykereső aktivitása révén igenis állandó aktív kapcsolatban van. Ezek az elképzelések azért is voltak nagyon haladók és előremutatók, mert mindezekre a következtetésekre nem a csecsemőmegfigyelések, hanem a felnőtt klinikai tapasztalatuk révén jutottak.

Már a Budapesti Iskola egyik legoriginálisabb képviselője, Ferenczi Sándor is kiemelt jelentőséget tulajdonított az anya-gyerek kapcsolatnak, melyet a híres „Thalassatanulmányában” (Ferenczi, 1924) fejtett ki részletesen. Elképzelésében a fejlődés motorja az anya-gyermek egység, melynek alapjaként a külső-belső környezeti egyensúlyt, azaz a baba biztonságra, szeretetre, gyengédségre való vágyát tekintette. Megkérdőjelezte a primer nárcizmust, a korai kapcsolat jelentőségét szereteten és gyengédségen alapuló köteléknek tekintette, melyben normál esetben nem jelennek meg az erotikus vonások, csak akkor, ha a felnőttek túlerotizálják a gyereket (Ferenczi, 1933). Ezzel élesen ellentmondott kora uralkodó freudi tételének, miszerint a szeretet a gyermeki szexualitásból eredeztethető. Ezeket a megállapításokat igazolták a modern csecsemőkutatások is, amelyek sem a libidófejlődési modellt, sem a primer nárcizmust nem igazolták, ellenben a csecsemőt a külső környezetével élénk kapcsolatban lévő lényként írják le. Ferenczi egyes újításai, mint például a kölcsönös analízis, az interszubbektivitás korai előfutáraként is értelmezhető, hiszen elképzelése magában foglalta azt, hogy mind a terapeuta, mind a páciens kölcsönös érzelmi hatásnak van kitéve a terápia alatt (Halász, 1998).

A csecsemő Bálint Mihály és Bálint Alice elméletében is a környezettel való intenzív kapcsolatban fejlődik, amelyben a csecsemő aktív szerepet tölt be. Teóriájuk fontos

sarokköve, hogy az emberi kapcsolat alapvetően pszichés természetű, s nem biológiai meghatározottságú. Bálint Alice (1933) koncepciója szerint a libidó kezdettől tárgyra irányuló, a csecsemő boldogsága, elégedettsége az anyai hozzáállás függvénye.

A korábban már említett Hermann Imre (1984) Ferenczi hatására kezdett el az anyagyerek kapcsolattal foglalkozni, de az ő elméletében a hangsúly a csecsemőre tevődött, az anyai reakciókkal nem foglalkozott. Ezzel együtt is, az ő koncepciója szerint is aktívan az anyjába kapaszkodó, anyát kereső aktivitással bíró lényként szemlélte a csecsemőt, akinél a (keresési) ösztön kielégülése a gyengédség érzés kialakulásához vezet, azaz tárgykeresési aktivitását ösztöndeterminálnak tartotta, akárcsak a külvilágra irányuló explorációs tevékenységét. Hipotéziseit Harlow majomkísérletei teljes mértékben igazolták, s ezzel az elképzelésével, évtizedekkel megelőzte Bowlby (1969) kötődéseméletét (Halász, 1998).

A csecsemőmegfigyelések sorában fontos megemlítenünk a budapesti iskolához tartozó Róheim Géza kutatómunkáját, amit etnográfusként végzett a 20-as évek végétől kezdve, elsősorban Pápua Új-Guinea szigetén, kőkorszaki körülmények között élő bennszülötteknél. Analitikus szemlélettel végzett résztvevő megfigyelést, a gondozási, szoktatási, nevelési szokások karakterformáló jellegét vizsgálta. A megfigyelt viselkedésekhez és szertartásokhoz kapcsolódó fantáziákat és hiedelmeket gyűjtötte abból a célból, hogy a mögötte meghúzódó tudattalan folyamatokba bepillantasson (Halász, 1998).

2.3 A Bick-féle csecsemőmegfigyelés módszere

Esther Bick, a brit tárgykapcsolati iskola egyik fontos alakja, a Tavistock Klinikán már 1948-tól foglalkozott csecsemőmegfigyeléssel a klinikai képzésekben is, sőt a Londoni Egyesület 1960-tól a képzési programja részévé tette a csecsemőmegfigyelést (Halász, 1998).

Az általa kidolgozott módszer lényege az, hogy a terapeutajelöltnek egy-két éven át, hetente egy alkalommal egy órán át meg kell figyelnie egy csecsemőt (és édesanyját, valamint az ő interakcióikat) a család otthonában. A megfigyelést követően a látottakról jegyzőkönyvet vezet, a tapasztalatait pedig részletesen megbeszéli a szupervízió, csoportos formában. Ennek célja, hogy a benyomásait, élményeit megosztva jobban láthatóvá váljon, hogy a megfigyelő hogyan vesz részt a helyzetben, miként rezonál az

anyára, s az anya miként fogadja az ő jelenlétét. A csoportos megbeszélés ahhoz is hozzásegít, hogy a történések mögötti érzelmi jelentések megérthetővé, kibonthatóvá váljanak a csoporttagok és a szupervizor reakciói és asszociációi nyomán (Bick, 1964; Bick & Harris, 1976; Rajnik, 2010).

Fontos kritériumok vannak a megfigyelt csecsemő kiválasztásával kapcsolatban: nem lehet ismerős család vagy rokoni család gyereke és szerencsés, ha nincs olyan közös társaság se, ahol összefuthatnak (Brafman, 1988). Alapvetően (testileg és lelkileg) egészséges anya egészséges babája legyen a megfigyelés tárgya, s jó, ha nincs semmilyen speciális körülmény, ami az átlagostól nagyon eltérő lenne (pl. jelentős kulturális különbség), s ezáltal elvinné a figyelem fókuszát. Ilyenkor ugyanis mindig nagyon nehezen eldönthető helyzetbe kerül a megfigyelő, hogy a látottak kulturális különbségek talaján vagy intrapszichés-interperszonális kontextusban értelmezhetők. A megfigyelő nem vesz fel anamnézist, meg kell elégedni az „itt és most” helyzettel, az innen szerzett benyomásokkal, akkor is, ha az olykor alapvető információk hiányával jár (Rajnik, 2010).

A jegyzőkönyvben a jelölt, amilyen részletesen csak lehet, leírja a megfigyeléseit az anyáról és a csecsemőről, a családtagok közti interakciókról, a kisbaba fejlődésmenetéről. Mindemellett nagy fontossággal bír, hogy rögzítésre kerüljenek a megfigyelő által átélt érzések, a benne zajló történések, gondolatok, illetve szomatikus reakciók is. Az önreflexió lényege, hogy a jelölt bele tudjon majd helyezkedni paciense csecsemőkori élményvilágába, illetve azt is megtapasztalja és megértse, hogy a saját belső folyamatai befolyásolják a látottak észlelését (Rajnik, 2010).

A megfigyelés módszere sajátos beállítódást követel a szakembertől, hiszen a családon belül érzi magát, de mégis távolságot kell tartania a családtagoktól, úgy, hogy a megfigyelői pozíciót tudja tartani, melyből megfigyelheti a családbeli történéseket. Ez nem könnyű feladat, mert a családtagok valamilyen ráosztott szerep mentén integrálni próbálják a megfigyelőt a családba, amit a megfigyelőnek hagynia kell, hiszen az anya ezt saját szükségletei mentén teszi. Ugyanakkor ellen kell állni azoknak a szerepeknek, melyek erős indulatáttételi töltetűek, pl. a tipikusan jelentkező tanácsadó, szakember, valamely családtag szerepének (Rajnik, 2010; Halász, 2018). A megfigyelő szerepét olyan hasonlattal is illusztrálják, mint „egy légy a falon”, de aposztrofálhatjuk tapétamintaként is. Végül mindenki a saját stílusában közelíti meg a családot, de fontos, hogy meleg, szimpatikus érdeklődéssel kell a szülők és a csecsemő felé fordulni. Azt is

lényeges szem előtt tartani, hogy csecsemőt nevelve a szülőkből mindig erős érzelmek mobilizálódnak, átélnek félelmet, szorongást, ambivalenciát, féltékenységet, kiábrándultságot, de mellette persze boldogságot, szeretetet és reményt is. Általában a szülők azt várják a megfigyelőtől, hogy résztvevő vendég legyen, akivel megoszthatják küzdelmeiket és eredményeiket (Brafman, 1988).

A Bick-által 1964-ben kidolgozott résztvevő megfigyelés módszere azért volt nagy hatású, mert a pszichoanalitikus gyermek (és egyes helyeken a felnőtt) pszichoterapeuta képzés részeként¹⁶ a megfigyelői szerep elsajátítása által nagyban hozzájárul az analitikussá váláshoz, tehát oktatási célú eljárás kidolgozására vállalkozott. Célkitűzése, hogy a szakemberek jobban megérthessék gyermek pácienseik csecsemőkori élményeit, át tudják élni benne az egykori csecsemőt. Segíti a nonverbális viselkedés vagy a játék megértését, mely igen fontos a verbalitás kialakulása előtti korszakban járó gyerek megértésében vagy az idősebb, de nem játszó, nem beszélő gyerek vizsgálatában, terápiájában (Bick, 1964). A korai kapcsolat regresszív élményeinek világába kalauzol el, ahol a Bollas (1987, idézi Hámori, 2016) kifejezésével élve „nem gondolt tudott” élmények jelennek meg, akár a terápiás munkában. Emellett megtanít a látottak és hallottak összekötésére, a szabadon lebegő figyelem alkalmazására, valamint a tartalmazásra, melyek a pszichoterápiás munka alapvető velejárói (Halász, 2017). Ezáltal tapasztalatot is szerezhethet a terapeutajelölt arról, hogy miként tudja egy ilyen, a professzionális szerep védelme nélküli helyzetben megtartani a kereteket, tartalmazni a feszültséget, a diszkomfort érzéseket, mennyire képes az érzelmi bevonódásra és az egyszerre kint és bent is zajló történések megfigyelésére, de a gyakorlatban is megtapasztalhatóvá válnak az áttételi és viszontáttételi érzések (Rajnik, 2010).

A megfigyelések által válik kézzel foghatóvá, hogy a mindennapos, ismétlődő, főként nemverbális történésekben ragadható meg az anyai gondozás, az anya-gyerek kapcsolat egyedi, csak rájuk jellemző jellege (Stern, 1985). A megfigyelés mindennapisága azért igen nagy fontosságú, mert a szülők panaszai is a mindennapos rutinszerű interakciókban, az etetés, alvás, kötődés zavaraiiban fogalmazódnak meg, ahogy a traumák is gyakran ilyen közönséges, mindennapos, akár szavak nélkül lejátszódó történések (Rajnik, 2010). Megjegyzendő, hogy ezek a rutintörténések jellemzően az otthon terében zajlanak,

---

¹⁶ Magyarországon elsőként az I. számú Gyermekklinikán tartottak kísérleti jelleggel csecsemőmegfigyelés kurzust 1986-1988 között, majd 1989-től az Ego Klinika megalakulásával az itt folyó gyermekterápiás oktatás szerves része lett a csecsemőmegfigyelés (Halász, 2018).

alapjait képezik az otthonosságélménynek és fordítva: az otthonosság élménye gyakran teremti meg a rutinok harmonikus lefolyásának lehetőségét (Dúll, 1995, 1998, 2015). Ez fontos a jelen értekezés szempontjából is.

Fontos haszonként tekintünk arra a tapasztalatra, amit a megfigyelésből származó érzékenység jelent, hiszen a megfigyelési helyzetben nem csak a verbális közlésre kell koncentrálni, hanem az anya és a baba személyiségének minden megnyilvánulását követni és értelmezni kell. Az anya-gyerek interakció megfigyelése olyan emocionális tapasztalat, melyet értelmi feldolgozás követ, vagyis nem igazán kell rá reagálni, ellenben el kell róla gondolkodni. Megfigyelőként meg kell tanulni kivárni, hogy összegyűjthetővé váljon az összes benyomás, érzéklet, mind az anyára, mind a megfigyelő saját átélt érzéseire vonatkozva, s csak ezután kell válaszolni az adott helyzetre. Ez nagy haszonnal jár a későbbi terápiás munkát tekintve. Tehát a megfigyelések által megtapasztalhatja és megtanulhatja a leendő terapeuta, hogy előbb meg kell érteni a helyzetet, összegyűjteni minden információt, mely az adott állapot megértéséhez szükséges, nem pedig rögtön enyhíteni a kint, anélkül, hogy értenénk a háttérben megbúvó okokat, indokokat. Tehát a haragnak, rossz érzésnek egyfajta tolerálását, elviselését, vagyis tartalmazását tanulhatja meg, hogy ki kell bírni, s csak aztán cselekedni, ahogy igazán megértette a háttérét. Ez az egyik legnagyobb haszon, amit a csecsemőmegfigyelés szolgáltat, hiszen nagyon nehéz csak várni, befogadónak maradni, nem beavatkozni, hanem elviselni a belső bizonytalanságból és a kívülről érkező ránk projektált kényszerítést is (Bick, 1964; Bick & Harris, 1976; Rustin, 2006).

2.4 A csecsemőmegfigyelések eredményei: a konstruált és rekonstruált csecsemőkép

A csecsemőmegfigyeléseket megelőző időszakban a csecsemőkről alkotott kép valójában egy rekonstruált kép volt, mely a felnőttek terápiás élményeiből szövődött. Ez alapján a csecsemőt egy ösztöneinek kiszolgáltató, örömei alapján működő, csak befelé forduló személyként írták le, holott a csecsemőmegfigyelés tapasztalatai rávilágítottak, hogy a csecsemő nagyon is aktív, differenciált és kapcsolatteremtésre képes lény (Halász, 2001), aki a tárgyi és kapcsolati világában is egyértelműen kompetens (Dornes, 1993/2002), születése pillanatától. Kezdetektől jól érzékeli az én és a másik határait, jól differenciálja a felé irányuló interakciókat, tisztában van ezek érzelmi töltetével és céljaival, továbbá

alkalmazni is tudja őket saját élményvilágának szervezésében (Stern, 1985; Hámori, 2016).

Stern (1985) mutatott rá, összegyűjtve és összehasonlítva a csecsemőkutatások és a klasszikus pszichoanalitikus fejlődéslelektan eredményeit, hogy a kétféle megközelítés két különböző csecsemőképet rajzol meg. A „klinikai” csecsemő Stern (1993-idézi Halász, 2018) leírásában két ember közös alkotása, a felnőtt páciensé és a terapeutáé, aki elméleti tudása révén konstruálja meg az egykori csecsemőt, így ez egy retrospektív teória. Az ilyen csecsemő aktuális emlékekből, áttételekből és értelmezésekből alakul, ezért „szubjektív” vagy „klinikailag rekonstruált csecsemőnek” nevezi a szakirodalom. Ez szembeállítható a fejlődéslelektani kutatások és csecsemőmegfigyelések eredményeképpen kialakult „objektív” vagy „megfigyelt” csecsemőképpel, mely konstruktív és prospektív. Noha a két elmélet vagy megközelítés szembeállíthatósága vitathatatlan, Stern mégis fontosnak tartotta, hogy megpróbálja a két elméletet egymáshoz közelíteni. Ugyan a megfigyelések pontos képet szolgáltatnak számunkra a csecsemő képességeiről, teljesítményeiről, de nagyon keveset árulnak el a kisbaba aktuális élményeiről, az átélt tapasztalatairól. Ha erről többet szeretnénk megtudni, vissza kell, hogy tekintsünk saját személyes élményeinkhez, szubjektív élményvilágunkhoz, ami pedig már a „klinikai” csecsemő tartománya (Halász 2001; Hámori, 2016). A csecsemőmegfigyelések és kutatások történetében fontos kérdés, hogy relevánsak-e, érdemlegesen hozzátesznek-e a klinikai, terápiás kontextusban bármit is a pszichoanalitikus megértéshez? Ezt a kérdést vizsgálja és további kutatásokra és megfigyelésekre buzdít Rustin (2006, 2012). Stern hitte, hogy a két nézőpont közeledhet egymáshoz azáltal, ha a csecsemőkutatások tapasztalatai ismertté válnak, és ha a klinikai, terápiás tapasztalatokat bevonják a fejlődéslelektani kutatásokba.

Ugyan egyes elméletalkotók, például Green (2000, idézi Rustin, 2006; Hámori, 2016) így is felvetik, hogy ezek a tapasztalatok is csupán konstrukciók, azonban Stern (1985) kitart amellett, hogy az interakció apró megfigyelhető mozzanatai az események tudatos szinten nem észlelhető láncolatai ahhoz az élményvilághoz visznek közelebb. Ezt nevezi Bollas (1987) a fentebb már említett „nem gondolt tudott”-nak, Sandler és Sandler (1994) pedig a „múlt jelenbeli tudattalanjának” (Hámori, 2016).

Napjainkban ez beigazolódni látszik, hiszen a két modell ötvözésének nagy jelentősége van a mentalizációs modell, s az interszubjektivitáson alapuló terápiás megközelítések,

valamint a baba-mama terápiák számára is (Hámori, 2016). Stern (1985) meggyőződése, hogy egy tapasztalt klinikus fejében háttérként mindig felvetülnek a fejlődési modellek, elméletek, miközben páciensét hallgatja. Ez az elmélet pedig befolyással bír arra, hogy miket ragad ki a páciens által elmondottakból, miként rekonstruálja annak múltját, s miként öntheti azt narratív formába, mely egyben a terápiás megértés kulcsa is. A „megfigyelt” és a „rekonstruált” csecsemő képei nagyon jól használhatók párhuzamosan is egy-egy konkrét eset megértésénél.

2.5 A csecsemőmegfigyelések haszna

Noha Mahler (1975) meggyőződéssel vallotta az anya-csecsemő kapcsolatok megértésének egyedüli lehetséges útjaként a megfigyelés elsődlegességét, de emellett dilemmáit is megfogalmazta, miszerint egészen biztosak sosem lehetünk abban, hogy vajon mi zajlik valójában a csecsemő, de még akár az anya fejében, gondolataiban sem, miközben kívülről figyeljük az interakciót. Noha a megfigyelő célja az objektivitásra törekvés, de a saját érzelmei, projekciói mindvégig részei a megfigyelésnek, a helyzet értelmezésének. Esther Bick éppen ezt a jellegzetességet használta fel arra, hogy a pszichoanalitikus képzés részévé tegye a csecsemőmegfigyelést, mely óriási segítséget nyújthat a képződő analitikus számára, hiszen a rendszeres megfigyelés és az átélt élmények feldolgozása során megtanulja különválasztani az objektív eseményeket a szubjektív történésektől. Ez a megkülönböztetés pedig csakis tapasztalati tanulás révén sajátítható el (Hámori, 2016).

Az áttételi folyamatok terápiás megértése és az anyai értelmezések strukturált vizsgálata ugyan más és más szempontból, két különböző úton, de lehetőséget kínál arra, hogy a korai kapcsolatban jelentkező projekciókat, fantáziákat és érzelmeket a kapcsolati mikrotörténekek szintjén vizsgáljuk (Hámori, 2016).

A csecsemőkutatások és –megfigyelések azért is jelentettek mérföldkövet, mert hatásukra a pszichoanalitikus elmélet fokozatosan átalakult. Az addig egyszemélyes pszichológia helyett a jövő a kétszemélyes, kapcsolaton alapuló pszichológiáé lett, melyhez egyértelműen a csecsemőmegfigyelések nyitottak kaput. Az egyszemélyes freudi gyökerű pszichológia egy önmagára centráló, narcisztikus csecsemőt vesz alapul, aki a környezetével szemben teljesen közömbös, legfeljebb az ösztönkielégítés céljából fordul a külvilág tárgyai felé (Halász, 1998).

A csecsemők átélt élményeire, tudására preferencia- és habituációs vizsgálatokkal, valamint meglepetéshelyzetek előidézésével derítettek fényt (Dornes, 1993/2002) A preferenciavizsgálatok az érdeklődés felkeltése, a habituációs vizsgálatok a hozzászokás, közömbössé válás kérdéskörét térképezik fel, míg a meglepetéshelyzetek a baba válaszreakcióinak kiváltása céljából születtek.

Mindezek alapján megállapíthatóvá vált, hogy több olyan, eddig evidensnek tartott elképzelést vontak kétségbe, melyek mindaddig megkérdőjelezhetetlenek tűntek: megállapították, hogy a kezdeti időszakban sem létezik egyfajta ingergát, sőt kifejezett ingeréhség jellemzi a csecsemőt. Passzívnak talán tűnhet a baba a kevés kommunikáció miatt, de egyfajta éber inaktív állapotban van a születést követő első időszakban. Megszületésekor is lát, 20 cm-nyi távolságra, de egy hónaposan már jóval messzebbre is. Megkülönbözteti a színeket, mintázatokat, szereti a kontrasztgazdagságot és feltűnően preferálja az emberi arcot. Dornes (1993/2002) kifejezetten kompetensnek írja le: olyanak, aki élvezzi saját hatékonyságát, tehát nem létezik a mahleri elméletben tárgyalt normál autizmus és szimbiotikus fázis. Már csak azért sem létezik, mert a csecsemő kezdettől meg tudja magát különböztetni másoktól és veleszületett tárgyállandóságot tapasztalhatunk, sőt, ingermodalitások áttevésére is képes, azaz amodális percepció jellemzi. Ezáltal megkérdőjeleződnek a klasszikus analitikus elméletek egyes tanai, köztük a duális ösztöntan, a pszichoszexuális fejlődélmélet sem látszik jelentősnek, megdől a primer nárcizmus, de a regresszió-fixáció elmélete is. A realitás-elv kezdettől jellemzi a csecsemőt, viszont a bonyolult tudattalan kleini fantáziákkal nem rendelkezik. A patológiáról való gondolkodásunkat is megváltoztatták a csecsemőkutatások, úgy tűnik nincs normál, élettani előzménye a patológiának, ahogy hasításnak sincs normál, korai változata, csupán a patogén (Halász, 2001, 2018). Ugyanakkor a csecsemő rendelkezik egy olyan képességgel, amely által az anya révén közvetített világot úgy tudja értelmezni, mintha a sajátja volna, ehhez pedig a kötődés segíti hozzá. A kötődés egészséges fejlődése az anyai válaszok függvényében alakul, s ez képezi az alapját az interszubjektív kapcsolati világnak (Halász, 2018).

A pszichoanalitikus csecsemőmegfigyelés természetesen nem az egyetlen módszer, amely lehetőséget nyújt a csecsemők fejlődésének vizsgálatára. Az utóbbi években a csecsemők és gondozóik laboratóriumi megfigyelései is jelentős előremozdulást mutatnak, és rendkívül produktívnak is bizonyultak, sőt a humán tudományok egyik legeredményesebb kutatási programjává váltak (Rustin, 2006).

Az írásos jegyzőkönyvek korát – a kutatás szempontjából – felváltotta a videotechnika, ennek használata lehetővé tette az anya-baba interakció pillanatnyi finomságainak még részletesebb és pontosabb vizsgálatát akár az élet legkorábbi napjaitól számítva is. A csecsemőkutatások nagy előnye, hogy empirikus alapokra helyezi a pszichoanalitikusok korábbi ismereteit, a csecsemők és gondozók közötti kapcsolatot, demonstrálja annak összetettségét és érzelmi intenzitását, ezzel új dimenziókat ad hozzá a korábban felállított értelmezési keretekhez (Rustin, 2006). A videóra rögzített megfigyelések kétségtelen nagy előnye még, hogy a baba-mama terápiák számára is elérhetővé tette ezt a gyakorlatot és szervesen beépült annak rutinjába (Stern, 1995; Hédervári-Heller, 2008).

A csecsemőmegfigyelések történetét követve a kezdeti klasszikus megfigyelésen alapuló eljárásokat kiegészítették úgy, hogy az objektív megfigyelésen túl a szubjektív megértés is fontos szemponttá vált, Ainsworth és munkatársai (1978) és Fraiberg (1975) vizsgálatai is tartalmaztak új elemet is a megfigyeléshez képest. A videotechnikán alapuló megfigyelés (pl. Stern, 1995; Trevhart, 1998) lehetővé tette, hogy az anya és csecsemője közti interakciók mikrotörténései, a pillanatnyi finom rezdülések is elemzés alá vonhatók legyenek, illetve szülői értelmezéseket is lehetővé tegyenek (Rustin, 2006; Hámori, 2016). A videó alapú megfigyelések nagy lehetősége, hogy amellet, hogy vizsgálhatóvá és leírhatóvá teszik a baba megfigyelhető készségeinek megjelenését, jó apropót kínálnak arra is, hogy a megfigyelő az interakciók háttérében zajló tudattalan motivációkról, érzésekről megkonstruálhassa a saját elképzelését¹⁷. Ez a pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelés Bick által megfogalmazott egyik legfontosabb szempontja (Hámori, 2016).

A következő fejezetben rátérek a csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek elemzéséhez használt kvalitatív kutatási módszer bemutatására, melynek ismertetéséhez szorosan hozzátartozik az ontológiai és episztemológiai háttérének felvázolása is, hiszen a vizsgálat szemléletmódját ez a megközelítés markánsan befolyásolta.

---

¹⁷ Ilyen típusú kutatások folynak hazánkban a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Pszichológia Intézete Korai Fejlődés Kutatócsoportja keretein belül, Hámori Eszter vezetésével.

3 Kvalitatív kutatás a környezetpszichológiában: A Grounded Theory (GT) módszerének tudományfilozófiai, történeti háttere

A kvalitatív kutatás fejlődésének Denzin és Lincoln (1994) által korszakolt történetében a megalapozott elmélet születése a hagyományos, pozitivista felfogásmódot követő ún. aranykor (1950-1970-ig) időszakába tehető (Gelencsér, 2003). Míg a pozitívizmus ontológiailag feltételezte az objektív valóság létezését, ezért a tudomány is a megfigyelhető tények leírására épült, s hirdette, hogy minden mérhető, befolyásolható és általánosítható (Mitev, 2012), addig a poszt-pozitivizmus számára már nem olyan egyértelmű, hogy létezik az abszolút megismerhető, vagy akár léteznek értéksemleges módszerek, de a tudományos eljárásokban való objektivitásra törekvést még mindig magasabb rendűnek tartja (Kucsera, 2008). Ettől határozottan elkülönül az a korszak, melyet nagyfokú kreativitás, új módszerek és például a fenomenológia születése fémjelez, illetve ekkor íródik Glaser és Strauss nagy hatású műve, a *The discovery of grounded theory* (1967, idézi Gelencsér, 2003) is, mely „a kvalitatív forradalom zászlóvivőjévé vált” (Mitev, 2012, 17). Azt ezt követő korszakban kezdték alkalmazni a narratíva – elemzéseket, tartalomelemzéseket, majd az 1986-tól datálható, ún. reprezentációs krízis idején kezdik el hangsúlyozni a kutatás és írás reflexív voltát, mely egybeesett a legitimációs krízis idejével, amikor is erősen problémásnak ítélték meg az objektivitás, az érvényesség és a megbízhatóság kánonjait. A legitimációs és reprezentációs krízis egymással párosulva odáig vezetett, hogy ma, a posztmodern időszakban, már a kvalitatív kutatásban nem elvárás a legitimáció és a reprezentativitás, sokkal inkább központi az a kétkedés, mely akörül értelmeződik, hogy van-e olyan módszertan és diskurzus, amely letéteményese a hiteles tudásnak? Ma már elvetett álláspont, hogy a tudományos igazság egy független külső valóság tükröződése (Mitev, 2012), ugyanakkor teljesen elfogadott tétel, miszerint a kutatás interaktív folyamat, a kutató és az adatok, az egyén és a dokumentumok között – írja Denzin és Lincoln (1994) nyomán Gelencsér (2003). Tehát a pozitivista, posztpozitivista szemlélettel szemben sok tekintetben az interpretatív paradigma kerül a középpontba, melyben a világ megismerhetősége, a tudás elsajátíthatósága nem nélkülözheti a szubjektum jelenlétét, már csak azért sem, mert maga is elválaszthatatlan a világtól, melynek része mind a vizsgálendő terület, mind a szubjektum (Somogyi et al., 2018). Ahhoz, hogy a Grounded Theory lényege megérthetővé váljon, szükséges áttekinteni az ontológiai és

episztemológiai háttérét is, mindazokat a tanokat, melyek megalapozták, alakították, és formálták a módszer lényegét és ma is alapvető jellegzetességeiként tekinthetünk rájuk, ezáltal természetesen a jelen kutatás hozzáállását is ezek a szempontok vezérlik.

3.1 Ontológiai és episztemológiai háttér

3.1.1 Fenomenológia

A fenomenológia Husserl tanai alapján keletkezett, s a 20. század egyik legnagyobb jelentőségű filozófiai mozgalmává nőtte ki magát, s egyben a gondolkodásnak egy sajátos módszere. A fenomenológia a személy szubjektív tapasztalatára helyezi a fő hangsúlyt, mely szervező elvvé válik számára a környező világ észlelésében, azaz mindenki a maga egyedi módján észleli a körülötte lévő világot. A fenomenológia alapvető kérdése, hogyan lehet és kell megérteni az embereket az alapján, ahogyan látják önmagukat és a körülöttük lévő világot? Az egyes szám első személyű tapasztalat számára megjelenő fenoméneket állítja a vizsgálata fókuszába – idézi Husserlt (1905/2002) Rácz (2016), ami azért hangsúlyosan elkülönítendő a tárgytól, mert az eleve magában rejt valami kívülállóságot és objektív nézőpontot, szemben a fenoménnel. A fenomenológia elveti az objektív – szubjektív megkülönböztetésének elvét, kiindulópontja, hogy az emberi tudat és tárgya össze vannak kötve egymással, ugyanis a dolgok jelentése és értelme abban áll, ahogy az egyéni tudat számára megjelennek (Rácz, 2016).

A fenomenológia megértéséhez három fontos fogalmat mindenképpen tisztázni érdemes, hiszen az elemzésben is visszaköszönnek ezek a jellegzetességek. Az egyik ilyen az *intencionalitás*, ami valamire való irányultságot jelent, hiszen a fenomének mindig vonatkoznak valamire. A másik a *redukció*, mely az előzetes hétköznapi és tudományos meggyőződések háttérbe szorítását jelenti, hogy a fenoméneket meg lehessen szabadítani minden előzetes értelmezéstől. Az *életvilág* fogalom alatt Husserl azt érti, hogy az embert kizárólag az életvilágával összefüggésben lehet megérteni, érti ez alatt az élet alapvető közegét, a mindennapiságot, beleértve a minket körülvevő, történeti, kulturális és interszubjektív világot is. A fenomenológiai iskola fontos képviselője volt Merleau-Ponty (1964/2007, idézi Rácz, 2016), aki az észlelés és értelmezés egymástól el nem választhatóságát, a test, a testi érzékelés alapvető jellegét hirdette, melyet prereflexív szférának nevezett, hiszen testünk révén vagyunk a fizikai világhoz kötve. Merleau-Ponty

szerint az észlelés is hat a világra, tehát elképzelésében ember és világ, azaz a környezete között kölcsönös kapcsolatot feltételez (Rácz, 2016).

3.1.2 Hermeneutikai megértés

A hermeneutika Arisztotelész nevéhez fűződő kifejezés, az értelmezés tudományát jelenti, mely Dilthey és Gadamer nyomán a filozófia egyik irányzatává lépett elő. Gadamer nevéhez fűződik a *hermeneutikai kör* koncepciója, melynek alapja, hogy a szöveg egésze, csak részei révén ragadható meg, illetve egyes részek csak az egészbe ágyazottan értelmezhetők, önmagukban nem. Ekképpen maga az értelmezés is csak körmozgással írható le, az értelmezés pedig mindig magában foglalja a nem tudatos hozzáállásunkat is, amit meg kell ismernünk, idézi Rácz (2016) Gadamert (1960/2003).

Nem hagyható ki a hermeneutika meghatározó alakjai közül Ricoeur és a *metaforikus igazság* koncepciója, mely szerint a metaforák segítenek abban, hogy egyrészt új módon írjuk le általuk a világot, másrészt a metaforák által új tapasztalatokra is szert lehet tenni. A pszichológia számára is fontos Ricoeur *narratív identitás* koncepciója, mely az én azonosságát a történetben horgonyozza le, amelyet az elbeszél magáról (Rácz, 2016).

3.1.3 Egzisztencializmus

Az egzisztencializmus az ember létének, egzisztenciájának mibenlétével foglalkozik, azt kutatja, hogy ismeri meg az ember az őt körülvevő világát. Fő képviselője Heidegger, aki Husserl tanítványaként a fenomenológiához és a hermeneutikai irányzathoz is szorosan kötődik. A létező létmódját kutatta, melyet az egzisztenciális analitikaként definiált és hermeneutikai módszertan segítségével kutatta, ami a „Dasein”, az ittlét (jelenvaló-lét, világban-való-lét) hermeneutikájából indul ki (Rácz, 2016). Hirdette, hogy az ember nem érthető meg a környezetétől elszakítottan, csakis a világgal való viszonyában értelmezhető, ugyanakkor a környező világ megértésében is mindig az ember jelenti a vonatkoztatási pontot (Rácz, 2016).

3.1.4 Interpretatív szemlélet

Nietzsche a pozitívista nézetekkel szemben az interpretáció létjogosultsága mellett teszi le a voksát. Szerinte sokféle szemlélet létezhet, abban hisz, hogy ki-ki megkonstruálja maga számára az érvényes valóságot (Rácz, 2016). Az interpretatív tradíció a belülről jövő tudásra hagyatkozik, a tapasztalatszerző ember nézőpontját teszi magáévá, mind kiindulásképpen, mind az elemzésben (Charmaz, 2013) Az interpretatív megközelítésben a jelenségek interpretációk útján ismerhetők fel, mert közöttük olyan kapcsolatok vannak, amelyek folytonosan (újra)konstruálódnak. Így az episztemológia és az ontológia összekapcsolódik.

3.1.5 Szimbolikus interakcionizmus

Az interpretatív szemlélet közé tartozik a *szimbolikus interakcionizmus*, mely fontos elméleti keret, ami modellálja, az ember személyes és szociális környezetére vonatkozó jelentésadást. G. H. Mead (1973) fogalmazta meg, hogy a környezethez való alkalmazkodás, a világ és önmagunk megértése is mind szimbólumok segítségével jönnek létre (Rácz, 2016), külső világunk tehát egyfajta szimbolikus reprezentáció, amit a belső világainkkal együtt az interakció teremti meg és teremti újjá. Az interakciók új jelentéseket alkothatnak, valamint megváltoztathatják vagy fenntarthatják a régieket is. A cselekvés érzelmi vonatkozásaival együtt értelmezhetjük, egymástól való különválasztásuk helytelen és tárgyiasító (Strauss & Corbin, 2015). Az egyén, az őt körülvevő társadalmat kommunikációs jelek alapján értelmezi, ez a jelenség interakciókon keresztül történik meg, melyhez szükséges a *szerepátvétel* lehetősége. Ennek a Mead által megfogalmazott jelenségnek a lényege, hogy a gyermek a szocializáció folyamatában bele tudja helyezni magát a másik szerepébe. Ez a két lényegi alkotóeleme a szimbolikus interakcionista módszertani iskolához tartozó módszertanoknak, az egyén nézőpontjából kiinduló, interakcióin keresztül történő, kulturális és társas környezetértelmezésének megismerése (Kucsera, 2008). Coley (1922, idézi Mitev, 2012) tükör-én koncepciója az alapja, hogy az emberek a körülöttük lévő mások reakcióiból, mint visszaverődő tükörképekből rakják össze saját énképüket. A szelf abból épül fel, amit mások reakcióiról gondolunk.

3.1.6 Konstrukcionizmus

A konstrukcionizmus felfogása szerint minden emberi tudás az emberi tevékenységtől függ, szociális kontextusban közvetítődik, ember és környezete, illetve emberek egymás közötti interakcióiban alakul és formálódik, vagyis a környezetéből semmiképpen sem kiemelhető. A történelmi-szociális kontextus megértése nagyon fontos, mivel helyi és sajátos „valóságok” jönnek létre, melyek történelmileg, kulturálisan, társadalmilag meghatározottak. A társadalmi jelenségeknek nincs egyetlen helyes értelmezése, ugyanannak a jelenségnek különböző személyek más és más értelmet tulajdoníthatnak. A tudományos megismerésnek a célja, hogy felfejtse és rekonstruálja a tudáskonstrukciókat, melyben a kutató és a kutatás résztvevője kölcsönhatásban áll, közösen alakítják ki a tudományos tudást. Ebben az esetben az objektivitás és értéksemlegesség nem is lehet elvárás. Mindezek az elvek Kathy Charmaz munkáiban kifejezetten hangsúlyosan jelentkeznek (Kucsera, 2008).

A fent áttekintett szemléleti alapok talaján került sor a kutatás módszertanának kialakítására és az értelemzési keretek meghatározására.

II. CÉLKITŰZÉSEK

A kutatás célja, hogy a pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelést, mint módszert olyan környezetpszichológiai szemlélettel gazdagítsa, mely az eredendő olvasaton és értelmezési kereten túl, új szempontokat is beemel az elemzés körébe. A kutatás kiinduló tétele, hogy a megfigyelés során a résztvevő megfigyelő a megfigyelt anya-csecsemő párral azonos szociofizikai kontextusban tartózkodva számos szociofizikai környezeti ingert érzékel, akár a tér- és tárgyhasználattal, akár az ambiens ingerekkel kapcsolatosakat is, de mivel az észlelés gyakran nem válik tudatossá, ily módon nem is szolgál explicit információforrásként a megfigyelő számára. Ugyanakkor a tapasztalatok azt mutatják, hogy a csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek és beszámolók spontán módon gyakran tesznek említést téri-tárgyi jellegzetességekről, melyek a fizikai környezet pusztán leírásán túl gyakran egyes lélektani folyamatokat tudnak megjeleníteni vagy leírni. A disszertáció célja, hogy felhívja a figyelmet azokra a jellegzetességekre, amikor egyes lélektani jelenségek, folyamatok a szociofizikai térben (vö. Dúll, 2009) is megkomponálódnak, a tér vagy egyes tárgyak elhelyezésében, használatában vagy éppen elutasításában, kerülésében jól megfoghatóvá válnak. A csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek, beszámolók tapasztalatai szerint olykor a családi kapcsolatok, interperszonális viszonyok vagy intraperszonális jelenségek hamarabb vagy szembevetőbben leképeződnek a tér vagy bizonyos tárgyak használatában, alkalmazásában, mint ahogy az verbalizálhatóvá válik. Jellemző jelenség, hogy egy lélektani folyamat a szociofizikai környezetben valamiképpen megkomponálódik, amit a megfigyelő detektál, rögzít is, vélhetően implicit módon hat is rá, de értelmezni, jelentést adni neki és lélektani nyelvre lefordítani, csak később tudja.

A kutatás fő kérdése, hogy a megfigyelők, akiknek tanulmányi célzatú megfigyelése jól körülhatárolt célok mentén zajlik, azaz a csecsemő fejlődését, az anya-gyerek interakciókat, illetve a saját érzéseiket és reakcióikat kell monitorozniuk, milyen szempontokra figyelnek, milyen helyzeteket, eseményeket rögzítenek, azaz mi alapján közelítik meg a vizsgálandó jelenségeket? A kutatás kiemelt figyelmet fordít a fenti szempontrendszer feltárásán belül a szociofizikai környezet reprezentációjának, szerepének, vagyis központi kérdésként jelenik meg, hogy a szociofizikai környezet milyen minőségben jelenik meg a megfigyelés perspektívájában.

III. MÓDSZER

4 A vizsgálati módszer választásának indoklása

A Grounded Theory (GT), mint kutatási tradíció jól illeszkedik a vizsgálat céljához, hiszen fenomenológiai alapjainak köszönhetően az egyének élményeit kutatja, illetve az egyének közötti interakciók és történések mintázataira kíváncsi, melyekből elméleti következtetéseket fogalmaz meg (Mitev, 2012; Charmaz, 2013; Rácz et al., 2016), márpedig a megfigyelés kitűzött célja éppen az egyéni élmények és a társas kapcsolatok mintázatainak vizsgálata. A konstruktivista GT-kutató meggyőződése, hogy a kutatott jelenségek megértése csakis a kutatási folyamat sajátos körülményeire vonatkoztatva lehetséges (Charmaz, 2008, idézi Sallay, 2015; Somogyi et al., 2018), miként a világról megszerezhető minden tudás is ki van téve a különböző nézőpontokból való interpretációknak (Daly, 2007, idézi Sallay, 2015). Élményeket és kapcsolati történéseket vizsgálni csakis egyfajta konstruktív jelentésadási folyamat révén lehetséges, amelyben a kutató és a kutatás tárgya szoros kapcsolatban van egymással, mondhatni egymástól szét neme választhatók. Mind a csecsemőmegfigyelésben, mint a GT módszerében nagy hangsúly helyeződik az önreflektivitásra, a csecsemőmegfigyelést végző, és a kutató egyén is önvizsgálatnak kell, hogy alávesse magát.

Fontos párhuzamként kell megemlíteni, hogy az interszubjektivitás, amely a pszichoanalitikus gondolkodás egyik kulcsfogalmává vált mára, ugyanazt a jelenséget takarja, amit a környezetpszichológia tranzakciónak hív, csak amíg az interszubjektivitás a szubjektumok közötti kölcsönkapcsolatot kutatja, a környezetpszichológia az egyén és környezet kölcsönös egymásra hatását vizsgálja, melyben a GT tökéletes eszköznek bizonyul, hiszen nem hagyja figyelmen kívül a kutató és a kutatás tárgya között létrejövő kapcsolatot.

Érdekes hasonlóságként kell megemlíteni, hogy a GT módszere mikroelemzés módszerével végzi a kódolási folyamatot, azaz apró, a lehető legkisebb értelmezési szakaszokra bontja a szöveget, így kívánja megkapni a torzításmentes és minden apró részletre kiterjedő jelentést. Észre kell venni, hogy azok mikrotörténések, melyek a leghétköznapibb, a baba mindennapi gondozása közben repetitív módon megjelenő események (például ahogy hozzáérnek a babához vagy, ahogy szólnak hozzá) tükrözik leginkább az anyai gondozás, az anya-csecsemő kapcsolat sajátos, csak rájuk vonatkozó minőségét (Stern, 1985). Stern (2009) – a fenti tapasztalatokból kiindulva – írta le a mikroanalízis technikáját, mely az elméleti és a módszertani megközelítés rokon

vonásaira mutat rá. Ebben a munkájában a jelen pillanatot bontja a lehető legkisebb egységére, s annak mikroelemzéséből kiindulva dolgozza ki dinamikus pszichoterápiás módszerét, mert a mikro – folyamatokra való összpontosítás jelenti a pszichés változás megértésének kulcsát. A jelen pillanat fenomenológiai megközelítése annak a megfigyelése, hogy mi mindent élünk át egy pillanat alatt egy egyszerű, hétköznapi, rutinszerű esemény alatt. Stern arra a következtetésre jut, hogy a jelen pillanat átélése sokat elárul arról, ahogy önmagunkat és a világot megtapasztaljuk (Stern, 2009).

5 Grounded Theory (GT) módszere

A kvalitatív kutatás képlékeny, folyamatosan kibontakozó és dinamikus jellegű.

A fenti tudománytörténeti és filozófiai háttér, episztemológiai és ontológiai keret kellőképpen felvázolja azt a közeget, melynek talaján kialakulhatott a megalapozott vagy lehorgonyzott elméletként is emlegetett módszer 1967-ben, Glaser és Strauss tollából.

Reformer nézeteik szerint nem csak az előzetesen megfogalmazott elméletek igazolása vagy cáfolása lehet egy kutatás célja, hanem újító közelítésmódjukkál azt igazolják, hogy az adatok induktív és abduktív logikájú szisztematikus elemzése egy releváns elmélet megfogalmazásához vezet. Az elmélet a mindennapi élet hétköznapi tevékenységeinek megfigyelése révén keletkezett adatokból emelkedik ki, s a kutató elemzése és integrációja nyomán generálódik, de mindvégig adatokhoz közeli marad (Charmaz, 2013). Az adatokból kiemelkedett elméletnek jól érthetően illeszkednie kell a megfigyelésekhez, illetve magyarázatot kell adnia valamely társas jelenségre, társadalmi jelenséget magyarázó, megismerést segítő vagy akár előrejelzőnek kell lennie (Kucsera; 2008; Sallay; 2015; Sallay & Martos, 2018).

A módszer egyéni és interperszonális viszonylatok vizsgálatára alkalmas, használata népszerű a szociológiai, pszichológiai kutatásokban, ugyanis strukturált megközelítést adja a társas, a szimbolikus, és kontextusfüggő magatartásformáknak (Mitev, 2012). A cselekvések és interakciók mintázataira kíváncsi, célja, hogy a mindennapi megfigyeléseket, az átélt élményeket absztraktabb szintre emelje, elméleti állításokat fogalmazzon meg.

A fenomenológia az egyének átélt élményeit kutatja, a GT-t használó kutató az élményeken túllépve, azokból elméleti állítást igyekszik létrehozni, azaz a fenomenológiai érdeklődés alapvető, de az élményeket arra kell, hogy felhasználja a kutató, hogy belőlük információkra tegyen szert a társas helyzetre vonatkozóan (Mitev, 2012).

Nagy előnye, hogy képes hidat képezni a hagyományos pozitivista szemléleten nyugvó, illetve az interpretatív módszerek között. Az interpretatív látásmód a tapasztalatszerző ember szemléletéből kiindulva képes az emberek világát szituációik, átélt gondolataik, érzéseik és tetteik leírásával megragadni, ahol a kutató azt vizsgálja, hogy az egyének miképp képesek megalkotni tapasztalataikat az érzéseik, tetteik, szándékaik, vélekedéseik

révén. Ugyanakkor a pozitívista szemléletű kutató a „kívülről” való megközelítés híve, a személy megismerésében saját érdeklődése és elgondolásai vezérlik, hiszen elképzelésében a világ leírható, kiszámítható és független a megfigyelőtől. A lehorgonyzott elméleti módszereket mindkét szemlélet hívei használhatják, ugyanis a GT módszer különböző variációi megengedik ezt (Charmaz, 2013). A realista elveket valló pozitívista kutató a Glaser és Strauss-féle vonalon, míg a szociális konstrukcionista kutató a kortárs Charmaz-féle módozatok szerint jár el, de a két végpont között, a kritikai realizmus elveit valló kutatók is megtalálhatják a számításaikat (Seamon & Gill, 2016).

Habár a reformer Glaser és Strauss a kvalitatív kutatások új, az elméletalkotás felé elmozduló irányát jelölték ki, kettejük közös útja és gondolkodása más-más irányba vezetett. Elképzeléseik ettől kezdve több ponton is eltértek egymástól, ezek a nézetkülönbségek megjelentek mind a kutatás megtervezése, a kódolás paradigmái, az induktív-deduktív logika használhatósága, a validálás és az elmélet keletkezésének módjában is (Mitev, 2012). Strauss a szakítás véglegessé válását követően Corbinnal kezdett el dolgozni, nézeteiket több közös munkában is a nagyközönség elé tárták (Strauss & Corbin, 1990; 2008/2015).

A módszertan fejlődéstörténetének fontos állomása volt a kilencvenes években felbukkanó, úgynevezett „harmadik utas”, Kathy Charmaz nevével fémjelzett irányzat, aki konstruktivista megalapozott elméletével, Strauss és Corbin tanítványaként, túllépve az pozitívista, poszt-pozitívista kereteken a posztmodern felé mozdult el. A konstruktív kutató reflexív, megközelítésében az adatokból nem tud csak úgy felbukkanni az elmélet (miképp azt Glaser hirdette), szükséges hozzá a kutató konstrukciója. Véleménye szerint a kutatásban résztvevő és a kutató egyaránt interpretálja a jelentéseket és az eseményeket, még akkor is, ha a cél a résztvevők világának, jelentésadásának a kutatása. Vállalja, hogy az elemzés és az adat is konstrukció, mely elválaszthatatlan attól a társadalmi, kulturális, időbeli és fizikai kontextustól, amelyben létrejött. Ez intuitívabb, impresszionisztikusabb elemzéssel jár, mely jobban beágyazott a narratívába, ezáltal életközelibb. Nyitottabb, rugalmasabb volta hozzájárul a világ jobb megértéséhez (Kucsera, 2008; Mitev, 2012).

A módszertani sokszínűség mellett természetesen megvannak azok a közös pontok, amelyek egyaránt jellemzik a kutatást, bármelyik módszertani ágát is választotta a kutató.

6 Az elemzés folyamata

Az elemzés számos sajátossággal bír, melynek rövid felvázolása célszerű az elemzés jobb megértéséhez. A módszerben az adatok tanulmányozása az elsődleges, ennek révén tudatosulhat a résztvevők szavainak, cselekvéseinek implicit jelentése (Charmaz, 2013).

A lehorgonyzott elmélet alapvető jellemzőjeként érdemes megemlíteni, hogy az adatok gyűjtése és adatok elemzése párhuzamosan folyik, melynek célja, hogy az értelmetlen adathalmaz elkerülhetővé váljék. A feldolgozás első lépését a szöveg teljes átolvasása jelenti, amikor a kutató még ellen kell, hogy álljon a kódolásnak és az elemzésnek, viszont fokozottan érdemes figyelni a szöveg által keltett benyomásokra, érzésekre.

Az elemzési kódok és a kategóriák közvetlenül az adatokból kerülnek kialakításra, nem előzetesen felállított hipotézisekből. Előzetes hipotézisek megfogalmazására ebben a műfajban nem kerül sor, azonban a kutatói kérdés(ek) felvázolása szükségszerű. A kódolás célja, hogy meghatározhatóvá váljék az adatok jelentésköre. Az adatok vizsgálata oly módon történik, hogy a kutató interakcióba lép az adatokkal, kérdéseket tesz fel vele kapcsolatban (Charmaz, 2013). Kezelhető darabokra tördelés után, mikroelemzés segítségével sorról-sorra, vagy bekezdésről bekezdésre haladva kerül elemzésre a szöveg, a kis részletekre bontás segíti a kutató munkáját abban, hogy jobban gátat tud szabni a saját feldolgozatlan érzései nyomán utat törő értelmezési lehetőségeknek. A kódolás első lépcsője, a nyílt kódok megfogalmazása állandó összehasonlítással halad előre, majd ezután a fókuszált kódolás következik, amikor az igazán fontos kódok, azaz a kategóriák kiválasztására kerül sor. Általában akkor válhat egy kód kategóriává, ha leírjuk a tulajdonságait, megadjuk a kialakulásának, fennmaradásának körülményeit, leírjuk a következményeit, továbbá, ha megmutatjuk viszonyát a többi kategóriához. A témák kiemelése és összerendezése tehát egy háromszintű, hierarchikus folyamat mentén történik, nyílt kódokból axiális kódokat, majd szelektív kódokat kell képezni. A kódolás folyamán a kutató az állandó összehasonlítás eszközével keresi a kapcsolatot az adatok és az absztrahált kódok, fogalmak között (Sallay & Martos, 2018).

Charmaz (2013) csak ezt követően javasolja a szakirodalom áttekintését, ekkor azonban fontos összevetni az elemzést a már ismert szakirodalmi tényekkel, megkeresni, hogy a kutatás miképp illeszkedhet bele.

Közepes hatókörű elméletek kialakítása kerül a fókuszba, melyek magyarázatot adnak a viselkedésre, az egyes folyamatokra, ehhez hozzásegíti a kutatót, ha a szöveg elemzése

közben feljegyzéseket, memókat készít, melyekben megfogalmazza az összefüggésekre, az elméletre vonatkozó kezdeti koncepcióit, illetve amelyekben a kategóriák pontos, jól definiálható leírását adja. Amennyiben mód van rá, a teoretikus mintavétel alkalmazása elősegítheti a formálódó teoretikus koncepció igazolását vagy cáfolását, de reprezentativitásra nem törekszik.

A kutatói hitelességhez és érvényességhez alapvetően hozzátartozik, hogy a kutató reflektáljon saját kutatására (Sallay, 2015), kutatáshoz való viszonyára, önreflexiói segítik és hitelesítik az általa végzett munkát.

7 A jegyzőkönyvek elemzésének folyamata

A jegyzőkönyvek szövegeinek elemzését a Grounded Theory fent említett előírásai szerint végeztem. Az egyes jegyzőkönyvek teljes átolvasásával kezdődött az elemzés folyamata, melynek célja a szövegtest áttekintése, a történet fő vonalainak, szereplőinek megismerése és a benyomások kialakítása volt. Ebben a fázisban elindult a memók írása, mely hasznos tapasztalat volt, hiszen így a feldolgozás különböző lépcsőfokai is jól kirajzolódtak, a memók a kódolás során tovább bővültek, finomodtak, olykor letisztultak. Ezt követően a szisztematikus elemzés fázisa kezdődött, a szövegek mikroelemzésével. Nagy terjedelmű szöveg lévén kis bekezdések képezték a kódolás alapját. A folytonos összehasonlítás módszerével zajlott a megfelelő kódok, kategóriák keresése, megnevezése a jegyzőkönyv szövegein belül és egymással összehasonlítva. A körkörös elemzés tette lehetővé, hogy a szöveg adatai és a kódok oda-vissza összehasonlítása, többszörös változtatás, korrigálás révén, a különböző szintű tartalmakat és kódneveket is összevetve, a kódok is elnyerjék végső formájukat.

A nyílt kódolás, mint az adatredukció első lépése (Corbin & Strauss, 2015) a gondolati egységek kiemelését jelentette, az adatokhoz fogalmak rendelődtek. A jegyzőkönyvek szövege mellé kerültek a kutatási kérdés szempontjából releváns információk, melyek későbbi – a folyamatos összehasonlítás elve mentén működő – lépések folyamán, további sűrítéseket és összevonásokat követően, a kódok közötti átfedéseket is kiküszöbölve lassan kikristályosodtak és megkapták a végső elnevezésüket. Törekvés volt, hogy a kódok – amennyire csak lehetséges – ún. „in vivo” kódok legyenek, azaz a szövegben lévő kifejezésekhez hűen legyenek használva kódokként is (Corbin & Strauss, 2015), melyek, ebben az esetben, hogy szakmabeliek interpretációját elemeztük, értelemszerűen a szakma terminológiájának megfelelő kifejezéseket is eredményezett.

A nyílt kódok listájának a tanulmányozása, elemzése felfedte a kódok közti lehetséges összefüggéseket, ami segített azonosítani a szelektív és az axiális kódokat, melyek kialakítása párhuzamosan zajlott (Gelencsér, 2003). Ez a folyamat már az elmélet kezdeti integrálását jelenti azáltal, hogy összevonás és szelekció következtében az alapkategóriák kiemelésre kerültek, melyek a szöveg és a kódok közti kapcsolatot írták le.

Az axiális kódolás alkalmával – szerencsés esetben – kapcsolat teremődik a kategória és annak dimenziói között, tehát egyetlen kategória különböző szempontjait elemzi sorra a kódolási paradigma alapján (Gelencsér, 2003), azaz: ha explikáljuk a tulajdonságait,

leírjuk a kialakulásának körülményeit és következményeit, továbbá, ha megmutatjuk, milyen interakcióban van a többi kategóriával (Charmaz, 2013).

Az alap- vagy kulcskategóriák (vagy szelektív kódok), illetve ezek alkategóriái már mindenképpen absztrakciók kell, hogy legyenek és kapcsolatban kell állniuk egymással. Gyakran meg kell jelenniük az adatokban, és összhangban is kell lenniük velük, továbbá kellő mélységgel és magyarázóerővel kell bírniuk, illetve egy általánosabb elmélet irányába kell, hogy mutassanak (Corbin & Strauss, 2015). Azok a szelektív kódok váltak alapkategóriává, amelyek valamiféle magyarázattal tudtak szolgálni a viselkedésminták változásaira, s amely köré szerveződik a többi kategória. A középponti kategória összefüggéseit és viszonyrendszereit magyarázó gondolat válik a megalapozott elméletté, mely a GT kutatás céljaként definiálódik. Fassinger (2005, idézi Sallay, 2014) szerint ez lehet egy gondolatsor, egy rövid történet, vagy akár egy metafora, amely a legjellemzőbben írja le az adatok egészét.

A Grounded Theory módszere lehetőséget ad számítógépes programok használatára is, s bár egyre jobb minőségű programok elérhetőek ezen a területen, Fassinger (2005, idézi Sallay, 2014) kritikusan áll a szoftverek használatához, de Corbin & Strauss, (2015) meglátása szerint is a szoftverhasználat esetleg támogatni tudja a kutatási folyamatot, de irányítani nem igazán. Az elemzési folyamat kulcs tényezőjének tartják, hogy az munkálatokat mindvégig a kutató érzései és gondolatai irányítsák, emellett, ha kiegészül szoftverhasználattal, az esetenként segítheti a folyamatot, de akár meg is merevítheti az elemzési munkálatokat.

Az alábbi kutatásban nem került sor számítógépes szoftver használatára, az egészlegesség elvének, a kutatói gondolatok és érzések dominanciája miatt, a kódok kialakítása papírceruza módszerrel, ábrák sokszoros felvázolása, átalakítása, rendezgetése révén alakult ki.¹⁸

---

²³ Az elemzésben a kódok rendszerezésében és kialakításában nagy segítségemre volt Dr. Rácz József és Somogyi Krisztina.

8 A vizsgálat menete

Mivel a csecsemőmegfigyelés döntően a családok otthonában zajlik, ezért a jegyzőkönyvek kiválóan alkalmasak környezetpszichológiai szempontú elemzésre, ahol az írott szöveg lehetőséget nyújt arra, hogy összevessük az anya-gyerek interakciókról és a különböző környezeti tényezőkről szóló feljegyzéseket. A tér- és tárgyhasználat, az ember-környezet tranzakciók, a szociofizikai környezet elemzése fontos információval bővítheti a csecsemőmegfigyelést végző szakember tapasztalatait.

A vizsgálat tárgyát 10 család otthonában végzett megfigyelési jegyzőkönyvek és beszámolók alkotják, melyek az Ego Klinika gyermekterapeuta képzésének csecsemőmegfigyelési modulján készültek, tanulmányi cézzattal 2006 és 2016 között. A kollégák az Ego Klinika jóváhagyása és támogatása mellett megismerve a kutatás céljait, felajánlották jegyzőkönyveiket, hogy ebben a formában is elemzés alá kerülhessenek. Mind a szakemberek (ld. 1. sz. Melléklet), mind a megfigyelt családok írásos beleegyezésüket adták a jegyzőkönyvek kutatásban való felhasználására. (ld. az űrlapot a 2. sz. Mellékletben).

A megfigyelésben résztvevő kollégák a képzés keretében egy-másfél éven át heti egy órában rendszeresen látogattak egy családot, aki tájékoztatást kaptak arról, hogy a képzés részeként és követelményeként vesznek részt a megfigyelésben, ennek tapasztalatait a képzésben szakmai keretek között megbeszélik, zárásaként pedig írásbeli összefoglalót készítenek, ahol a csecsemő fejlődésével, megfigyelésével kapcsolatos észrevételeiket rögzítik. A család anonimitásának biztosítására garanciát kaptak, beazonosíthatatlanságukra maximálisan ügyeltek. A megfigyelésben kizárólag olyan családok vettek részt, akik a feltételeket tudomásul vették és vállalták. A megfigyelési jegyzőkönyvekben, beszámolóiban szereplő személyek, családok azonosíthatatlansága érdekében az adatokat (név, lakóhely, informatív jellemzők) az esetek többségében már a megfigyelők megváltoztatták, ahol ez esetleg még sem történt meg, ott a jelen kutatás során ez lezajlott. Így a megfigyelt családok kiléte egyáltalán nem beazonosítható. A kutatásban kizárólag már (több éve) befejezett megfigyelések lezárt jegyzőkönyvei kerültek feldolgozásra, folyamatban lévő megfigyelések szövegei nem képezték a vizsgálat tárgyát.

9 Mintavétel

A kutatás során egyaránt feldolgozásra került minden felajánlott jegyzőkönyv, nem voltak választási kritériumok, illetve ugyanazzal a kritériumrendszerrel folyt a munka, mely a képzés megfigyelési kritériumrendszere is.¹⁹ Igazodási pontként az elért kollégák²⁰ szívességén túl, az egykori megfigyelt családok elérhetősége szolgált, ugyanis a szülők írásos beleegyezése alapvető etikai pontként szerepel a vizsgálatban. Előfordultak helyzetek, amikor a megfigyelő szívesen rendelkezésre bocsájtotta volna a feljegyzéseit, de megesett, hogy nem tudta elérni a családot vagy nem válaszoltak a megkeresésére; ezek a jegyzőkönyvek természetesen nem váltak a kutatás részeivé. Ez azért is volt sarkalatos pontja a mintavételnek, mert az egyes megfigyelések akár 8-10 évvel korábban zajlottak, így a költözés, elérhetőségben történő változás természetes része volt a folyamatnak.

Földrajzilag az ország különböző pontjain zajlottak a megfigyelések, a többsége Budapesten és agglomerációs környékén, de két dunántúli és egy tiszántúli városban is. A jegyzőkönyvek, beszámolók egymástól nagyon eltérő terjedelműek. A tíz kollégától kapott jegyzőkönyvek alapvetően elektronikus formában íródtak, az egyik jegyzőkönyv anyaga részben kézirásos. Terjedelmüket tekintve akadnak 20-30 oldalas rövidebb beszámolók, melyek kifejezetten összegző jelleggel, referálás céljából íródtak, vannak hozzávetőlegesen 70-80 oldalas részletes jegyzőkönyvek, melyekbe csaknem minden megvalósult látogatás alkalmával rögzítették a megfigyelők a tapasztalataikat, meglátásaikat. Emellett a kutatás részét képezte két, kb. 130 oldalas, és egy, közel 200 oldalas igen részletes, teljes másfél évet felölelő jegyzőkönyv is. Ezek terjedelmi különbségeik miatt sokszor más mélységűek és bizonyos szempontból más műfajúak is, hiszen a beszámoló a képzésben leadandó összegző jellegű dolgozat vagy referátum írásos verziója, míg a jegyzőkönyv egy sokkal énközelibb, intimebb hangvételű mű, melyet a megfigyelő saját magának írt, abból a célból, hogy visszatekintve alaposabb rálátást nyújtson számára a családban lejátszódó folyamatokról. Ez a műfaji eltérés nem jelent gondot a GT rendszerében, hiszen alapelve, hogy a mintavétel legkülönbözőbb adattípusokra is kiterjedhet (Corbin & Strauss, 2015). Így összesen 750 oldalnyi terjedelmű szöveg került feldolgozásra, tartalomelemzésre.

---

¹⁹ Ld. A csecsemőmegfigyelés fejezetben részletesen kifejtve.

²⁰ A Töborzó ismertetőt ld. a 3. Mellékletben.

A megfigyelők (10 fő) mindannyian a képzés részeként vállalt feladatukat teljesítették, többségük nő (9 fő), és egy férfi megfigyelő jegyzőkönyve is elemzésre került. A megfigyelők képzettségét és tapasztalatát tekintve heterogén csoportról beszélhetünk, bár mindannyian legalább néhány éves munkatapasztalattal már rendelkeztek a megfigyelés teljesítésekor, pályakezdő nem volt köztük, a gyermekterapeuta képzésnek pedig természetesen mindenki egyaránt az elején volt, hiszen a képzés kezdetétől indult a megfigyelés modul is.

A megfigyelt családok kivétel nélkül teljes családot alkottak, a két szülő együtt élése mellett, több esetben (legalább egy, de olykor több) nagyobb testvére is volt a megfigyelés fókuszában álló babának, akik gyakran otthon tartózkodtak a megfigyelés idején is. Az sem volt ritka jelenség, hogy a szűk családok mellett nagyszülők, barátok, kollégák vagy egyéb, gyerekre vigyázó személy is jelen volt az alkalmakkor, ezáltal részt vettek a folyamatban is.

A lakóhelyüket illetően családi házban és társasházi lakásokban éltek a megfigyelt családok, a megfigyelés színtere általában az otthon négy fala közé koncentrálódott, de előfordultak kerti, utcai sétálás alatt zajló megfigyelési alkalmak is.

Mivel a csecsemőmegfigyelés döntően a családok otthonában zajlik, ezért a jegyzőkönyvek kiválóan alkalmasak környezetpszichológiai szempontú elemzésre, ahol az írott szöveg lehetőséget nyújt arra, hogy összevegyük az anya-gyerek interakciókról és a különböző környezeti tényezőkről szóló feljegyzéseket. A megfigyelésekben implikált tér- és tárgyhasználat, az ember-környezet tranzakciók leírása, kibontása segítheti a csecsemő-anya kapcsolat megértését, és így a szociofizikai környezet elemzése fontos információval bővítheti a csecsemőmegfigyelést végző szakember tapasztalatait.

A kutatás az ELTE Kutatásetikai Bizottságának jóváhagyásával készült.²¹

---

²¹ A jóváhagyott kérelem száma: 2018/30.

IV. EREDMÉNYEK

10 A fő témák és az elmélet áttekintése

A tizedik jegyzőkönyv elemzése során az adatokból kialakított kódok elérték a szaturációt, azaz azt a pontot, amikor az előzőekhez képest új kódok már nem képződtek, így az elemzés befejeződött. A jegyzőkönyvek mintegy 750 oldalának vizsgálata során kialakult a hierarchikus kategóriarendszer, azaz a kódfa, melyből hat szelektív kód emelkedett ki. A dolgozat következő része ezeket, illetve a közöttük meghúzóó összefüggéseket, illetve a megalapozott elméletet tárgyalja.

A kutatás fő kérdésköre a csecsemőmegfigyelés szempontrendszerére irányult, annak vizsgálata került a fókuszba, hogy a szociofizikai kontextus miként jelenik meg a csecsemőmegfigyelés szempontjai között.

A kutatás hat szelektív kódban sűrítette össze a jegyzőkönyvek megfigyelési szempontjait, melyek közül háromnak (I-III) erős és elsődlegesen szociofizikai vetülete van, a másik három szelektív kód (IV-VI) a cselekedetek, élmények és interakciók háttérét adják, segítségükkel helyezhetők érthető magyarázó keretbe a történések és a szociofizikai vetületű kódok is. A legfontosabb kategóriák, azaz a szelektív kódok, (melyek később részletes bemutatásra és szöveges illusztrálásra kerülnek) amelyek köré az elmélet is rendeződik, az alábbiak voltak:

- I. *Mozgás a térben*
- II. *Helyélmény*
- III. *„Elfedések”*
- IV. *A múlt lenyomatai a jelen történésein*
- V. *Érzések*
- VI. *Alkalmazkodások*

Kulcskategóriaként értelmeztem a kutatás során a szociofizikai vetületű kódokat, hiszen a kutatói kérdés is erre irányult: így a megalapozott elmélet kiindulási pontjait is ezek képezték: a *mozgások a térben*, az adott térben megélt *helyélmény* központi jelentőségűnek látszik, melyekből mintegy kiemelkedik egy harmadik kulcskategória, amely részben e kettő fölött, részben kettejük metszeteként értelmezhető, ezek az „*Elfedések*”-et, tartalmazó textusrészletek.

Mindezeknek a múlt történései, az átélt érzések, és az egyéneket mozgató elvárások-alkalmazkodások rendszere adnak megfelelő jelentést és szolgálnak magyarázó háttérként, csakis általuk értelmezhetőek mélységében a kibukkanó kulcskategóriák. A

kódolás folyamán a nyílt kódok esetében még a kutatás külön kezeli egyik vagy másik személy élményét, érzését, tapasztalatát vagy cselekvését, de a már elvontabb tartalmú axiális és szelektív kód esetében egységes egészként értelmezzük a jelenetben részt vevő személyeket, a megfigyelő ugyanúgy a szociofizikai tér része és alakítója, mint az anya, az apa, a baba vagy más résztvevő, így a főbb kategóriák eszerint kerültek megfogalmazásra. Az elméletalkotás kapcsán is ez a szemlélet uralkodott a kutatásban, tehát ugyan a megfigyelő szemszögéből láttatja az elemzés a történeteket, de mindez nem a megfigyelőtől függetlenül történik, így a vele való interakciók és azok kódolása ugyanolyan részét képezte a kutatásnak, mint az anyával zajló párbeszéd.

Az alábbiakban részletes bemutatásra kerül a kódfa, a szelektív kódok alá besorolt axiális kódokkal és a nyílt kódokkal együtt, időnként példákkal érzékeltetve és magyarázva az egyes fogalmakat.

10.1 I. SZELEKTÍV KÓD: MOZGÁS A TÉRBE

AXIÁLIS KÓD	NYÍLT KÓD
Közelség	Közelség keresése
	Frusztráció hatására testi közelség létesítése
	„Állandó szoptatás”
	Folytonosan ölben van a baba
	Gyakori testkontaktus
Távolság	Az anya gyakran háttal áll a gyerekeknek
	A gyerek gyakrabban ölbe kívánczogna, de keveset van
	Anya-gyerek közt van valami a térben
	A távolság szeparációként jelentkezik
	Távolságtartás a megfigyelőtől
Aktivitás-passzivitás	Szabad mozgás/exploráció lehetősége a térben
	Az anya állandó aktivitása, „pörgése”, ami valamit helyettesít
	Kávészás, a teljes kikapcsolódás
	„A babázással mindenki jól jár”
	Rituálék a családban
Mozgás-korlátozás	A megfigyelő hozzáférése a babához korlátozott
	A baba mozgása korlátozott: nem teszik le a földre, hogy mászhasson
	„Az etetőszék fogságában”
	Zárt ajtók, tiltott terek korlátozzák a mozgást
	Kontrollált tevékenységek

1. táblázat. Az elemzés következtében kialakult kódja első szelektív kódja (forrás: saját szerkesztés)

Az első kategóriában azok a tapasztalatokat összegző kódok alkottak egy csoportot, melyekben a mozgás dominanciája volt felfedezhető. A térben való mozgásokat négy axiális kód írta le, melyeket egyrészt a *Közelség* s a *Távolság* jellemzett, illetve hangsúlyosan megjelent az *Aktivitás-passzivitás* dichotómiája, valamint a *Mozgás korlátozásának* jelensége is.

10.1.1 I. 1. A Közelség

Közelség keresése
Frusztráció hatására testi közelség létesítése
„Állandó szoptatás”
Folytonosan ölben van a baba
Gyakori testkontaktus

2. táblázat. Az 1. sz. kulcskategória *Közelség* axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A *Közelség* axiális kód nyílt kódjai leírták a kód dimenzióit, melyek explikálják:

- a) az előzményét: *Közelség keresése*
- b) a kiváltó okait: *Frusztráció hatására testi közelség létesítése*
- c) a testközelség különböző módjait: „*Állandó szoptatás*”, *Folytonosan ölben van a baba*, *Gyakori testkontaktus*

Közelség keresése nyílt kód alatt azok a térközszabályozással kapcsolatos szövegrészeket egyesültek, amelyek személyek vagy személy és tárgy(ak) közötti közeledést, közelséget írnak le. Az alábbi textus éppen egy tárgy elérése tett kísérlet leírására szolgál, mely gyakori, visszatérő momentum megfigyeléseknek:

„F. [az anya] ismét kartávolságon picit kívülre tesz le két érdekes kis játékot. [...]
 B. [a baba] elfordul a szőnyegtől és a két játék kezdi érdekelni. Megpróbálja elérni, mégpedig úgy, hogy jógázókat megszégyenítő könnyedséggel előrehajol a nyújtott ülésből [...] de még mindig hiányzik 2 centi. (Nekem meg az, hogy anyukája könyörüljön már meg rajta és csak egyszer cserélje le a kognitív fejlesztést az együtttérzésre), de F. csak ennyit mond: hát igen, el kéne dőlni Bogi, meg kéne fordulni!” (N, 111)

A testközelség kiváltó okaként gyakran volt tapasztalható, hogy az előzményben megjelent valamilyen negatív érzés, így a *Frusztráció hatására testi közelség létesítése* nevű kód bemutatja azokat a helyzeteket, a baba személyi környezete a frusztrációra reagálásképp veszi fel, vagy létesít vele rövidebb vagy hosszabb ideig tartó kontaktust.

„[A baba] feje koppant egyet, ettől megijedt és sírva fakadt. Joli erre azonnal újra ölebe vette, és a hátralévő időben a kislány ott is maradt. Ez a reakció egy kicsit meglepett. Azt hittem, Joli megvigasztalja a kislányt, aki ezután játszik tovább. Ő azonban rögtön felkapta és óvóan ölebe vette, s ottlétem ideje alatt nem is tette le többé.” (G, 11)

A testi közelség egyik formájaként jelent meg az ún. „*Állandó szoptatás*”, melyet az alábbi részlet illusztrál.

„Ekkor arca grimaszra húzódott, majd fenekét feltolta, nyöszörgött és a következő pillanatban már sírt. Ildi rögtön fel is állt, odament hozzá, felvette az ölébe. A sírás abbamaradt, és Marci elkezdett nézelődni meg tátogni. Ildi leült vele ismét és kérdezte tőle, hogy kér-e még cicit. Marci már fordította is a fejét a szó hallatára [...]. Ildi közben beszélt hozzá, hogy: »itt a cici, de egyél is, mert elrakom, mert a cici evésre való, ha nem eszel, akkor elrakom«. Amit mondott, és ahogy csinálta, egyáltalán nem volt összhangban, és valahogy elképzelhetetlennek tartottam, hogy elvegye tőle a mellét.” (M, 80)

A testi közelség egy manifesztációja, amikor a megfigyelőnek az az érzése, hogy sosem tesz le, azaz *Folytonosan ölben van a baba*.

[...] sokat nyugösködött Barnabás, Era nem tette le, se járókába (mert akkor sírt nagyon), nem vitte be a szobába a szőnyegre (pedig ott biztos szabadon játszhatott volna, de azt hiszem »nagy kupleráj« volt bent), hanem én az asztalnál ültem és Era is odaült ölében Barnabással és végig ott nyuzibálta őt, mert Barnabás ment volna mindenképpen valamerre, fel az asztalra, le a földre, az egyik magas, a másik koszos ... sehova se nagyon tudott elindulni, mert vissza volt fogva [...].” (A, 708)

10.1.2 I.2 Távolság

Az anya gyakran háttal áll a gyerekeknek
A gyerek gyakrabban ölbe kíváncskozna, de keveset van
Anya-gyerek közt van valami a térben
A távolság szeparációként jelentkezik
Távolságtartás a megfigyelőtől

3. táblázat. Az 1. sz. kulcshatár Távolság axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A távolságot érzékeltető axiális kód olyan tartalmakat, azaz nyílt kódokat ölel fel, melyek a térközszabályozáson belül a távolságtartással kapcsolatos különböző módokat mutatja be. Ez például abban nyilvánulhat meg, hogy az anya a babának való háttal állását rögzíti, vagy azt veszi észre, hogy kettejük arca között, kettejük között zajló kommunikációk során sokszor „beelóg” valami tárgy, azaz *anya-gyerek közt van valami a térben*, ami a közvetlen szemkontaktust megzavarja.

„A baba úgy fekszik, hogy anya neki háttal mosogat, viszonylag, baba-mértékben messze (2-3 méter), ha anya hátra fordul, felülről, a feje búbja felől látja, tehát az arcát nem, [...] szemkontaktust nem tud vele felvenni [...]. Hosszasan mosogat, legalább 20-25 percet [...]” (J, 106)

„Feltűnik, hogy a babakocsiban is az arca elé egy babajáték van felcsíptetve, ez a tárgy, mint otthon a játzókeret, kettejük közé esik, ha nézik egymást.” (J, 111)

Emellett megjelennek olyan helyzetek is, ahol *A távolság szeparációként* bukkan fel, nem ritkán valamilyen negatív érzés (düh, harag, félelem) következményeként. Előfordul, hogy hol a baba kerül a járókába vagy, ami még gyakoribb, a „renitenskedő” nagytestvér lesz kirekesztve a család által elfoglalt térből, s szeparálják a gyerekszobába. *Távolságtartás a megfigyelőtől* is markánsan felbukkanó jelenség, amit a megfigyelő gyakran az elfogadásával kapcsolatos jelenségként detektál, vagy eleve ő mer nehezen közelíteni hasonló okok, érzések miatt.

„Nagyon messze vagyok. Közelebb kellene mennem, nem látom a babát, de annyira megijedtem az anya hangjától, amikor megérkeztem, hogy nem mertem közelebb menni.” (S, 8)

10.1.3 I.3. Aktivitás-passzivitás/pihenés

Szabad mozgás/exploráció lehetősége a térben
Az anya állandó aktivitása, „pörgése”, ami valamit helyettesít
Kávészás, a teljes kikapcsolódás
„A babázással mindenki jól jár”
Rituálék a családban

4. táblázat. Az 1. sz. kulcskategória aktivitás-passzivitás axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Az aktivitás-passzivitás dichotómiáján belül mindkét végpont megjelenik. Az aktivitás, úgy manifesztálódhat, mint a *Szabad mozgás/exploráció lehetősége a térben* vagy *Az anya állandó aktivitása, „pörgése”, ami valamit helyettesít*. Bár ez utóbbi egyértelműen aktivitás, de mégsem a szabad explorációval, mert valamilyen belső kényszer mentén történik. A passzivitás vagy pihenés ugyancsak kétféle módon kerül lejegyzésre, egyrészt egy in vivo-kódban, mely a „A babázással mindenki jól jár” nevet viseli, ami a babába való feledkezés, a vele való örömteli, tevékenységektől mentes együttlét, vagy csak az ő figyelése jelenti, mely valóban egy relaxált állapotot eredményez.

„De jó, hogy most babáztam, mondja Era a végén. »Jó Erának ez a kis szeánsz veled, legálisan nem csinál semmit, csak mucizik és a gyerek is jól jár«. – fűzi hozzá a nagymama mosolygósan.” (A, 311)

Hasonlóan teljes kikapcsolódásról tanúskodó helyzetek a *Kávészás, a teljes kikapcsolódás* pillanatai, mely kódot az előzőtől a baba nélküliség különbözteti meg.

Rituálék a családban kód alatt szintén a térben való mozgás aktív vagy passzív voltának megnyilvánulásai tükröződnek, ezek azok a jelenségek, melyek jól megfigyelhetően visszatérők, a megfigyelő számára is kiszámíthatók, jól ismertek. Megjelenik ez az étkezés előtti vagy utáni tevékenységekben, az anya szoptatáshoz készülődésében, a

nagyobb gyerek „feladataiban”, ami a reggeli készülődés közepette megszokott, de akár a megfigyelőben, aki „megtanulta” a családi szabályokat és megérkezéskor lehúzza a cipőjét, kezet mos és elfoglalja a megfigyelői helyét.

10.1.4 I.4. Mozgás – korlátozás

A megfigyelő hozzáférése a babához korlátozott
A baba mozgása korlátozott: nem teszik le a földre, hogy mászhasson
„Az etetőszék fogságában”
Zárt ajtók, tiltott terek korlátozzák a mozgást
Kontrollált tevékenységek

5. táblázat. Az 1. sz. kulcskategória mozgás-korlátozás axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A mozgásban való korlátozás megnyilvánulhat abban a formában, amikor konkrét fizikai akadály gördül az egyén elé, ami a mozgását korlátozza, ez leggyakrabban a gyerekekre igaz, hiszen megesik, hogy *Zárt ajtók, tiltott terek korlátozzák a mozgását*, vagy hogy a gyerek „*az etetőszék fogságában*” marad egy időre, ha biztonságban akarják tudni, míg a felnőttnek valami dolga van és nem tud rá annyira figyelni. *A megfigyelő hozzáférése a babához korlátozott* lehet egyes helyzetekben, akár a baba lakásban való elhelyezése okán, akár azért, mert nem engedik be a megfigyelőt az alvó babához.

Nagyon érdekes jelenség, amikor *A baba mozgása korlátozott: nem teszik le a földre, hogy mászhasson*, holott akár aggodalmakat is fogalmaznak meg a szülők a megfelelő mozgásfejlődése miatt.

„A nappali kövére egy pléd van letéve négyrét hajtogatva. Lili erre teszi Danit »most kitolok veled, hasra teszek« kommentálással. Dani kedvenc játékát pedig távolabb teszi le Danitól. »Nem megy még a kúszás!« - mondja nekem Lili, a múlt hétről megmaradt aggodalommal a hangjában. Egyértelmű, hogy a mászás forszírozása miatt van az új helyzet kialakítva. Fura, mert Dani számára kisebb felületet biztosít, mint a járóka felülete, sőt meg is nehezíti a mozgást a pléd csúsztatása, gyűrődése a kövön. Egyszerűen nem értem, miért nem teszi a szoba

szőnyegére, ami egy nagy felület, ami kellő alátámasztást is nyújtana Dani mozdulatainak. Egyfolytában a szőnyeget nézem, de nem szólok Lilinek.” (B, 105)

Kontrollált tevékenységek elnevezés alatt azok a momentumok kaptak nyílt kódot, melyek a családtagok vagy a megfigyelő valamelyikének erős kontrolljáról szóltak, s melyek a térben is megnyilvánultak.

„Én is odaálltam kezet mosni és A. kedvesen odatartott egy rózsaszín törülközőt: »ez a felnőtteké, a gyerekek a kékbe törülköznek!«” (M, 38)

Aztán egyre erőteljesebben lépett fel, amikor kérte, hogy játsszon vele a megfigyelő:

„Először én voltam a vásárló, nyúltam volna kis kék kosárért, amikor A. élesen rám szólt és kivette a mini kosarat a kezemből: »A boltba belépve először köszönni kell!« Kivette a kezemből a kosarat és visszatette. Úgy éreztem magam, mint egy gyerek, akit megfosztottak egy érdekes és új játéktól. Engedelmeskedve köszöntem, majd végre a kezembe került a cuki kosár.” (M, 44)

10.2 II. SZELEKTÍV KÓD: HELYÉLMÉNY

AXIÁLIS KÓD	NYÍLT KÓD
Az otthon lokalizálása- külső perspektívából tekint rá az otthonra	település és/vagy a környék megjelölése, bemutatása
	az épület/ ház külső képének bemutatása
	a folyosó/lépcsőház bemutatása
	ajtó és az ajtó körüli jelzések (ajtódísz, csengő, névtábla) jelentősége/jelentése
Az otthon belső terének leírása- belső perspektíva	A lakás beosztása, helyiségek elrendezése
	A helyiségek bemutatása, berendezése
	Benyomások az otthon belsejéről, egyes tárgyakról, terekről
Ambiens ingerek hatása	Hanghatások: csend, túl erős zaj, állandó monoton zaj
	Hőmérsékleti jellemzők
	Szagok
Térélmény	Rend-rendetlenség viszony
	Tisztaság- kosz megjelenése
	Kényelem/komfortosság és kényelmetlenség dimenzióban való elhelyezés
	A tér méretére vonatkozó leírások
	Változás a tér elrendezésében
Tárgyak közvetítette élmény	Baba számára ingerszegény közeg
	Baba számára ingergazdag közeg

	Ingerelárasztásos közeg a baba számára
	Félelemkeltő tárgyak a baba számára
	Megnyugtató tárgyak a baba számára
	Ismerős tárgyak a megfigyelő számára
	Tárgyak, melyek a valamilyen benyomást gyakorolnak a megfigyelőre
Helykeresés	Keresi a helyét a térben
	Fix helye van, saját helyén van
	Nincs helye
	„Kitúrják” a helyéről
	Otthonosan érzi magát
Az otthonba/házba való bejutás körülményei összefüggnek azzal, hogy mennyire várják szívesen a megfigyelőt	könnyű bejutás (várják a megfigyelőt, hamar beengedik)
	nehéz bejutás (nem könnyű bejutni, nem várják, hosszas várakozás előzi meg a bejutást)
	könnyű elérni a családot (könnyű időpontot egyeztetni, könnyű telefonon elérni)
	nehéz elérni a családot (nehéz a telefonos elérés, nem válaszol az üzenetre, nem hívják vissza)
Otthonosság-élmény	Jó megélni a családi összetartozás élményét
	A megfigyelő is otthon érzi magát (saját papucs, kettesben a babával)
	Hiányzik az otthonosság élménye
	Az intimitás-élmény zavart kelt (ágynemű, leselkedés)

6. táblázat. Az elemzés következtében kialakult kódfa második szelektív kódja (forrás: saját szerkesztés)

A második kategóriaként a *Hely-élmény* fogalom alá sűrített kódok kerültek, mely egyben az elemzésünk legsokrétűbb, legterjedelmesebb kategóriája. Az axiális kódok között találunk az otthon *lokalizációjára vonatkozó, külső és belső perspektívából való rápillantást, ambiens ingerekre vonatkozó tartalmakat, a tér és tárgyak közvetítette élményeket, valamint a helykeresésre, az otthonba való bejutásra, valamint az otthonosság-élményre utaló kódokat is.*

10.2.1 II.1. Az otthon lokalizálása - külső perspektívából tekint rá az otthonra

település és/vagy a környék megjelölése, bemutatása
az épület/ ház külső képének bemutatása
a folyosó/lépcsőház bemutatása
ajtó és az ajtó körüli jelzések (ajtódísz, csengő, névtábla) jelentősége/jelentése

7. táblázat. Az 2. sz. kulcskategória Az otthon lokalizálása - külső perspektívából tekint rá az otthonra axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Ez az axiális kód olyan nyílt kódokból állt össze, mint a *település és a környék megjelölése, bemutatása, az épület, a ház külső képe, illetve a folyosó, a lépcsőház bemutatása.* Tehát jól látható, hogy általában egy tágabb perspektívából indulva fokozatosan közelítő, szűkülő szemléleti módban mutatják be, lokalizálják az otthont, ahol a megfigyelés zajlik.

„[...] egy kertvárosi, családi házba kellett mennem.” (V, 1)

„A család egy háromemeletes, vöröstéglás sorház harmadik emeletén lakik.” (F, 3)

„A harmadik emeletre kell felcaplatni, belvárosi bérház, magas emeletek, lift nincs. Átsuhan a fejemen. hogy nehéz lesz ide babával feljárni.” (C,1)

„Az ajtón az édesapa és az édesanya neve is szerepel, és egy szép ajtódísz, koszorú van kitéve egyedül az ő ajtójukon.” (J, 2)

Más estben pedig a megfigyelő a már meglévő kérdéseire, kétségeire keresi a fizikai környezetben is a megerősítést vagy a cáfolatot:

„A kapucsengőn az anya neve van kiírva. Furcsa az apa/férj/társ hiánya. Nem került szóba, sem amikor először beszéltünk telefonon, sem amikor találkoztunk.”

(C,2)

10.2.2 II.2. Az otthon belső terének leírása – belső perspektíva

A lakás beosztása, helyiségek elrendezése és a hozzá fűződő érzések
A helyiségek bemutatása, berendezése és a hozzá fűződő érzések

8. táblázat. Az 2. sz. kulcskategória *Az otthon belső terének leírása című axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)*

A helyélmény fontos meghatározójává válik az otthon belső terének leírása, mely magában foglalja *A lakás beosztását, helyiségek elrendezését, A helyiségek bemutatását, berendezését*, s mindkét kód esetében a leíráson túl megfogalmazódnak benyomások, érzések is, melyet az el- és berendezés kivált a megfigyelőből.

„Bevezetett az előszobából nyíló nappaliba. Viszonylag (panelhez képest) tágas szoba, világos színek uralkodnak. Kellemes, otthonos benyomást kelt: tiszta, nincs túl fegyelmezett rend benne, de káosz sem.” (N, 3)

Amely esetben mégis tisztán objektív leírást ad a megfigyelő a térről, ott a család és a megfigyelő nagyon sajátos, meglehetősen távolságtartó viszonyuk feltételezhető a háttérben, különösen a kezdeteket fémjelzte ez a reláció. A megfigyelő leírása szerint már-már „hatósági személyként” kezelte őt a család, mely egy semleges, érzelmeket háttérbe szorító kapcsolatot eredményezett kettejük között. Az objektivitásra való erőteljes törekvés minden valószínűség szerint ezzel a ténnyel hozható kapcsolatba, hiszen csak ebben a megfigyelésben olvasható ilyen tiszta leíró jellegű lakás jellemzés.

„A szoba régebbi, használt bútorokkal van berendezve. Az ablak előtt fenyőfák állnak, így a szoba nem túl világos. A szoba közepén egy franciaágy van, vele szemben a televízió és mellette egy sarok ülőgarnitúra. A franciaágyra ültettek le, az anya velem szemben ült a sarokgarnitúrán. Az apa a franciaágy melletti fotelből nézte a TV-t.” (S, 3)

10.2.3 II.3. Ambiens ingerek hatása

Hanghatások: csend, túl erős zaj, állandó monoton zaj
Hőmérsékleti jellemzők
Szagok

9. táblázat. Az 2. sz. kulcskategória *Ambiens ingerek hatása* című axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Az ambiens ingerek említése a jegyzőkönyvekben alapvetően három területen jellemző: a hanghatások, hőmérsékleti jellemzők és a szagok szempontjából.

A hanghatások közül mind a túl erős, hangos zaj, mind a nagy csend zavaró lehet, de fontos megemlíteni az a körülmény is, amikor állandó monoton zajforrást detektálnak, ami lehet TV, rádió, de az anya, vagy valamelyik családtag folyamatos beszéde is.

„Rádió szól. [...] csak zeneszámok követik egymást. Beszéd alig van. [...] Petike figyel, vár. A mosógép is megy. Nagyon nagy a csend. Köztük. Ez valahogy felerősíti a zajokat. Petike is nagyon csendes.” (J, 712)

„A háttérben az MR2 Petőfi rádió szól. (Ezt szeretem) [...] Unalmas, fárasztó volt ez az alkalom, de legalább igényes zenét hallgathattam közben. Persze felvetődik a kérdés: vajon soha nincs csend?” (C, 31)

A hőmérsékleti jellemzőket összefogó nyílt kódokat az alábbiakhoz hasonló tartalmak kaptak:

„Most jóval hűvösebb van a szobában, jól felöltözve is fázom egy kicsit [...] B. újra sírni kezd, ekkor [anyja] tisztába teszi. Amikor kibontja, reszketni kezd. Én kékesnek látom az ujjá végét és a száját. F. hangosan morfondírozik: lehet, hogy fázik? [...] de a reszketés nem marad abba. (Nekem rossz érzés nézni, mennyi ideig van kibontva.)” (N, 25)

„A lakásban meleg van és kicsit elhasznált a levegő. A baba mindig melegen van öltöztetve, és a takaró is vastag. Szerintem túl van öltöztetve, ezt már máskor is éreztem így.” (J, 44)

Az ambiens ingerek a szagok–illatok erőteljes hatást tudnak gyakorolni, ennek megfelelően megemlítődnek a jegyzőkönyvekben is. Megjelenik egyrészt pozitív

konnotációban, mint pl. étel(készítés)szaga, de úgylis, mint valami sajátos, egyedi, tipikusan csak arra a családra jellemző és vonatkozó jellemző, nem minősített formában:

„A lépcsőházban a lakásuk szagát érzem.” (J, 683)

Olykor pedig egyértelműen negatív töltettel jelenik meg, a szövegrészlet szellőzetlen, fülledt lakásról, a megfigyelő számára kellemetlen érzésről tesz tanúbizonyságot:

„Mindig megcsap az állott, rossz, nehéz levegő.” (J, 428)

10.2.4 II.4. A térélmény

Rend-rendetlenség viszony
Tisztaság-kosz megjelenése
Kényelem/komfortosság és kényelmetlenség dimenzióban való elhelyezés
A tér méretére vonatkozó leírások
Változás a tér elrendezésében

10. táblázat. Az 2. sz. kulcskategória A térélmény axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A tér által közvetített élmények elnevezésű axiális kód azokat az élményeket foglalja magába, amelyeket a megfigyelés bármely résztvevője, aki az adott térben van megél és ezt valamiképpen kifejezésre juttatja.

Ezek közül fontos a *Rend-rendetlenség viszonylata*, ennek mentén csaknem mindig jellemzésre kerül az otthon, tipikusan a megfigyelő vagy a szülők szájából A rend-rendetlenség (vö. Polcz, 1987) több módon és több formában is megjelenik, a renddel kapcsolatos állapot egy tengelyen helyezhető el. Ebben az elvágólagos rendtől, az otthonos rendetlenségen át a kaotikus állapotokig minden benne lehet és az időközben jelentkező változásokat is detektálják a megfigyelők.

„[...] mondhatnám megszoktam a rendetlenséget és összevisszaságot, szinte nem is nézek széjjel, vagy inkább csak lopva tekintek körül, részletekbe nem mélyedek a szememmel, mert akkor úgy érezném, hogy valóban a rendet jöttem nézni és nem a babát-anyát együtt... és persze Erát sem szeretném kellemetlen helyzetbe hozni [...]” (A, 703)

Tisztaság - kosz megjelenése nevű nyílt kódnál is fontos, hogy nem csak az aktuális helyzet rögzítése szolgál érdekes információkkal, hanem a változás a rend és rendetlenség, valamint a tisztaság és piszok tengelyen való aktuális helyzet is, mert ezeknek a kódoknak kifejezetten hangsúlyos a dinamikus jellegük, ahogy ezt a két szövegrészlet is illusztrálja.

„Most először látom »piszkosnak« a [baba] fehér zokniját. Sőt az is feltűnik, hogy a máskor patyolat tiszta ágyhuzat [lepedő és a rácsok közti párna] is őrzi Dani maszatos nyomait. Valószínűleg ilyenkorra már a személyzet ki szokta cserélni.” (B, 149) „Tele a lakás hatalmas játékokkal, ilyen nagy felfordulást még nem láttam. És azt sem, hogy Lili ilyen nyugodtan túrné.” (B, 172)

„A káosz hétről hétre egyre kisebb és a rendezettség kezdi átvenni az uralmat [...] hatását én a saját könnyedségemen érzem.” (A, 615)

Ebben az esetben a rendezettség, tisztaság és *A tér méretére vonatkozó leírások* szorosan összefüggnek, de ez nincs feltétlenül így, minden esetben. Érdekesek a tér megítélésében jelentkező szubjektív különbségek is, ahogy az alábbi helyzetben, ahol az anya szerint azért nincs a kisbabának külön szobája, mert kicsi a lakás négy fős családnak:

„Kiderül, hogy Dani szoba nincs, mert ez egy kicsi lakás. (Legalább 120 m²).” (B, 4).

A tér elrendezésében történő változás háttérében sokféle érzés rejtőzhet, ez esetben olyan változások, amikor a megfigyelő a babával azonosulva, már nem tudta otthon érezni magát a család otthonában. *A Kényelem/komfortosság és kényelmetlenség dimenzióban való elhelyezés* magáért beszél, az alábbi jegyzetek jól példázzák mindkét fenti nyílt kódot.

„Nézegettem az Attilával közös szobát és az jutott eszembe, hogy tényleg nehéz lehet Ritának megszoknia az új környezetet. Rita nagyon ragaszkodott már kicsi korától a kis nyugalmas szobáskájához, hisz itt szinte semmi nem róla szól. Attila bútorai, játéka, könyvei, ruhái... Ritának csak az ágyacskája [a saját], se a kedvenc pelenkázó a tetőablakkal, aminek annyit nevetgél, sem a szoptató fotel, amire mostanában annyira szeretett felmászni. Nézelődtem és még a babaőrzt sem láttam... (?) Én magam is olyan kényelmetlenül ülök itt Attila ágyán - gondoltam.

S át is ültem óvatosan egy kis székre, ami szintén kényelmetlen volt. Talán ez már a búcsúm?” (V, 80)

10.2.5 II.5. A tárgyak közvetítette élmény

Baba számára ingerszegény közeg
Baba számára ingergazdag közeg
Ingerelárasztásos közeg a baba számára
Félelemkeltő tárgyak a baba számára
Megnyugtató tárgyak a baba számára
Ismerős tárgyak a megfigyelő számára
Tárgyak, melyek a valamilyen benyomást gyakorolnak a megfigyelőre

11. táblázat. Az 2. sz. kulcskategória A tárgyak közvetítette élmény axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A tárgyak által közvetített élményanyag jellemzően a megfigyelő által detektált impressziókat rögzíti, illetve a babával azonosulva, az ő vélt érzéseit, élményeit beszéli el. A baba szempontjából fontos körülményként explorálható a babát érő ingerek mennyisége, mely az ingerszegény környezettől az ingerekkel túlzottan is elárasztott fizikai kontextusig terjed. A vizuális ingerekkel csínján bánó környezet leírását tükrözi az első idézet, majd a következő a pár hónappal későbbi változásról számol be:

„Körülötte a mózeskosár fehérrel bélelt magas fala, egy picit tán lát a világoskék szalagból, ami a kosár fölére kívülről van kötve, ezen kívül a pasztellszínű plafon, a falak, és a pasztellszínű állólámpa teteje lehet a látóterében. (Nem túl ingergazdag hely.)” (B, 15)

„Dani hanyatt fekszik, körben mindenhol játékok. Fölötte egy új forgó, zenélő. [...] Dani nem érzi jól magát, így Lili a hátára fordítja, és a szájába teszi a cumiját. Megnyugszik és a szeme sarkából a háta mögött zajló játék felé sandít. Közben Lili felhúzza a zenélő játékot és elmondja, hogy [...] most ezt rakta föl, hogy Danika ne mindig ugyanazzal játsszon. Dani figyel a körben forgó zsiráfokat. Kata [a testvér] odajön és meglóbálja a forgó játékot: »hinta-palinta« -kántálja közben. Dani [...] mozdulatai nem nyugodnak, bele-belekap az oldalt felakasztott színes zörgő játékokba és panaszkodik hangosan. Lili odajön, benéz hozzá. Most épp egy

rágókát ad a kezébe: »Na még ezt is fogd meg! « (Nem értem, hogy miért kell még valamit megfognia?)” (B, 80)

A félelmet vagy megnyugvást keltő tárgyak tipikusan a baba szemszögéből mutatják be az őt körülvevő tárgyi környezet megnyugtató darabjait, mint például a hangja révén a kávéfőzőt, mely külön érdekesség, hogy az anyának is a nyugalom perceit szimbolizálja.

A benyomáskeltés eszközeként nagyon fontos szerepet tölthetnek be a tárgyak, akár ismerőségük, akár valamilyen a megfigyelő által ráruházott, vagy egyetemes szimbolikus jelentőségük által. Az ismerőség-élmény, a berendezési tárgyak hasonlóságai, a „nekünk/nálunk is ilyen van”-érzés általában hozzájárul a szimpátia, az elfogadás vagy akár a könnyebb beilleszkedés érzéséhez.

„[...] ahogy belépünk, balra szemben a sarokban van a pelenkázó komód (tényleg olyan, mint a miénk!)” (C,12)

Olykor nem csak a valóságos tárgyak, hanem az elképzelt, hiányzó vagy vágyott, valamit szimbolizáló tárgyak is megjelennek egy elbeszélő szövegében, ahogy az alábbi részletben egy apa írja le egy hiányzó tárgy segítségével a családi összetartozás szimbólumát, mely nagy hatást gyakorol a megfigyelőre:

„[...] az apa vágya egy hatalmas konyha, amit, ha ott van a nagycsalád, körbe tudnának ülni, így három turnusban tudnak csak ebédelni. A beszélgetés nem ugyanolyan a nappaliban, ebéd után álmosan, mint amikor mindenki együtt van az asztalnál” – idézi fel az apa szavait a megfigyelő, majd hamarosan saját családjával kapcsolatos emlékek törnek elő belőle: „[...] a saját családom, a gyermekkori búcsúk jutottak eszembe, és nagyok irigyeltem [őket].” (F, 32)

10.2.6 II.6. Helykeresés

Keresi a helyét a térben
Fix helye van, saját helyén van
Nincs helye
„Kitúrják” a helyéről
Otthonosan érzi magát

12. táblázat. Az 2. sz. kulcskategória Helykeresés axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A helykeresés alatt annak a folyamatnak a leírása értendő, melyben a megfigyelő helyének vagy helyeinek megtalálása zajlik, amely fontos szerepet játszik a helykötődés kialakulásában is. A nyílt kódok tulajdonképpen ennek a helykeresési folyamatnak a különböző stációit jelzik.

„Megkérdezem, hová ülhetek, azt feleli, kölcsönadja nekem a kuckóját, ott szokott olvasgatni, elindulok egy pad felé, ami a sarokban van, de mégis inkább a jól megszokott székeket választom, még ha egy kicsit a porond közepén ülve is érzem magam...” (A, 302)

Gyakran megjelenik a jegyzőkönyvekben, a megfigyelő fix széke, vagy szokásos megfigyelői helyeként emlegetett jól kialakult megfigyelői helye, más esetekben a helykeresés nem nehézkes, nem negatív konnotációjú, de nem is fix hely, hanem egy dinamikus, rugalmasan változó hely.

„Behozom a «szokásos» székeket a konyhából, leteszem a «szokásos» helyemre az ajtó mellett és kezdek lélekben berendezkedni a megfigyelésre.” (C, 33)

„Szinte már hazajövök, nem kínálgatnak helyet, automatikusan mindig megtalálom a helyem.” (V, 17)

10.2.7 II.7. Az otthonba/házba való bejutás körülményei összefüggnek azzal, hogy mennyire várják szívesen a megfigyelőt

Könnyű bejutás (várják a megfigyelőt, hamar beengedik)
Nehéz bejutás (nem könnyű bejutni, nem várják, hosszas várakozás előzi meg a bejutást)
Könnyű elérni a családot (könnyű időpontot egyeztetni, könnyű telefonon elérni)
Nehéz elérni a családot (nehéz a telefonos elérés, nem válaszol az üzenetre, nem hívják vissza)

13. táblázat. Az 2. sz. kulcskategória Az otthonba/házba való bejutás körülményei összefüggnek azzal, hogy mennyire várják szívesen a megfigyelőt axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A család otthonába való bejutás körülményei, annak könnyen vagy nehezen kivitelezhető volta gyakran téma a szövegekben. A nyílt kódok lefedik a nehéz bejutástól és

elérhetőségtől kezdve a szemmel láthatóan szívesen várt megfigyelőig és könnyen elérhető családtagokig a lehetőségek más és más érzéseket kiváltó formáit.

Egyes esetekben pedig az szinte fel sem merült, hogy ne várnák a megfigyelőt:

„már észrevesznek az ablakból, és nyitják a kaput” (B,7)

Más jegyzőkönyvekben pedig végigvonul a család nehezen elérhetősége és még a megfigyelési folyamat vége felé is azt éli meg a szakember, hogy talán nem szívesen látják.

„Nem jutok be a kapun, háromszor is próbálkozom a kapucsengővel, végül telefonon hívom, kinyom és nyitja a kaput. Az ajtójuk előtt is viszonylag hosszabb ideig állok, csengetni nem akarok, bátortalanul háromszor is kopogok, tudja, hogy megérkeztem.” (J, 63) [5 hónap után is] Nehezen jutok be a kapun. [...] Az gondolkodtat el, hogy mért van még mindig bennem ez a szorongás, hogy nem kívánatos személy vagyok? Kétszer csörgetem meg anyát, nem sikerül bejutnom.” (J, 289)

10.2.8 II.8. Otthonosság-élmény

Jó megélni a családi összetartozás élményét
A megfigyelő is otthon érzi magát (saját papucs, kettesben a babával)
Hiányzik az otthonosság élménye
Az intimitás-élmény zavart kelt (ágynemű, leselkedés)

14. táblázat. Az 2. sz. kulcskategória Otthonosság-élmény axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A családi összetartozás élménye is megélhető megfigyelőként, illetve az is fontos kérdés, hogy ő mennyire érzi magát otthon a családban. Ennek fontos lehorgonyzási pontjai lehetnek, ha saját papucsot kap, ha megadják neki a kapukódot, vagy ha oly mértékben a bizalmukba fogadják, hogy kettesben hagyják a babával, zárt ajtók mögött.

„Anya eszik, apa mustot iszik, mennem kéne, de nem mozdulok. Én felállok, elköszönök, jövő hetet beszélek meg. És úgy érzem, megtörök valamit, valamiféle családi idillt [...]” (J, 407)

Az otthonosság hiányát pedig sokszor a tárgyak, azok hiánya vagy elrendezése kelti.

„Viszonylag kevés a bútor, bár több nem férne el benne, nem tűnik zsúfoltnak a szoba, inkább kicsit üresnek, nekem hiányoznak a képek a falról.” (F, 4) „[Az előszobáról] a benyomásom mégis csak az volt, hogy rideg, barátságtalan és a lomtár benyomását kelti” (F, 11)

Az otthonosság egy speciális formája, amikor az *intimitás* élményét élik meg a megfigyelők a szociofizikai térben. Ez okozhat meghitt pillanatokot, de egyben zavart is kelthet, mert a megfigyelőnek nehéz mit kezdenie a „meglesett” intimitás-élménnyel. Azonban a zavartság mértéke is különböző lehet, az alábbi szövegrészletben a megfigyelő detektálja az intimitás-élményt, de ez nem jár egyéb következményekkel.

„Intim és meleg a hangulat, a tekintetváltásuk közben szinte úgy érzem magam, mint aki egy hálósobában leskelődik.” (N, 61)

Ugyanakkor az is előfordulhat, hogy ez az élmény túl sokká, nehezen kezelhetővé válik a megfigyelő számára, amikor egyéb következményei lesznek a „leselkedésnek”:

„A galéria alatt, a bejáratától jobbra van a szülők ágya, nagyjából kitölti a szoba szélességét, az egyik oldalon teljesen a falnál, a másik oldalon van kb. fél méter. (Biztos ezen az oldalon alszik az anya, hogy könnyebben kiszálljon, ha a gyerekhez kell menni.) Ezen az oldalon van egy nagypárna nekitámasztva a falnak, biztos itt szoptatott az anya [...] Az ágy bevetetlen, bordó lepedő, most úgy rémlik, hogy két külön paplan van. (Ezt most, hogy leírom, jut eszembe: miért nem egy nagyobb takaróznak? Másrészt meg picit kukkolónak érzem magam, ez már tényleg annyira intim része az életüknek, hogy ehhez végképp semmi közöm.) [...] Nehezemre esik a szobát figyelni, nyomást érzek, hogy meg kell jegyeznem, azért csinálom, mert majd beszélni kell róla. Jobban érdekelné a gyerek, még sokat nem láttam közlőrl.” (C, 22)

10.3 SZELEKTÍV KÓD: „ELFEDÉSEK”

AXIÁLIS KÓD	NYÍLT KÓD
A nem hozzáférhető baba	Nem látszik a takaró alól/takarásban van
	Nem fér hozzá a megfigyelő
	Sokat alszik
A nem hozzáférhető anya/szülő	Nem sokat beszél/nem jól hallható
	Nem látszik (ki) valami (pl. a képernyő vagy napszemüveg) mögül)
„Színház”	Az anya állandó aktivitása pótcselekvésnek tűnik
	Megkomponált viselkedés
	Tökéletesség látszata
Metaforák, szimbólumok	Érzelemszabályozással kapcsolatos metaforák
	Élménymegosztás, a közös élmény jelképei
	Érzelmi élmény megjelenítés a szociofizikai térben

15. táblázat. Az elemzés következtében kialakult kódja harmadik szelektív kódja (forrás: saját szerkesztés)

A harmadik kategória, amely az első kettővel együtt központi kategóriaként szerepel az elméletben az „Elfedések” nevet kapta, mely alatt olyan jelenségek, helyzetek és cselekmények általánosíthatók, melyek valami egyéb, a felszínin túlmutató jelentést fednek el. Ennek a szelektív kódnak az érdekessége, hogy bár az előző kettőből, a *Mozgás a térben* és a *Helyélményből* bukkant ki, mégis megkülönböztetett jelentőséggel bír és egy nagyon lényeges kategóriaként emelkedik ki a többi közül is. Ezek a tartalmak olyan jelenségeket képviselnek, ami egyszerre eltakar, de ezáltal meg is mutat egy másik jelenséget (miként a pszichés tünet is). Gyakran olyan speciális sűrítmenyként fogható fel, akár egy szimbólum vagy metaforikus helyzet, ami a szociofizikai kontextusban

manifesztálódó, olykor verbális, esetenként non verbális formát öltő jelenség, cselekedet, ami rávilágít valami mögöttes jelentésre, amelyet a felszínen éppen eltakarni akar.

10.3.1 III.1. A nem hozzáférhető baba

Nem látszik a takaró alól/takarásban van
Nem fér hozzá a megfigyelő
Sokat alszik

16. táblázat. Az 3. sz. kulcskategória A nem hozzáférhető baba axiális kódjának nyílt kódjai
(forrás: saját szerkesztés)

A legszembeütőbb és talán leginkább egyértelmű, minden absztrakciót nélkülöző „elfedés” vagy „takarás”, amikor a baba vagy az anya hozzáféréseinek nehézségét detektálja a megfigyelő. Ez többnyire konkrét fizikai hozzá nem férésben vagy nem látásban nyilvánul meg, amikor a látogatás idejében *állandóan alszik a baba, vagy be van takarva, hogy alig látszik ki belőle* valami a takaró alól.

„A baba vékony takaróval volt betakarva, ami eltakarta azt is, amikor kicsit mocorgott. Ez egy idő után frusztrált. Szerettem volna látni, hogy mit csinál a kezeivel, lábaival, hogy csinálja. Sötét is van, erőltettem a szemem, az óra végére már megfájdult.” (C, 31)

Olykor a fizikai hozzáférés válik nehezzé, akár a kis méretű szoba vagy a berendezés sajátosságai miatt:

„Az idő nagy részében inkább álltam, hogy lássam őt, mert [...] ülve semmit sem lehet látni belőle.” (N, 16)

10.3.2 III.2. A nem hozzáférhető anya

Nem sokat beszél/nem jól hallható
Nem látszik (ki) valami (pl. a képernyő vagy napszemüveg) mögül)

17. táblázat. Az 3. sz. kulcskategória A nem hozzáférhető anya axiális kódjának nyílt kódjai
(forrás: saját szerkesztés)

A nem hozzáférés, mint jelenség a babákon túl az anyák esetében is megfigyelhető némelykor: a keveset vagy halkán beszélő, vagy éppen valamely „tárgy” árnyékában megbúvó s ezáltal őt eltakaró, a megfigyelő érzései szerint rejtőzködő anyák:

„Szép halványlila felső, nadrág van rajta, napszemüvege elhagyhatatlan, ha kicsit is kisüt a nap. De a napszemüveggel úgy érzem, mögé bújik, elzárkózik.” (J, 113)

Az anya kevés beszéde pedig olykor abban érhető tetten, hogy helyette a megfigyelő beszél, ha csak magában is.

„[...] a baba sírni kezd, ekkor anya átteszi a bölcsőhintába. Mikor beleteszi, még sírdogál, de hamar megnyugszik, figyeli anyja arcát, szerintem az köti le, ahogy közeledik-távolodik anyja arca. Anya nem mond igazán semmit, csak nézi a gyermeket. Azon veszem észre magam, hogy a hinta-palintát mondom magamban.” (J, 109)

10.3.3 III.3. „Színház”

Az anya állandó aktivitása pótcselekvésnek tűnik
Megkomponált viselkedés
Tökéletesség látszata

18. táblázat. Az 3. sz. kulcskategória „Színház” axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

„Színház” nevet kapott az az axiális kód, melybe olyan történések és jelenségek kerültek besorolásra, amelyek valamiképpen színjáték-szerűek, amely a megfigyelő szemszögéből látszat, valaminek a megmutatása, ami nem az igazi, ami mögött megbújik valami egyéb jelentés.

Az állandóan aktív, „semmit tenni” nem tudó anyák folyamatos tevékenysége, mint ami valamilyen gondolatok, érzések helyett manifesztálódik, ami eltereli a nem kívánt, akár kellemetlen gondolatokat.

„Anyá, ma csak 1,5 órát aludt [...] Mosolygott, az étkezőasztalt rendezte. Az asztalon kétféle szopogató tableta volt torokgyulladásra, egy csupor méz, egy tál

összeszelt kivivel, mandarinnal és almával, illetve egy üveg kancsóban kamilla és kakukkfűves gyógytea. Engem rögtön meg is kínált teával.” (M, 21)

Ezek lehetnek nagyon *megkomponált viselkedések*, amelyet akár csak az anya tanúsít, bár az esetek zömében ez elvárásként áttevődik a családban lévő nagyobb gyerekekre is. Ilyen lehet az állandó mosoly, mely soha nem fagy le az anya arcáról, akkor se, ha végletesen kimerült, s már a kisbaba is átvette ezt a szüntelen mosolygást.

„Nagyon mosolygós baba, ezt mások is észrevették, de hát szinte csak mosolygást lát, így persze, hogy ő is csak mosolyog. (Ezzel egyet tudtam érteni.) [...] Marcival az ölében érkezett Ildi, Marci szája mosolygott, szeme kíváncsi volt inkább. Most egyértelműen megfigyelhető volt, hogy azért mosolyog, mert mosolyogni kell ilyen helyzetekben.” (M, 691)

Olyan szituációkban manifesztálódik ez az axiális kód, amikor valamit nagyon szabályszerűnek, illedelmesnek, túl alkalmazkodónak vagy rendesnek lát a megfigyelő, mert az anya minden törekvése, hogy ezt a látszatot keltse. Amikor az illem a szokás, vagy a „nagykönyv” keretezte szabályrendszerbe való maximális belesimulás a cél. Semmi szabálytalan, semmi, ami kilóg. Ez gyakran együtt jár a *tökéletesség látszatával* is, mint az alább is olvasható.

„Kata fából készült kockát Dani fejéhez vágja. [...] engem is váratlanul ér, de szándékos bántásról nincs szó szerintem [...] Lili tekintete haragos. Kérdőre vonja Katát, hogy miért bántotta a testvérét és azonnal kérjen bocsánatot, ígérje meg, hogy többet nem bántja és finoman puszilja meg az öccsét. Kata semmit nem ért az egészből, de kimondja, hogy bocsánat és tovább játszik. [...] Itt szabályok vannak, aminek meg KELL felelni. Aki ezt nem teszi, az rossz gyerek. Itt most megint nem a tényleges történésekre reagált Lili, hanem egy nagy gyerekkel kapcsolatos elvárásaiban csalódott anyaként lép fel [...] nem szólítja meg vele Katát, illetve csak betanít neki egy udvariassági formulát.” (B, 130)

10.3.4 III.4. Metaforák, szimbólumok

Érzelemszabályozással kapcsolatos metaforák
Élménymegosztás, a közös élmény jelképei
Érzelmi élmény megjelenítés a szociofizikai térben

19. táblázat. Az 3. sz. kulcskategória Metaforák, szimbólumok axiális kódjának nyílt kódjai
(forrás: saját szerkesztés)

A metaforák, szimbólumok, mint axiális kód képezi tulajdonképpen minden jegyzőkönyv, minden egyes történet igazi „színét”, sajátos jellegét. Egy – egy metafora vagy szimbólum sokszor megjeleníti mintegy sűrítvényekként ábrázolja az anya-gyerek kapcsolat, vagy a család működésének sava-borsát. Ezek egyik fontos jellemzője a rendszeresen ismétlődő, visszatérő volta, amiért a megfigyelő felfigyel rá, amitől akár mintázattá válik már, a család számára pedig a felszínen elveszíti jelentését, holott nagyon is informatív jelenségről van szó.

Ezek a jelentések részben az érzelemszabályozással kapcsolatosak, melyben megnyilvánulnak az énvédő mechanizmusok, felszínre törnek rejtett érzelmek, impulzív megnyilvánulások. A *családi érzelemszabályozásra* áll példaként az alábbi eset.

„Feltűnik, hogy apa az asztalra dobja a kulcsot, anya pedig ezt gondosan elteszi.”
(J, 298) „Anya megint összeszedi, elrakja apa után a kulcsot [...]” (J, 312) „A rózsaszín kulcstartó megint az asztalra dobva, kifelé menet megakad rajta a szemem. Majd anya elteszi. Jó eljönni.” (J, 333)

A rejtett, elfedett érzelmek felszínre kerülésének köztes állomását képviselik azok a metaforikus jelenségek, melyek a szociofizikai térben megjelenő élményanyagot a valós, mélyebben rejlő jelentésrétegével együtt is már tartalmazzák, ám ez még nem tudatosuló tudásként jelenik meg a megfigyelő fejében. Erre jó példa a „vasaló - sóhaj”, amikor a megfigyelő heteken át a gőzölős vasaló távolból hallott hangját az anya sóhajtásának véli.

Az érzelmek, nehéz élethelyzetekkel kapcsolatos megküzdési módok mutatkoznak meg az alábbi jelenségben is, ahol az anya hónapok óta küzd a nagyobbik kislány körömrágásával, aggodalma a felszínen kevésbé tapintható, azonban erősen kontrolláló működése jól nyomon követhető.

„Ekkor vette észre Ildi, hogy Marci körmeivel kicsit karmol [...] ezért úgy döntött, hogy levágja. [...] Leültek az étkezőasztalhoz, úgy, hogy Marci az ölében ült [...] egyre türelmetlenebb lett [...] Közben én néztem, hogy mekkora körömdarabokat vág le Ildi, de nekem egyáltalán nem tűnt úgy, hogy hosszú lett volna [...] Meg sem tudom számolni hanyadik körömvágást látom, mióta járok és Anita körömrágása is eszembe jutott.” (M, 775)

Az axiális kód fontos nyílt kódját képezi az *élménymegosztás*, mely azokat a jelenségeket tömöríti egybe, amelyek valamilyen módon, az együtt átélt élmények szociofizikai kontextusban megjelenő szimbólumai.

Az alábbi részletben egy papírforgó válik egy olyan szimbolikus tárggyá, mely kezdetben az anya és a baba közös játéka volt, idővel azonban a megfigyelő is bevonódott, s hármuk közös játékává vált.

„A fenti polc felé néz. Négykézláb indul el. Kér valamit fentről, biztosan veszem, hogy a forgót, ahogy azt is, emlékszik egy korábbi játékra, azért ismétli. Anya egy-két téves kísérlet után odaadja.” (J, 693) [...] a polcra mutatva kér valamit. Anya levesz dolgokat [...]. Én a forgóra tippelök, de anyának nem jut (?) eszébe, mindig azt szokta kérni. [...] Mosolyog, ahogy megkapja a forgót, nyújtja anyának, hozzá hozzám. Ez gyakori játék lett hármunk között, biztos vagyok benne, hogy emlékszik rá.” (J, 731)

Az *érzelmi élmény szociofizikai térben történő megjelenítésére* jó példa az egyik megfigyelő találó „névadása”, mely első találkozásukkor, a családdal való megismerkedés, első alkalmával történt - természetesen csak gondolatban.

„Kellemes, nagyon tiszta, rendezett, nagy gonddal berendezett, otthonos lakásba lépek. Feltűnik a világos tónusok (vajszínű, halványsárga) hangsúlya. (Kisgyerekes lakásban nem túl célszerű.) [...] A halványrózsaszínű-vajszínű szoba pelenkázóján ismerkedem a picivel és az anyukájával. Lili és a kicsik is pasztellszínűbe öltözöttek. [...] »Pasztell« családnak neveztem el őket elsősorban a lakás és a benne élők színei alapján. A család tagjai viselkedésükkel és egymással is összehangolt kinézetükkel belesimulnak a visszafogott környezetbe.” (B, 3)

10.4 IV.SZELEKTÍV KÓD: A MÚLT LENYOMATAI A JELEN TÖRTÉNÉSEIN

AXIÁLIS KÓD	NYÍLT KÓD
A megfigyelő sajátélményei felbukkannak	Saját élettörténetével kapcsolatos érzések elevenednek fel
	Saját otthonával kapcsolatos érzések bukkannak elő
	Saját gyermekével/családjával kapcsolatos érzések kerülnek felszínre
	Megérintődnek a saját szülőségével kapcsolatos érzései
Fontos élettörténeti események elmesélése	családtörténeti események megemlézése
	családi viszonyok bemutatása
	szüléstörténetek elmesélése
	munkával/munkahellyel kapcsolatos történetek/élmények

20. táblázat. Az elemzés következtében kialakult kódja negyedik szelektív kódja (forrás: saját szerkesztés)

Nagyon fontos szelektív kódként bukkant fel a *saját élettörténeti esemény*, a múltbéli történések, melyek így vagy úgy, a jelenre is kifejtik hatásukat. Minden jegyzőkönyvet keresztül-kasul átszönek a saját élettörténeti események, mind a megfigyelők, mind a családtagok részéről, melynek igen fontos jelentőséget tulajdonít a kutatás. Ezek az információk keretezik az elemzésben vizsgált, a szociofizikai közegben történő mindennemű élmény megjelenést. A múlt lenyomatai, a fontos élettörténeti etapok adják meg a kontextusát, az értelmezési keretét a kutatásnak. Minden tevékenység, reakció, élmény, mozgás vagy főképp az elfedések csakis ezeknek az ismereteknek a birtokában érthetőek meg és válnak értelmezhető folyamattá.

10.4.1 IV.1. A megfigyelő sajátélményei felbukkannak

Saját élettörténetével kapcsolatos érzések elevenednek fel
Saját otthonával kapcsolatos érzések bukkannak elő
Saját gyermekével/családjával kapcsolatos érzések kerülnek felszínre
Megérintődnek a saját szülőségével kapcsolatos érzései

21. táblázat. Az 4. sz. kulcskategória A megfigyelő sajátélményei felbukkannak axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Számtalan helyzet merült fel, amikor a felszínre törtek a megfigyelő saját élményei a családnál hallottak, tapasztaltak alapján. Ezek lehettek hasonló élettörténeti vagy élethelyzeti jelenségek, de akár hasonló bútorok, berendezési tárgyak formáját öltve (ld. fentebb ismerőség-élmény) is előbukkanhatnak a megfigyelő saját életével párhuzamot mutató jelenségek. Az mindenképpen megállapítható, hogy a helyzet nem csak hogy nagyon alkalmas arra, hogy előhívjon saját emlékeket, de ez egyenesen megkerülhetetlenné is válik.

Emellett a baba megfigyelése törvényszerűen előhívta *saját gyermekükkel kapcsolatos* gondolataikat, *érzésüket*, önkéntelenül összehasonlították a megfigyelt a babát és saját gyermeküket, életkortól teljesen függetlenül, olyannyira, hogy a megfigyelő, akinek 18 éves fia van, is felidézte saját gyermeke babakorát és a megfigyelt babával közel azonos korú csecsemőel rendelkező szülő is.

„Közben míg figyeltem, eszembe jutott a kisfiam pici kora, hogy ő mindig a hasán aludt [...] Egészen átjártak ezek a gondolatok, míg az alvó babát néztem.” (V, 46)

Természetesen ennek kapcsán megérintődött maga az anyaság-apaság érzése is, saját helytállásuk, jó és rossz élményeik, nehézségek, küzdelmek, jól és kevésbé jól megoldott feladataik.

„Fura az újszülött Danit megfigyelni, miközben én az elsőszülött fiam gyerekkorától búcsúzom büszkén-fájdalmasan. Pénteken lesz a szalagavatója. Dani „segítségével” intenzíven emlékezem kezdő anyakoromra és a pici Mártonra.” (B, 29)

10.4.2 IV.2. Fontos élettörténeti események elmesélése

családtörténeti események megemlézése
családi viszonyok bemutatása
szüléstörténetek elmesélése
munkával/munkahellyel kapcsolatos történetek/élmények

22. táblázat. Az 4. sz. kulcskategória Fontos élettörténeti események elmesélése axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Csak idő kérdése, de a család fontos történetei, a családon belüli viszonyok felvázolása vagy a szülés(ek) története szinte biztosan előkerül, ahogy előfordulnak munkával, munkahellyel kapcsolatos történetek is, amit úgy érez a család, hogy meg akar osztani a megfigyelővel.

10.5 V. SZELETÍV KÓD: ÉRZÉSEK

AXIÁLIS KÓD	NYÍLT KÓD
Veszély-érzet	Bizonytalan „alátámasztás”
	Bizonytalan testhelyzet
	Veszélyes körülmények
Aggodalom	A megfigyelő aggódik, hogy zavaró a jelenléte, „útban van” a családnak
	Aggodalom a gyermekkel való bánásmód miatt
	Aggodalom a gyermek fejlettsége miatt
	Aggodalom a gyermek egészsége miatt
	Aggodalom valamelyik családtagért
Hála	A megfigyelő hálás a családnak, hogy „befogadták”
	A család hálája a megfigyelőnek a jelenléteért
Rivalizáció	Jobb anya/apa vagyok-e?
	Fejlődik-e úgy a baba, mint a másé?
Agresszió, düh, harag,	Verbális agresszió: Agresszív helyzetértelmezés, negativisztikus szóhasználat
	Cselekvéses agresszió
Bizalom	Kettesben hagyják a babával
	Rábízzák a babát
	A megfigyelő megkapja a kapukódot
Feszültség, frusztráció	Élethelyzetből adódó frusztráció
	Aktuális eseményből adódó frusztráció
Elismerés, jó érzés, elégedettség	Érzékenység
	Jelenlét

23. táblázat. Az elemzés következtében kialakult kódfa ötödik szelektív kódja (forrás: saját szerkesztés)

Az érzések vizsgálata természetesen fontossá és megkerülhetetlenné válik, ha interakciók vizsgálata folyik, ennek megfelelően az érzelmek ki is emelkedett, mint fontos kategória.

Itt ugyanúgy, mint a többi szelektív kódnál nem került külön kezelésre a megfigyelő saját és a családtagoknak tulajdonított érzései, hanem egységesen képezték az elemzés alapját.

10.5.1 V.1. Veszély-érzet

Bizonytalan „alátámasztás”
Bizonytalan testhelyzet
Veszélyes körülmények

24. táblázat. Az 5. sz. kulcskategória Veszély-érzet axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Ez az axiális kód nagyon jellemzően a megfigyelők saját érzéseit írja le, döntően azokat a pillanatokot, amikor nem érzi teljes biztonságban a kisbabát, vagy rossz érzéseket keltő *alátámasztást* tapasztal náluk. Ezek a kódok a statikus jellegű, tipikusan a baba fekhelyeire vonatkozó helyek leírásai és az általuk kiváltott érzéseket tartalmazták.

„Az ablak és a radiátor előtt egy kinyitott szárító, annak jobb oldalán egy félbehajtott törülköző, azon a baba plédje. Anya ráfektet a kicsit, az egész inog, a kicsi minden mozdulatára nekiütődik a [mosdó]kagylónak. [...] Nagyon igyekszem, hogy ne látszódjon az arcomon semmi, mennyire féltém és sajnálom a babát azon a ruhaszárítón.” (J, 66)

A baba földre tévése, földön hagyása is olykor különös konnotációval bír, egyértelműen érezteti a megfigyelő a rossz, hideg, rideg „alátámasztást”.

„Anyja lerakja a földre tett játszószőnyegre, kíséri is ezt mondatával: »na, leraklak« [...] számomra olyan rossz helyen van a pici, nekem át kell lépnem, hogy apának bemutatkozzak.” (J, 51) Vagy: „Durva a föld, amire leteszi a babát, a korábbi rossz támaszok jutnak eszembe róla, színes, összerakható szivacs puzzle van a földre rakva, én keménynek gondolom, de lehet, csak én.” (J, 177)

A következő idézetben pedig az apa kezében billegő kisfiú a *bizonytalan a testhelyzet* példáját mutatja be, ami a dinamikusabb, inkább tartásra, mint alátámasztásra vonatkozó jellemző momentumokat fogja össze.

„[Az apa] először a vállára fektette Somát, majd gyorsan felém fordította térdére ültetve, magától távol tartva. Soma nagyon fancsali képet vágott, grimaszolt, úgy tűnt nincs jó helye, sírni kezdett. A feje ingadozott, karját, törzsét megfeszítette,

bizonytalannak tűnt az apa kezében. Az apa próbálta megtalálni a megfelelő tartást, karba ültette, vállra vette, majd két alsó karját összekulcsolva, csónakszerűen hasra fektette, kereste a jó fogást.” (F, 21)

A *veszélyes körülmények* nem feltétlenül jelenik meg explicit rizikós helyzetként, megesik, hogy a jegyzőkönyv írója, csak mintegy rögzíti a helyzetet, de nem hangsúlyozza a veszélyt, ugyanakkor az olvasó nagyon is érzi azt, mint például az alábbi leírásban.

„Miután a pelenkázás befejeződött, az anya még elszalad pisilni, meg kezét mosni. Addig T-t otthagya a pelenkázón.” (C, 27)

Máskor pedig olyan bejegyzések is megjelennek, amikor egyértelműen félti a megfigyelő a babát, s ennek hangot is ad.

„Az ablak és a radiátor előtt egy kinyitott szárító, annak jobb oldalán egy félbehajtott törülköző, azon a baba plédje. Anya ráfekteteti a kicsit, az egész inog, a kicsi minden mozdulatára nekiütődik a [mosdó]kagylónak. [...] Nagyon igyekszem, hogy ne látszódjon az arcomon semmi, mennyire félttem és sajnálom a babát azon a ruhaszárítón.” (J, 66)

10.5.2 V.2. Aggodalom

A megfigyelő aggódik, hogy zavaró a jelenléte, „útban van” a családnak
Aggodalom a gyermekkel való bánásmód miatt
Aggodalom a gyermek fejlettsége miatt
Aggodalom a gyermek egészsége miatt
Aggodalom valamelyik családtagért

25. táblázat. Az 5. sz. kulcskategória Aggodalom axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Ez az axiális kód tartalmaz részben az előzővel, azaz a veszély-érzettel átfedéseket, hiszen a veszélyes helyzetek aggodalommal járnak együtt, de mindkét axiális markáns megjelenése miatt megkívánta az önálló létjogosultságát.

Ezek közül is kiemelkedik a zavaró jelenlét miatti aggodalom, nem található olyan jegyzőkönyv, ahol a folyamat valamely fázisában ne okozna ez aggodalmat a

megfigyelőnek. Azt élik meg, hogy talán (már) nincs rájuk szükség, meggondolják magukat esetleg, hogy terhes a család számára jelenlétük.

„Eddig, ha megérkeztem hozzájuk, ha aludt is a kicsi, mindig kint volt a nappaliban, de most, mintha elrejtette volna, vagyis én így éreztem egy kicsit. A gondolat miatt, hogy esetleg elrejtí előlem a gyereket [...] felmerül az az érzésem is, hogy mi van, ha nem akarják folytatni [...] Az érzésem miatt, hogy esetleg felém és a megfigyelésre irányuló tudattalan elutasítás van, egy kicsit szorongóbb lettem [...]”
(J, 283)

Másrészt amellet, hogy gyakran általánosságban lebeg a megfigyelőkben egy aggodalom, speciálisan egyes helyzetekhez is kötődik, ami olykor büntudati színezettel manifesztálódik.

„Szuszogva, mocoogva, kicsit nyugösen ébred. [...] Én közben direkt úgy álltam, hogy a fejét forgató B. ne lásson meg egyből, hátha visszaalszik. F. nagyon halkan és kedvesen beszél B-hez [...], velem pedig egyáltalán nem foglalkozik, mégis marad egy icipici olyan érzésem, hogy F. szerint a felébredést talán én okoztam.”
(N, 96)

Mindezen túl lehetnek olyan helyzetek, amikor a baba fejlettsége, gondozottsága vagy egészsége miatti aggodalom kerekedik felülre a megfigyelőben, sőt, egy nehéz élethelyzetben a szülők kapcsán is jelentkezheth ez az érzés.

„Már a lakásban is figyeltem, de így az utcán még feltűnőbb, hogy milyen furcsán jár ez a kislány, nagyon édes, de nekem eszembe jut, hogy én megnézetném szakemberrel. A cipő a lábán olyan nagynak tűnik, pedig biztosan nem az. Azt hiszem az teszi furcsává a járását, hogy nem hajlítja a térdét, nyújtott lábbal, kicsit kacsázva lép. Háta kicsit hátra feszítve.” (J, 114)

10.5.3 V.3. Hála

A megfigyelő hálás a családnak, hogy „befogadták”
A család hálája a megfigyelőnek a jelenléteért

26. táblázat. Az 5. sz. kulcskategória Hála axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A fenti aggodalom-érzéssel párosulva jelenik meg a megfigyelőkben a hála érzése. Rendkívül hálásak, hogy „befogadták” őket, nagy vállalásként élik meg ezt a családok részéről, nagyon sok megfigyelőben az is felmerül, hogy valami csekély módon ezt viszonzni kellene.

„Bocsánatot kérek, amiért nem tartom a fél 4-et [az előzetesen megállapodásnak megfelelő rendszeres látogatási időpont], de indoklom, hogy nekem kell a gyerekekért menni, és próbálok időt nyerni. Nekik nem gond ez, jelzi vissza. Hálás is vagyok, azt hiszem talán ezért is van, hogy búcsúzáskor megsimítom a karját, úgy jövök el. (J, 187)

10.5.4 V.4. Rivalizáció

Jobb anya/apa vagyok-e?
Fejlődik-e úgy a baba, mint a másé?

27. táblázat. Az 5. sz. kulcskategória Rivalizáció axiális kódjának nyílt kódjai

A rivalizáció több szinten is előbukkan a jegyzőkönyvekben. Részben sok olyan helyzet adódik, amikor a megfigyelő, mégiscsak kívül állva a helyzeten, jobb rálátással rendelkezve tisztábban látja az adott helyzetre vonatkozó megoldási formákat. Esetleg azt is érezheti, hogy ő nem tud(ott) saját életében úgy helytállni, mint a megfigyelés alanya. Ennek kapcsán a rivalizáció felmerülése természetszerű megjelenő érzés. A megfigyelő érzései mellett az anya (vagy az apa) is megfogalmaz(hat) hasonlókat, amikor egyes szorult helyzeteit, melyben nem jól boldogul, meg kell, hogy ossza még egy figyelő szempárral is. Ezek a helyzetek a rivalizáció érzése mellett tartalmaznak aggodalmat is,

kialakulhat a félelem, hogy éppen ezek a helyzetek és affektusok erősíthetik fel a szülőkben azokat az érzéseket, hogy nehéz ezeknek a pillanatoknak a megosztása.

„[...] a kislány megint rázendít. Az apa feláll, mászkál vele. (Arra gondolok, hogy én másképp csinálnám, kicsit rázogatóm.) [...] Közben lejárt az időm és már az alkalmat várom, hogy ezt jelezzem, de szar lenne úgy eljönni, hogy a gyerek üvölt és az apa »kudarcot vallott« előttem. Végül megnyugszik az apja karjaiban a kislány, amitől én is fellelegzek. Megszólok, hogy most mennem kellene.” (C, 18)

Emellett olyan családok is előfordulnak, akikben megfelelési vágyuk (ld. következő fejezet) következtében bukkan fel a rivalizáció, oly módon, hogy az anya a csoportbeli megfigyelt babákhoz méri saját gyermeke fejlettségét, ezért állandóan érdeklődik a megfigyelőtől a többi baba fejlettségét firtatva.

10.5.5 V.5. Agresszió, düh, harag

Verbális agresszió: Agresszív helyzetértelmezés, negativisztikus szóhasználat
Cselekvéses agresszió

28. táblázat. Az 5. sz. kulcskategória Agresszió axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Agresszió felbukkanásának általában a család tagjaitól indulóan lehetünk tanúi. *Verbális agresszió* főleg a család felnőtt tagjaitól indulnak, s a durva szóhasználatot is ide sorolta be a kutatás. A cselekvéses agresszió kiinduló pontja gyakran a nagyobbik testvér, bár ebbe a kategóriába kerültek a szülők durva érintései is, amik a gyerekek (esetleg egymás) irányába mutattak.

„Ahogy beszél az anya a babához, intenzív érzelmi töltésű szavakat használ, intenzívebbeket, mint adekvát (pl. hányás [a büfire], beszart, ill. választékos szófordulatok). Ilyen a stílusa, szándéka szerint humoros, de ez kicsit sok nekem.” (C, 41)

Leginkább ráhangolódással kapcsolatos zavarokat tükröz, de a verbális agresszió körébe sorolódtak azok a kifejezések, amikor a megfigyelő meglátása szerint túlzott agresszív töltettel rendelkező értelmezések hangzottak el. A baba sikongatását, amit a megfigyelő

úgy értelmezett, hogy „játszik a hangjával”, anyja „vérfagyasztó sikoly”-ként interpretálta.(C, 43)

Agresszív helyzetértékelésként azokat tartalmakat címkézte a kutatás, melyeknél tipikusan testvérek közötti konfliktushelyzetben az anya szándékosságot és rosszindulatot feltételez a véletlen helyzetek háttérében is, melyért esetenként retorziót is alkalmaz, mint például a kétéves kislánynál, aki a lépcsőn lefelé jövet leejtette a cumisüvegét, ami kis híján a lépcső alatt hordozóban fekvő babára esett.

10.5.6 6. Bizalom

Kettesben hagyják a babával
Rábízzák a babát
A megfigyelő megkapja a kapukódot

29. táblázat. Az 5. sz. kulcskategória *Bizalom* axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A bizalom központi kérdés ebben a műfajban, valószínűsíthető, hogy a megfigyelőkben ott lebegő hála és az esetleges zavaró jelenlétük miatt érzett aggodalom következtében is, nagyon megnyugtató érzéseket élnek át, ha a bizalom légkörét tapasztalják. Ennek „jól tapintható” jelei vannak, például, ha kettesben hagyják őket a babával zárt ajtók mögött is. Ugyan a feladat kereteivel ütközik, ebből adódóan dilemmákat okoz, de mégiscsak a bizalom jele, ha rájuk bízzák a babát, míg az anyák például kimennek a mosdóba vagy a másik gyerekkel kapcsolatban kell valamit feltétlen intézkedni és más hasonló helyzetekben.

A bizalom jele továbbá, s ennek a nyílt kódnak a legmarkánsabb a fizikai vetülete, amikor megosztanak vele valami olyan dolgot, ami által a megfigyelő helykötődése erősödhet, ami révén jobban otthon érezheti magát náluk, biztonságban. Ilyen lehet a kapukód megadása, de az a helyzet is, amikor a megfigyelő saját papucsot kap a megfigyelés idejére:

„[Az anya] kérdezi, hogy kérek-e papucsot, mondom, hogy nem. Ennek ellenére elővesz egy új vendégpapucsot, amit nekem vettek. Megköszönöm. (mi tagadás egy

kicsit jól esik a gondoskodás, meg főleg az, hogy ez azt jelzi, hogy elfogadták hosszú távú jelenlétemet.)” (B, 20)

A fenti helyzet természetesen egyéb kontextusban is vizsgálható és további jelentéssel ruházható fel, akár a keretátlépés, akár a kontroll kérdésköre mentén, de ez gyakori, hogy egy jelenségnek több aspektusa van és ennek megfelelően eltérő értelmezési keretekben is vizsgálható.

10.5.7 V.7. Feszültség, frusztráció

Élethelyzetből adódó frusztráció
Aktuális eseményből adódó frusztráció

30. táblázat. Az 5. sz. kulcskategória Feszültség axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A mindennapok mókuskerekeit tekerve természetesen adódnak bőven olyan szituációk családok életében, melyek kisebb vagy nagyobb frusztrációval járnak, s melyek a megfigyelő szeme előtt zajlanak. Ezek adódhatnak általános élethelyzetből, mint például kevés alvás, a baba evése, megnyugtathatósága, a testvér problémái, de fakadhatnak aktuális nehézségekből is, melyeket meg kell oldani. Az alábbi szövegrészletben a megfigyelő azt keresi, hogy miképp hatnak a frusztráló érzések valójában a mamára, mik a felszíni jelek és mit élhet át valóban?

„A gyógyszerrel kezdené [...] Petike nem fogadja szívesen, el akarja lökni anya kezét, anya szól, hogy ki ne boruljon, mert ha olyan lesz a ruhája, nehezen jön ki belőle. Újra közelíti Petike szájához a kanalat és most sikerül kiütnie anya kezéből, olyan lesz a ruha, etetőszék. Anya nem lesz ideges, törölgetni kezd. Azon gondolkodom, visszafogja-e a dühét és később lesz-e nyoma indokolatlan helyzetben [...] Aztán Mesi [a nagyobbik gyerek] odaviszi anyához, nem tudja kibontani [a zacskót]. Anya félbehagyja az etetést, feláll, kibontja a zacskót és most ő löki le durván a játékot a kanapéra.” (J, 457)

10.5.8 V.8. Elismerés, jó érzés, elégedettség

Érzékenység
Jelenlét

31. táblázat. Az 5. sz. kulcskategória Elismerés axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Jó érzések is rögzítésre kerülnek a jegyzőkönyvekben, a *jelenlét* kapcsán a megfigyelők gyakran rögzítik, az anya jelenlétét, a baba valódi érzéseire való gyors reagálását, de ez viszont is megtörténhet. Az alábbi jegyzőkönyv-részlet az utolsó látogatási alkalomból mutat be egy szituációt, amikor a család számára visz a megfigyelő egy kis ajándékot és legnagyobb meglepetésére, őt is ajándékkal várják.

„Elmondják, hogy azért, mert nagyon megszerettek és sokat segítettem a jelenlétemmel.” (B, 173)

10.6 VI. SZELEKTÍV KÓD: ALKALMAZKODÁSOK, ELVÁRÁSOK

AXIÁLIS KÓD	NYÍLT KÓD
Alkalmazkodás az ideákhoz Ideálkövetés	Az ideális szülő
	Az ideális fejlettségű gyermek
	Az ideális/szabályszerű viselkedésű gyermek
	A gyerek „tudásának” bemutatása/produkció
A megfigyelési keretek tartása feszültséggel jár	A megfigyelői keretek betartása feszültséget okoz a családban
	A megfigyelési keretek betartása feszültséget okoz a megfigyelőben
	A határok be nem tartása szerepfeszültséget okoz a megfigyelőknek
Túlzott alkalmazkodás a keretekhez	Az anya a térhasználatot a megfigyeléshez igazítja
	A napirendet az anya a megfigyeléshez igazítja
Keretátlépés	A megfigyelő átlépi kereteket verbális szinten
	A megfigyelő cselekvéses szinten beavatkozik
	A keretek be nem tartása szerepfeszültséget okoz a megfigyelőknek.

32. táblázat. Az elemzés következtében kialakult kódfa ötödik szelektív kódja (forrás: saját szerkesztés)

Hangsúlyosan kiemelkedés volt tapasztalható az alkalmazkodások, elvárások témájában, ezért is emelkedett szelektív kóddá ez a tartalom. Ez az axiális kód az alkalmazkodásról szól elsősorban, de két nagyobb részre bontható. Egyrészt mindazokról az alkalmazkodásokról, amiket a szülők tanúsítanak a gyerekek testi-lelki fejlődése, s az ebben betöltött szülői szerepük kapcsán, másrészt a módszer követelményeihez való

alkalmazkodásról. Az elvárások rendszere mindent átszőtt a megfigyelések során, melyet a keretfeltételek, a módszer által támasztott követelmények persze meg is alapoztak. Nem könnyű megfelelni a kívánalmaknak (ld. fent, a csecsemőmegfigyelésről szóló fejezetben), amikor a keretek szoros betartása és átlépése is feszültséget, frusztrációt, vagy éppen büntudatot kelt a résztvevőkben.

10.6.1 VI.1. Alkalmazkodás az ideákhoz. Ideálkövetés

Az ideális szülő
Az ideális fejlettségű gyermek
Az ideális/szabályszerű viselkedésű gyermek
A gyerek „tudásának” bemutatása/produkció

33. táblázat. Az 6. sz. kulcskategória Alkalmazkodás az ideákhoz axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Gyakran szigorú anyai elvárások fogalmazódnak meg, melynek háttérében az a törekvés áll, hogy a gyerek „szabályos” legyen, akinek mind a *fejlődése*, mind a *magatartása* kifogástalan, követi a sztenderd előírásait és nem ad okot semmiféle aggodalomra sem, vagyis fejlődése az idealizált séma szerint halad.

„Megtudom, hogy nyáron Katának is szobatisztává kell válnia (jaj ne!), mert most már két éves és ilyenkor nyáron szokták ezt megoldani” (B, 87)

Az alábbi idézet pedig jól szemlélteti egyszerre az ideális fejlettségű gyerek és a tudásbemutató, *produkáltató* nyílt kódot.

„[...] most megerősödik bennem az érzés, ami már a hálószobában is volt egy picit, hogy éppúgy produkáltatja B-t nekem, mint az apa szokta, csak annak valahogy sokkal jobb a hangulata és mintha az inkább azokról a dolgokról szólna, amiket B. már tényleg meg tud csinálni (mosoly, ülés), tehát büszkeség; az anyáé viszont inkább az ő követelményeiről, amihez B-nek fel kéne nőnie.” (N, 113)

10.6.2 VI.2. A megfigyelési keretek tartása feszültséggel jár

A megfigyelői keretek betartása feszültséget okoz a családban
A megfigyelési keretek betartása feszültséget okoz a megfigyelőben
A határok be nem tartása szerepfeszültséget okoz a megfigyelőnek

34. táblázat. Az 6. sz. kulcskategória A megfigyelési keretek tartása feszültséggel jár axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A megfigyelő kezdeti nehézségeiről, ami a határok betartását illeti, tudósít az alábbi szövegrészlet, mely a megfigyelés kezdeti szakaszában történt, az első nehézségek felmerülése idejében.

„Ezután felállt és miközben Marci a vállán volt, elkezdte leszedni az asztalt. Bal kezébe fogta a tányért, Marci meg a jobb vállán feküdt. Odavitte a mosogatóhoz. Ezután jött a két pohár, majd a tejszínhab. Mosogatónál kiöblítette és kinyitotta a hűtőt, hogy betegye. Ekkor a vaj kiesett a hűtőből és a földön landolt. Én ösztönösen majdnem felugrottam, hogy menjek segíteni felvenni, már mozdultam is, de addigra ő már előre is hajolt, majd leguggolt és felvette a vaját a földről. [...] Rögtön átfutott az agyamon, hogy a megfigyelői szerep mennyi beavatkozást is enged, és rájöttem, hogy talán addig, amíg nem kapok jelzést, hogy menjek segíteni, addig meg kellene próbálnom nem reagálni. Na, ez nehéz lesz.” (M, 17)

A család számára is okoznak a keretek nehézséget, hiszen gyakran nehéz elképzelniük és elfogadniuk, hogy ott van egy szakember az otthonukban, akitől akár rá is kérdezhetnének a gyerekek nevelésével vagy fejlődésével kapcsolatos kétségeikre, kételyeikre, de a keretek ezt mégsem teszik lehetővé. Egy-egy ilyen típusú intervenció feszültséget okoz a megfigyelőnek is, ha válaszol egy kérdésre, akkor azért, ha nem, akkor meg amiatt.

10.6.3 VI.3. Túlzott alkalmazkodás a keretekhez

Az anya a térhasználatot a megfigyeléshez igazítja
A napirendet az anya a megfigyeléshez igazítja

35. táblázat. Az 6. sz. kulcskategória *Túlzott alkalmazkodás a keretekhez* axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

A napirend megfigyelőhöz való alakításának vannak fokozatai, az természetes módon benne van a folyamatban, hogy lehetőség szerint otthon tartózkodjanak, bár arra is van példa, hogy a megfigyelő elkísérte az anyát a sétára, a játszótérre, esetleg kisebb bevásárlásra, mert ez volt a család eredeti terve. Az azonban, hogy a gyerek etetését, altatását a megfigyelőhöz igazítsák, ezzel felülírják a gyerek valós igényeit, ez már a szülők megfelelési vágyáról szól, hiszen a megfigyelés egyik alapszabálya, hogy mindent úgy tegyenek az anyák-apák, mintha a megfigyelő nem is lenne jelen. Arra is található példa a jegyzőkönyvekben, amikor a megfigyelő úgy érzi, az ő kedvéért hagyják egy bizonyos, jól látható helyen az alvó babát, például a nappaliban.

„Etetés közben elmondta, hogy örül, hogy most érkeztem [...] ebben az időben mostanában ébren van, »így most láthatok is valamit«. Éreztem, hogy Ildinek különösen fontos, hogy a lehető legtöbbet mutasson abból, hogy Marci mit, hogy csinál és a kapcsolatuk milyen. [...] Hajnali 4-kor kelt, mostanig elég jól kihúzta evés nélkül [...] megfordult a fejemben, hogy az érkezésemre várt, hogy az etetést láthassam, hiszen már háromnegyed órája ébren volt, mikor odaértem hozzájuk.”
(M, 21)

10.6.4 VI.4. Keretátlépés

A megfigyelő átlépi kereteket verbális szinten
A megfigyelő cselekvéses szinten beavatkozik
A keretek be nem tartása szerepfeszültséget okoz a megfigyelőnek.

36. táblázat. Az 6. sz. kulcskategória *Keretátlépés* axiális kódjának nyílt kódjai (forrás: saját szerkesztés)

Verbális keretátlépésnek nevezte a kutatás azokat az intervenciókat, amikor a megfigyelő kérésre vagy önként, tanácsot ad, elmondja, kifejti a véleményét, a babával kapcsolatos kérdésekben megnyilatkozik.

„R. csak fészkelődött, panaszosan gőgicsélt, valami nem volt rendben. Rágta az öklét. Nekem bevillant, hogy lehet, hogy éhes, hiszen abbahagyta a szopit [mikor a megfigyelő megérkezett]. Kezdttem vacakul érezni magam, hogy szegény talán az érkezésem miatt nem evett eleget és nem is bírtam ki, megkérdeztem: Nem lehet, hogy éhes maradt?” (V, 35)

Vannak olyan helyzetek, például a biztonsággal kapcsolatos helyzetek, amikor a megfigyelők beavatkozása cselekvéses szinten is megtörténik. Akár a sérüléstől való védelem vezeti őket, akár az anyák bízzák rájuk a gyerekeket, akár a nagyobb gyerekek maguk provokálják ki, hogy átlépjék a határokat.

„Közben letről zaj hallatszott, amire felkapta a fejét és azt mondta: «app, app». Erre Helga mondta neki, hogy nem apa, hanem a testvére az. Rita egyből odamászott az ajtóhoz, és már kint is volt a rácson, a lépcsőtől nem messze, gyorsan utána nyúltam, [...] megijedtem, hogy leeshet.” (V, 70)

Nem minden intervenció esetében élnek át szerepfeszültséget a megfigyelők, de gyakran igen.

„Era ekkor fordul felém, miközben ágyneműt húz, hogy tanácsot szeretne kérni... meghallva a tanács szót [...] pillanatnyi pánik fog el, hogy most akkor valami okosat kellene mondanom, ne már, jaj nem akarom, segítség! Persze nem tudtam hirtelen mit tenni és hogyan visszautasítani, nem voltam erre felkészülve, kellett volna??” (A, 413)

10.7 Kutatói önreflexió

Kutatóként sajátos helyzetbe kerültem, amikor a GT módszerrel elkezdtem a dokumentumokat elemezni. Ugyan csupán terjedelmes szövegtetek voltak előttem a papíron vagy akár a képernyőn, de a sorok mögött családok, sorsok, életek bontakoztak ki szinte a maguk teljességében. Családi viszonyok, családi történések, a mindennapok taposómalma jelent meg a szemem előtt a szövegtestet vizsgálva, amibe belátást engedtek egy idegennek, egy megfigyelőnek, aki monitorozta heti egy órájukat és figyelte a kisbabájuk fejlődését. Az amúgy sem könnyű kisbabás hétköznapiakból egy órányi sűrítményt kapott a megfigyelő, aki, a szülőkhöz hasonlóan, szintén nem volt könnyű helyzetben.

Az egykori, megfigyelői szerepből megtapasztalt saját élményeim markánsan előbukkantak a szövegek olvasásakor, így könnyen át tudtam érezni a megfigyelők aggodalmait:

- amikor ekkora szívességet kérünk egy ismeretlen családtól,
- amikor először keressük feszengve a bejárati ajtót és bebocsátásra várunk az előre bejósolhatatlan élmények kapujában,
- amikor afölött aggodalmaskodunk, hogy nem zavaró-e a jelenlétünk, vajon nem mi ébresztette-e fel a kisbabát az érkezésünkkel,
- amikor arra gondolunk, hogy az anya biztosan jobban tudna pihenni, ha mi nem lennénk itt?

És még lehetne folytatni a sort. Ezzel mindannyian szembesültünk, ki többször, ki kevesebbszer, akik ezt a megfigyelést végigcsináltuk. Szerencsésebb helyzetben is hetek, néha hónapok bizonytalansága után oldódik az aggodalom (és vele együtt a megfigyelő), s tapasztalja meg a saját bőrén, a saját érzésein keresztül is, hogy valami haszna van a családnak abban, hogy ő ide jár, hogy jelenléte nem terhes, sőt, „valamiben” segíti is a családot. A megfigyelők által megélt élmények nagyon sok intim és jelentésében is mély pillanatot rejtenek, aminek megosztása és az átélésben való osztozás sajátos kapcsolatot eredményez a gyerek(ek), a szülők és a megfigyelő között.

Már önmagában sajátosak a territoriális viszonyok is, hiszen a család otthona, territórium az, amit a megfigyelő oly módon használ, ahogy azt megengedik nekik. A család jelöli ki a határokat, a cipőlevétel, a kézmosás, a lakásban való mozgás szabályait, de mégiscsak egy szakember figyelő szemei előtt töltik el az adott időt, ami valamelyest

kiegyensúlyozza az erőviszonyokat, megalkotja a sajátos dinamikát, azzal a ténnyel karöltve, hogy a megfigyelő szabályrendszerei éppúgy keretet adnak a megfigyelésnek és szabályozzák azt, mint ahogy az otthonhasználat szabályai is. A kiszolgáltatottság érzése így talán kiegyenlítődik valamelyest, bizonyos fokig mindenki megalkothatja és meg is alkotja a maga keretrendszerét, működési módját, mely mindig sajátos, egyedi, megismételhetetlen lesz minden egyes megfigyelés esetében (akár az anya-gyerek kapcsolat), s mindenkor egyfajta metszetét adja a család és a megfigyelő keretrendszerének.

Visszalépve az elemzői szerepbe, kutatóként végtelen hálát érzek nem csak a családok felé, akik hajlandóak egy harmadik, „láthatatlan” és ismeretlen személy rendelkezésére is bocsátani mindennapi életük intimitását, de a megfigyelők felé is. Ők úgyszintén, akár ismerve, akár ismeretlenül, de megosztották velem mindazokat az érzéseket, amelyeket átéltek, akik élményeik intimitásában és mélységében gyakran legalább olyan mély húrokat pengettek, mint a családok. Ezáltal elemzőként én is a szövegek olvasása során nemegyszer azon kaptam magam, mintha „leselkednék”, csakúgy, mint gyakran ők, a család körében. Ez az élmény pedig még nagyobb óvatosságra és tiszteletre intett, az adatkezeléssel kapcsolatos alapvető szabályok még az előírtnál is erőteljesebb betartására ösztönzött. Ez vezetett el ahhoz a döntésemhez is, hogy a megfigyelő kollégák neve sem kerül megemlítésre a dolgozatban (eredetileg a köszönetnyilvánításban terveztem megnevezni azokat, akik ezt engedték), még akkor sem, ha ők ehhez a hozzájárulásukat adták. Ezzel a lépéssel is a családok anonimitásának védelme vezérelt.

10.8 Megbízhatóság és validitás

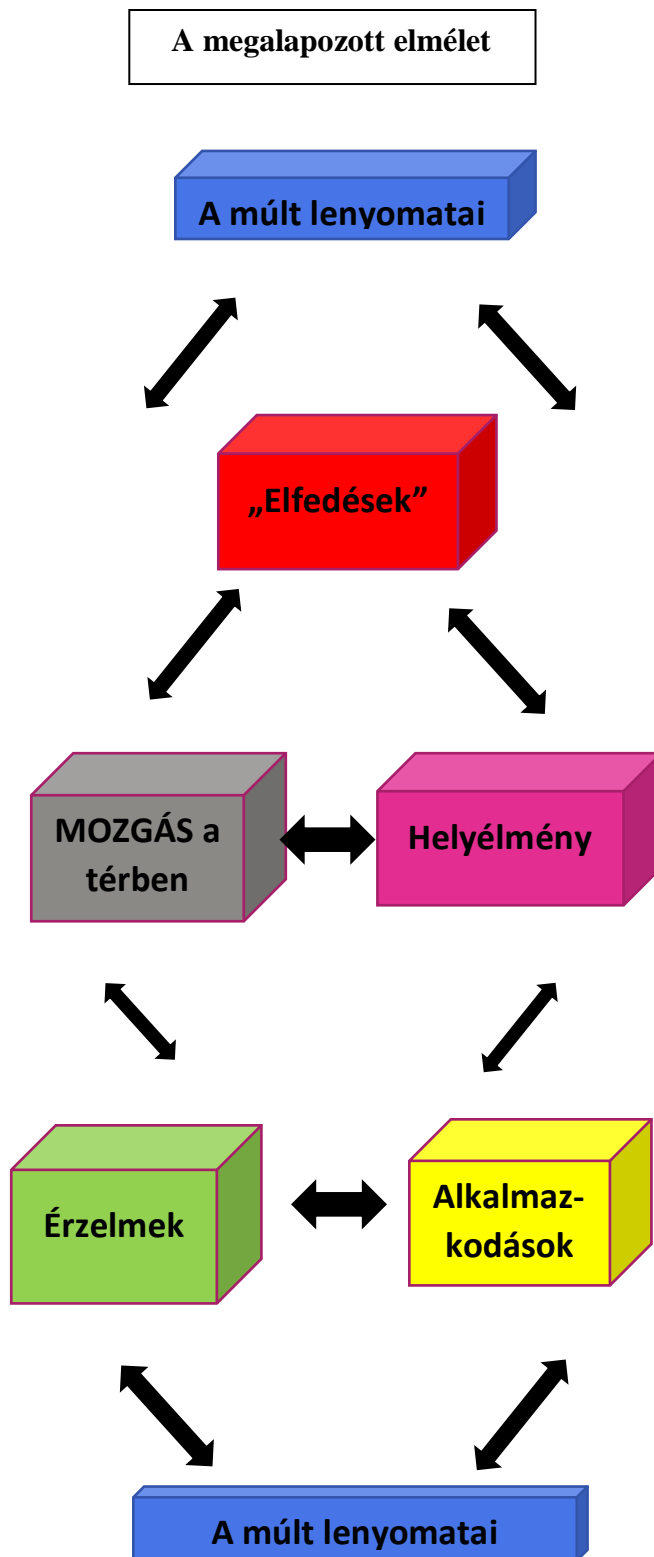
A kvalitatív kutatás konzisztenciája elsősorban az adatok kezelésének elvszerű következetességéből, az eljárások és következtetések megalapozottságából, pontosságából és szisztematikus alkalmazásából fakad. A kutatás, terepen végzett megfigyelés jellegéből adódóan megfelel az ökológiai validitás (Szokolszky, 2004) igényének, hiszen megfigyelésekre, azok természetes színhelyén, az otthonokban került sor, az eleve a család terében zajló folyamatok ez szolgálta leginkább a kutatás feltáró jellegét és sokszínűségét.

A validitáskérdések más módszerrel megközelítendőek a kvalitatív kutatásokban, mint a realista-objektivisták paradigmában. Mivel a konstruktivisták, interpretatív megközelítésű

hagyományban, azaz például a GT-vel végzett elemzés esetében nem az objektív valóság feltárása a cél, mégis realistának tekinthető, mert a szubjektív élményvilágok sokszoros realitását tárja fel, és ezek valóságosságát feltételezi (Lomborg, 2003). Ezért is kerül nagy hangsúly a kutatói önreflexióra, hiszen minél reflektáltabb a kutatói perspektíva, annál tisztábban kirajzolódik a kép a megfigyelésből tükröződő sokszoros valóságokról (Sallay, 2014). Ugyancsak a validitás szolgálatában áll az adatok átlátható kezelése, az elemzés részletes leírása. Bár az analízis folyamatában jelen van a rugalmasság, a hierarchikus kódolás szisztematikus lépéseinek betartása az érvényességet szolgálja. A megfigyelők szavainak, kifejezéseinek szó szerinti átvétele („in vivo” kódok), a szöveghűség ugyancsak a validitást erősítik, miként az elemzés folyamatában készült memók és a jegyzőkönyvek szövegeinek állandó, folyamatos összehasonlítása is (Szokolszky, 2004; Sallay, 2014).

Mindemellett az utóbbi évtizedben jelentős fejlődésen ment keresztül a kvalitatív kutatás (Lomborg, 2003), többek között a validitás vizsgálatában is új megközelítések bontakoztak ki, melyek különböző lehetőségeket tartogatnak. Ezek között az egyik legizgalmasabb megoldás a rezonancia-panel vizsgálata, mely lehetőséget ad arra, hogy az adatszolgáltatók (jelen esetben a jegyzőkönyvvezetők) számára prezentálásra kerüljenek az eredmények, amelyekre ők reflektálhatnak, az elemző pedig képet kaphat arról, hogy miként vélekednek az eredményekről, beszámolnak-e hasonló meglátásokról, mint amiket a kutatás hozott. Lehetőség adódhat továbbá egy szakértői team (peer-review) által végzett ellenőrző vizsgálatra vagy a second reader módszerre, aminek keretében a folyamatot a kutató-elemzőn kívül más is figyelemmel kíséri, esetleg lehetőség nyílik kutatói team alakítására, ahol a kódolásban a több szempont szerint végzett kódolás és elemzés érvényesül (Wertz et al., 2011).

Az eredményeket az alábbi ábra szemlélteti vizuálisan és mutatja be az egyes szelektív kódok egymáshoz való viszonyát, kölcsönkapcsolatát. Az ábra további magyarázatára diszkusszióban még kitérek.

1. sz. ábra: A megalapozott elmélet ábrája (forrás: saját szerkesztés)

V. DISZKUSSZIÓ

A kutatási kérdés szerint arra kerestük a választ, hogy a megfigyelők milyen kategóriarendszer alapján figyelik meg az anya-csecsemő kapcsolatot, továbbá, hogy ebben a szempontrendszerben miként jelennek meg, hogyan manifesztálódnak a szociofizikai környezeti tényezők?

Fonagy és Target (2005) szerint a klinikai érzékenység többnyire a verbális üzenetekbe kódolt jelentések bonyolult szövevényének felismerési képességében rejlik. A megfigyelés, ennek analógiájára és kiterjesztésére, a verbális üzeneteken túl a cselekvésekbe, cselekvéses interakciókba bújtatott megértés képességében való jártasságot jelentheti, amelyhez jelentősen hozzájárulhat, ha a szociofizikai kontextust is vizsgálat alá vonjuk.

Erre már csak azért is szükség van, mert a környezetpszichológia számos megfigyelése révén ma már tudjuk, hogy az egyén nem csak embertársai felé viszonyul bizonyos érzelmekkel, hanem fizikai környezete és annak tárgyai felé is affektív viszonyulással bír (Dúll, 2009). A helyek és a tárgyak szerepet játszhatnak az egyén a hangulatában, abban, hogy kötődik a helyhez és nagyon sok egyéb pszichés működésben is, így nem csoda, ha a szülő és gyerek közti interakcióra is hatást gyakorol.

Az elemzés során eljutottunk a mag- és kulcskategóriák meghatározásáig, illetve megfogalmazásra került a megalapozott elmélet. Központi magkategóriává az „*Elfedések*” nevű szelektív kód lépett, mert ez volt az, ami köré csoportosult az összes többi kategória, ami érezhetően meghatározta a jegyzőkönyvek, ezáltal az egyes anyagyerek párosok és családok történetének hangulatát, azaz ami leginkább megragadta a megfigyelők érdeklődését. Az elemzés alapján az állapítható meg, hogy ez a kód, ami az elfedésekről, az eltakarásokról szól, a megfigyelők szerint azt mutatja meg igazán, mi van a mélyben, mi az, amit tudatosan vagy tudattalanul, de elfedni, eltakarni kíván a család. Ezek a szociofizikai kontextusban manifesztálódó jelenetek, melyek néhol egyszerű, a szó konkrét értelmében vett eltakarások (mert nem jól látható, nem hozzáférhető), másutt metaforikus jelenségek vagy cselekményekbe öltött szcénák, olykor szimbolikus tartalmak, ezek mutatják meg, mi is rejlik a felszín alatt. A fizikai környezet szimbolikus jelentést nyert részei folyamatos hatást gyakorolnak az egyének érzelmi életére, kiemelik, fokozzák a környezet érzelmi töltését. Ilyenek lehetnek a szociofizikai térben lejátszódó szimbolikus események is: a nagy lendülettel és zajjal járó, asztalra hajított, majd

csendben, szó nélkül eltett kulcsosomó, egy a babától mindig túl távolra, éppen elérhetetlen távolságra tett tárgy, egy korán megérezett, ámbar akkor még érthetetlen, vagy legalábbis jóval szűkebb jelentésréteggel felruházott hasonlat, mint a „vasaló-sóhaj”, vagy a „pasztell család”. A színjátékszerű szcénák, a tökéletes anya, tökéletes gyerek párosítás, az állandó, az arcról soha le nem fagyó mosoly, a túlzottan megkomponált viselkedés is felhívja a figyelmet valami olyan tartalomra, ami e mögött a viselkedés mögött búvik meg.

Ez a központi vagy magkategória a másik két kulcskategóriának tekintett kódból bukkant elő, sőt, velük közel egyenrangúnak tekinthető, hiszen a *Mozgás* és a *Helyélmény* kategória is tartalmaz szimbolikus elemeket a magkategóriához hasonlóan, csak kevésbé sűrített jelentésréteggel. Ugyanakkor az „*Elfedések*” magkategória is mozgásos jellegű és/vagy helyélmény-alapú, de szükségessé vált a megkülönböztetésük, mivel jóval markánsabb a metaforikus, szimbolikus jelentése. Az alábbiakban a kulcskategóriák legfontosabb jellemzőinek összefoglalása és tanulságainak levonása következik.

V. 1 Mozgás a térben

A mozgás esetében úgy tűnik, hogy a proxemikai tényezők nagyon lényegesek a megfigyelők számára, fontos kapcsolati jellemzők kiindulópontja a másokkal való közelség és távolság szabályozása.

Közelség keresése nyílt kód alatt egyesültek mindazok a térközszabályozással kapcsolatos szövegrészek, amelyekben valamelyik szereplő igyekszik valakinek vagy valaminek a közelségébe kerülni s erről a törekvésről, vágyról szól a jegyzet. Ez a kód leginkább a személyek egymás közelségére törekvését azonosítja, sokszor a baba vágyát az anyához, de az is előfordul, hogy egy tárgy közelsége vagy elérése a cél. Az eredményekben idézett szövegrészlet²² azt mutatta be, hogy tesz a baba egy tárgy elérése kísérlet s ezt milyen anyai motivációk, hozzáállások kísérik. A történet rétegzett jelentésű: nagyon erős érzelmeket vált ki a megfigyelőből, ennek oka pedig abban rejlik, hogy a „távoli tárgy” az (ilyenkor) érzelmileg nehezen elérhető anyát is szimbolizálja. Tehát a fizikai közelség, egyben az érzelmi közelség jelentéssel is bír ezekben a

---

²² „F. [az anya] ismét kartávolságon picit kívülre tesz le két érdekes kis játékot. [...] B. [a baba] elfordul a szőnyegtől és a két játék kezdi érdekelni. Megpróbálja elérni, mégpedig úgy, hogy jógázókat megszegyenítő könnyedséggel előrehajol a nyújtott ülésből [...] de még mindig hiányzik 2 centi. (Nekem meg az, hogy anyukája könyörüljön már meg rajta és csak egyszer cserélje le a kognitív fejlesztést az együttézésre), de F. csak ennyit mond: hát igen, el kéne dőlni Bogi, meg kéne fordulni!” (N, 111)

situációkban, a tárgy, pedig sokszor, bár természetesen nem minden alkalommal, egy személyhez való kötődés szimbólumaként szolgál. A testi közelség egyik formájaként jelent meg az ún. „Állandó szoptatás”, ami a megfigyelő által is meglepő hosszúságú és/vagy gyakoriságú szoptatásokat jelentett, melyek háttérben különböző megfigyelői feltételezések húzódnak. Van, aki úgy érezte, ez a legkiválóbb tevékenység, ami közben az anya szóval tarthatja a megfigyelőt, kérdéseket tehet fel neki, de olyan is, aki szerint az anya minden bajra való univerzális megoldásaként használta a szoptatást. A testi közelség egy másik formája, amikor a megfigyelőnek az az érzése, hogy sosem teszik le a csecsemőt, azaz *Folytonosan ölben van a baba*. Abban az esetben kapott egy szövegrészlet ilyen nyílt kódot, amikor a megfigyelő azt sugallta, hogy ez soknak tűnik, vagy az ő, vagy a baba szemszögéből.

A *távolság* több módon is megjelenhet: a megfigyelő nem pusztán a szereplők fizikai elhelyezkedése szempontjából tulajdonít jelentőséget a távolságnak és rögzíti a térbeli elhelyezkedésüket, hanem érezhetően, olykor akár expliciten is a kapcsolat, a viszonyulás szempontjából érzi a távolságot relevánsnak. Érzelmi távolságként értelmezi, ha az anya a babának sokszor, hosszan háttal helyezkedik el, vagy azokban az esetekben, amikor azt érzékeli, hogy anya és baba közti zavartalan szemkontaktust valami megakadályozza. A fenti esetekben a távolságot, mintegy az affektivitás megjelenési formáiként tekintik, míg a szeparáció hatására történő eltávolítás már leggyakrabban következményként jelenik meg.

Az *aktivitás és passzivitás*, mint szabad választás (explorációs lehetőség a térben), és mint kényszer (valami egyebet helyettesítő „pörgés”) is megjelenik, illetve ez alá a tengely alá került besorolásra az aktivitást és passzivitást akár egy időben is magában foglaló rituálékról szóló nyílt kód.

A *szabad mozgás, a szabad exploráció* lehetősége, mint kód gyakran a baba mozgásra való lehetőségeit takarja, de nem ritka, hogy az egész család és vele együtt a megfigyelő mozgásbeli szabadságáról tudósít, aminek lehet az oka a kis tér, egy a lakásban alvó vagy éppen dolgozó apa, akire tekintettel kell lenni, vagy akár a baba vagy egy nagyobb testvér. Mindezek mellett olyan helyzetek is adódnak, amikor a megfigyelő a hozzá való viszonyulás fokmérőjeként értelmezi, hogy mennyire mozoghat szabadon a lakásban.

Adódnak olyan helyzetek is, amikor kevésbé a szabadság jelének érzékeli a mozgást a megfigyelő, sokkal inkább valamiféle pótcselekvésnek, ezáltal mégis csak kötöttségnek,

belső kényszernek. Ezek azok a helyzetek, amikor *Az anya állandó aktivitása, „pörgése”, ami valamit helyettesít* című nyílt kódot kapott egy-egy szövegrész, s amikor a megfigyelő számára is elképesztő az állandó tettei készsége, az állandó aktivitása, ami általában a lakás túlzott rendezettségében, takarításában, állandó sürgés-forgásában manifesztálódik.

A pihenéssel járó mozgásformák között megtaláljuk mind a baba nélküli, ellazító, kávézós pihenést, mind a babával való belefeledkezős, valódi jelenlétet tartalmazó, s ezzel együtt pihentető részleteket.

Az aktív és passzív mozgásokat is egyesíti a rituálék a családban, melyek egyrészt a családtagok jól begyakorolt rutin-jellegű tevékenységei, mozgásai, másrészt a megfigyelő által már elsajátított családi koreográfia, mely a saját, a család otthonában kívánatos és megengedett viselkedésformáiról szól. Arról, hogy tudja hova ülhet, meg kell-e mosnia érkezéskor a kezét, hová tegye a cipőjét. Ez egybevág a már emlegetett térbalett (Seamon, 1979) fogalommal, és arra hívja fel a figyelmet, hogy a helyhez fűződő érzelmek és jelentések a gyakori, ismétlődő, hétköznapi történések, aktivitások és rituálék megszokott ritmusa révén alakul ki, hiszen a tér így válik megélt térré, amihez kialakulhat a helykötődés, az otthonosság. Itt tehát máris szemtanúi lehetünk annak, miként fonódik egybe a mozgás, a helyélménnyel a helykötődéssel, s láthatjuk, hogy elválaszthatatlanul egybetartozó jelenségek.

A mozgás lehetősége mellett ugyanolyan súllyal esik latba a *mozgás korlátozása*, mint jelenség, mely a kutatásban is kategorikusan megjelenik több nyílt kód erejéig is. Ez a kategória azt mutatja meg, hogy a gyerek és a szülők részben eltérően értékelik a környezeti tényezőket, részben bonyolult környezeti és szociális interakciók egyvelegeként tanulja meg a gyermek az otthoni környezetét. Az otthonban szerzett környezeti tapasztalatok később más környezetekben való működésnek is az alapjait képezik, az eredeti tapasztalat mintegy mintaként, modellként megmarad, ami markáns hasonlóságot mutat a humán kötődésből ismert Bowlby-féle belső munkamoddellel.

A mozgáskorlátozás leggyakrabban vagy a megfigyelő sajátélményeként, vagy a baba által megélt élményként jelenik meg a jegyzőkönyvekben, a megfigyelő a családtagok valamelyikéhez vagy éppen a térhez történő alkalmazkodás kapcsán.

Nagyon érdekes jelenség, amikor a baba mozgásfejlődése miatt érzett aggodalom ellenére a szülők mégsem biztosítanak neki megfelelő teret a mászáshoz. Az idézett

szövegrészlet²³ az összehajtott plédre száműzött kisbaba esetét mutatta be, akinek nem indult meg a mászása, melyet ezen a csúszós, gyűrődő felületen próbáltak facilitálni, ahelyett, hogy a szőnyegre vagy a parkettára tették volna le. A jegyzőkönyv későbbi bejegyzéseiből az is kiderült, hogy mi állt a nem tudatos hátráltatás, mozgáskorlátozás mögött, ugyanis ahogy a kisfiú elkezdett a mászással, a felállással, a lépegetéssel próbálkozni, időnként el is esett.

„»Na ettől félttem!« - vigasztalja. Dani egészen hozzásimul, majd, amikor oldódik a sírás, bekapja anyja arcát [...] majd hozzáteszi Danihoz fordulva: »Azt kell tudni, hogy ha elindulsz, akkor egyre több ilyen baleset lesz!«” (B, 120)

Azaz, jól tapintható aggodalmat táplált az anya a felnövés, az eltávolodás, a kiszámíthatatlansággal kapcsolatos jelenségek területén.

A *kontrollált tevékenységek* nevű nyílt kód alatt valamely személy erős irányító tevékenysége rejlik, például két családban is az anya rendkívül kontrolláló módon bánt a nagyobbik gyerekkel, akinek a játékát is erősen ellenőrizte és igyekezett azt befolyásolni, részben a testi épségét féltve, részben az agresszió minden megnyilvánulási formájától rettegve. Az egyik családban ez az óvodáskorú kislány ugyanezt a kontrollt adta vissza a megfigyelőnek, amikor ismertette a fürdőszobai törülközőhasználat szabályait²⁴, először még kedvesen, aztán egyre szigorúbban, parancsoló hangnemben beszélt, azonosulva azzal a nevelési módszerrel, amiben neki volt része.²⁵

A mozgás elsőrendűségének központi szerepe nem újdonság a szakirodalomban sem, mint az már említésre került, az élet első felében is rendkívüli fontosságú, hiszen Stern (1985) vitalitás affektusokról írt munkája is a mozgásos érzelmi minőségek szerepét taglalja. Elképzelésében a mozgás nagy szerepet játszik az érzelmi ráhangolódásban, mert

---

²³ „A nappali kövére egy pléd van letéve négyrét hajtogatva. Lili erre teszi Danit »most kitolok veled, hasra teszek« kommentálással. Dani kedvenc játékát pedig távolabb teszi le Danitól. »Nem megy még a kúszás!« - mondja nekem Lili, a múlt hétről megmaradt aggodalommal a hangjában. (Egyértelmű, hogy a mászás forszírozása miatt van az új helyzet kialakítva. Fura, mert Dani számára kisebb felületet biztosít, mint a járóka felülete, sőt meg is nehezíti a mozgást a pléd csúszása, gyűrődése a kövön. Egyszerűen nem értem, miért nem teszi a szoba szőnyegére, ami egy nagy felület, ami kellő alátámasztást is nyújtana Dani mozdulatainak. Egyfolytában a szőnyeget nézem, de nem szólok Lilinek”. (B, 105)

²⁴ „Én is odaálltam kezem mosni és A. kedvesen odatartott egy rózsaszín törülközőt: »ez a felnőtteké, a gyerekek a kékbe törülköznek!«” (M, 38)

²⁵ „Először én voltam a vásárló, nyúltam volna kis kék kosárért, amikor A. élesen rám szólt és kivette a mini kosarat a kezemből: »A boltba lépve először köszönni kell!« Kivette a kezemből a kosarat és visszatette. Úgy éreztem magam, mint egy gyerek, akit megfosztottak egy érdekes és új játéktól. Engedelmeskedve köszöntem, majd végre a kezembe került a cuki kosár.” (M, 44)

megmutatja az érzelmi állapotok változásait. Chawla (1992) korábban már emlegetett kutatása kiemeli, hogy a változatos és komplex, fizikai gátakat nélkülöző otthoni környezet, ahol a gyerekeknek lehetősége nyílik a szabad explorációra, a fejlődése szempontjából a legszerencsésebb konstelláció. Ugyan Chawla (i. m.) a kognitív fejlődés tekintetében vizsgálta, de a mozgás szabadsága kétségtelenül az érzelmi fejlődésre is hatással van. Ha a szülőtől való eltávolodás, kötődés és exploráció, biztonság és felfedezés szempontjából tekintünk a mozgásra, rögtön kiviláglik, hogy az érzelmi fejlődés szempontjából is rendkívül fontos tényező.

A mozgás szabadsága a Kapitány házaspár (2000) korábban idézett tanulmányában, ahol a lakásmód és lakáshasználat szempontjából vizsgálták az otthonokat, is lényeges szerepet töltött be a térben kínálkozó mozgás. Munkájukban markáns elemként különült el a lakásban való akadálytalan járás, az egyes terek könnyű megközelíthetősége, vagyis általában a mozgás szabadsága. Ezek közül kiemelkedik még a külső megközelíthetőség, amely a környezettel való kapcsolatot szimbolizálja.

V. 2 A helyélmény

A helyélmény tengelykód rendelkezik egy jelentős *lokalizációs* hangsúllyal. A megfigyelők szinte soha nem hagyják ki a megfigyelési jegyzőkönyvből a részletes lokalizációs leírást, mely az otthon külső és a belső deskripciójára vonatkozik²⁶, ami egybevág Norberg-Schultz (1985) megállapításával, miszerint minden cselekvésük és aktivitásuk állandóan lokalizálódik a térben, ezért a fontos élmények fontos terekhez, helyekhez kötődnek, mint például egy város, egy utca vagy éppen egy ház. Pennebaker és munkatársai (1996) is arra hívják fel a figyelmet, hogy minden pszichológiai társas folyamat megértése feltételezi, hogy a földrajzi környezeti, kulturális tényezőket is figyelembe vegyünk. A ház, a lakás lokalizációs jellemzői sok szempontból jelentős értékűek.

Gyakori, hogy a települési jellegén túl, egyre szűkülő fókusz jelenik meg, a település után vagy olykor helyett bemutatásra kerül a *környék*, illetve annak jellege, rövid leírása is. Ezzel mintegy orientálja a megfigyelő az olvasót, segíti elhelyezni nemcsak térben, de a térbeli meghatározás révén további egyetemes vagy egyéni asszociációkat is kapcsol a

---

²⁶ Ld. részletesebben ennek a típusú környezetnek a lokalizálását: Tóth-Varga & Dúll (megjelenés alatt, b).

környékhez, s e mentén időnként további jelentéssréteggel ruházza fel. Ennek egyik oka minden bizonnyal az, hogy nem csak a lakás/ház bír nagy jelentőséggel a helykötődés szempontjából, hanem a külső terek, a ház környéke, a szomszédság is²⁷ (pl. Bonaiuto, 1999; Scannell & Gifford, 2017).

A környék, ahol a ház elhelyezkedik, alapvető információforrás, gyakran olyan kontextusban is, hogy mennyire könnyen elérhető a megfigyelő számára, azaz megjelenik itt is a távolság, az elérhetőség, megközelíthetőség szerepe is (a megfigyelő saját otthonához viszonyítva). Rendezettsége, esztétikuma, vagy akár társasház esetén a megkülönböztetése a többi lakástól sokszor a fókuszba kerül. A megfigyelők gyakran a településtől egészen az ajtóig vezetnek bennünket, ahol még az *ajtó körüli jelzéseknek (ajtódísz, névtábla)* is jelentőséget tulajdonítanak, „olvasnak belőle”. Az ajtón szereplő *névtábla és ajtódísz* általában többletjelentést képvisel, a díszítettség, a perszonalizáció s a környezetből való kiemelkedés érzését sugallja, s egyben hozzájárul a családi identitás formálásához is.

Az otthon belső terének leírása kapcsán kezdetben a kódok besorolhatónak tűntek leíró és benyomáskeltő kódokra, azaz objektív és szubjektív kódokra, ami felidézte bennem Argelander (1999/2006) által leírt információszerzés három forrását, melyet *Az első pszichoterápiás interjú* című művében tett közzé. Ez a megközelítés, kezdetben hajazni látszott a környezeti benyomásszerzés folyamatára is. Argelander szerint ugyanis fontos és alapvető információforrásként szolgálhatnak egy interjú helyzetben az ún. objektív információk, azaz a páciens személyi adatai, az életrajzi tények, benne pl. életkor, családi állapot és családi kötelek, tanulmányok, anyagi helyzet. Ha ezt a megismerési helyzetet egy szociofizikai környezetre transzponáljuk, akkor ott az objektív információkat az otthon elhelyezkedése (lokalizációja), a fizikai paraméterei (mérete, jellege, pl. családi ház, társas ház stb.), a be- és elrendezés jellege (funkcionalitása, milyen helyiségekből áll stb.), a tárgyak és tárgyhasználati, illetve térhasználati szokások és jellemzők alkothatnák. Miképp az első interjú sajátos beszélgetéshelyzetében, úgy a szociofizikai környezettel való kapcsolatba kerülésünk alkalmával is próbálunk az objektív információk mögé is nézni, azaz az objektív információk szubjektív jelentését is keresni. Ezt nevezi Argelander (i. m.) szubjektív információnak, ami alatt azokat az adatokat érti, melyeknek a kliens ilyen vagy olyan módon jelentőséget tulajdonít. A szociofizikai környezetre

---

²⁷ Az ún. „neighbourhood”.

vetítve ezt jól érzékelteti az a példa, amikor az egyik megfigyelő rögzíti, hogy a kb. 120 négyzetméteres lakás, amelybe az újszülött csecsemő érkezett a másfél éves kistestvére és a szülei mellé, túl kicsi az anya szerint, ezért nincs a kisbabának külön szobája.

Az argelanderi elmélet egyik legnagyobb jelentőségű felismerése a szcenikus viselkedés kiemelése volt (Buda, 2006), ezt tartotta Argelander az információnyerés harmadik forrásának, azaz, azokat a helyzeteket, ahol a szituáció élménye dominál. Ezalatt olyan szituatív információk értendők, mint a páciens megjelenése, önreprezentációs módja, viselkedési és kommunikációs stílusa, amit a terapeuta érzései, érzelmi rezonanciája tükrében is szemlélünk²⁸. A szociofizikai környezettel való találkozás során ezeket az élmények, az „elfedések”, azon belül leginkább a metaforák, szimbólumok lehetnének, hiszen ezek a leírások minden esetben a szociofizikai környezetben manifesztálódó, de interperszonális vagy intraperszonális jelenségek, következtetések leírására voltak alkalmasak.

Azonban a kódok ismételt és alaposabb vizsgálata, elemzése nem támogatta a fenti felvetést, ugyanis nyilvánvalóvá vált, hogy alig jelentek meg olyan leírások²⁹, ahol a deskripciót ne követték volna a tér által kiváltott érzelmi megnyilvánulások is, így egyértelművé vált, hogy nem lehet objektív és szubjektív leírásként szétválasztani őket, hiszen a legtöbb esetben mindkét kódot meg kellene adni az adott szövegrészletnek. Ebből is jól megfigyelhetővé vált, hogy a környezet leírása soha nem tud független lenni a megfigyelőre gyakorolt hatástól, az érzésektől, azaz éppen annak lehetünk tanúi, amit a fenomenológiai szemlélet hirdet, hogy nem létezik objektív és szubjektív nézőpont, hiszen minden észlelés és értékelés csak a személy szubjektív élményén keresztül értelmezhető.

Fontos aspektusa a helyélménynek a tér- és a tárgyak közvetítette élmény és az *ambiens ingerek is*. Az *ambiens ingerek* megemlítésére jellemző, hogy a megfigyelők leginkább akkor tesznek róla említést, ha a komfortoshoz képest eltérő jelenséget tapasztalnak, mely a nehezen tudatosuló jellegükből adódóan következik. Ez együtt jár azzal a jelenséggel is, hogy minden megfigyelő a saját szűrőjén, érzékenységén keresztül észleli ezeket az ingereket, azaz szenzibilitásának jellege határozza meg, mi az az állapot, ami már az

---

²⁸ A szcenikus viselkedés, mint koncepció fontos eleme a pszichoanalitikus, pszichodinamikus terápiás képzéseknek, sőt, más-más elnevezéssel, de minden pszichoterápiás irányzat foglalkozik vele.

²⁹ Kivételt csak egy jegyzőkönyv képezett, amelyet az *Eredményekben* is bemutattam, ahol nagyon hivatalos-hatósági jellegű kapcsolat alakult ki a család és a megfigyelő között, melynek folyamányaként értelmeztem a szintén hivatalos, tényszerű otthonleírást.

ingerküszöbén túl helyezkedik el. Ebben természetesen nagy egyéni különbségek figyelhetők meg. Az a megfigyelő, aki saját magát fázósnak értékeli, sokkal gyakrabban tesz a jegyzőkönyveiben hőmérsékletre való utalásokat, ahogy egy másik megfigyelő egyéb ingerekre lesz szenzibilisebb. Mindemellett egyértelműen három ambiens inger emelkedett ki a jegyzőkönyvekből, ezek pedig a hanghatások, hőmérsékleti jellemzők és a szagok voltak. A szagok közül is markánsan kidomborodott az ételkészítés nyomaként terjengő szag jelentősége, vagy éppen annak hiánya, mely a szakirodalomban is jól értelmezett, ugyanis az otthonosság-élmény kialakulásához kötik, a törődéshez, a gondoskodáshoz: azért fontosak, mert hozzájárulnak ahhoz, hogy a fizikai élettelen anyag élő otthonná alakuljon, amit lakói belaktak és életük részévé vált – írja Düll (1998, 2012).

A megfigyelők feljegyzéseiben pregnánsan tükröződik, amikor a tér- és tárgyhasználat jellegzetességei, a *térélmény és a tárgyak közvetítette élmény* különböző következtetések levonására készítették őket: azaz implicit módon feltételezik, hogy a tér- és tárgyhasználat választás eredménye. Mivel maga a tér és benne a tárgyak (Baudrillard, 1984/1987) bizonyos hangulatokat, érzéseket kiváltanak, ezért a tér visszahat a használójára is, még annak viselkedési és megnyilvánulási formáira is, ebből következően elsőrendűen fontos milyen élmények érik az egyént. A térélmény, a tér hatása Hermann (1947) szerint összefüggésben van érzéseinkkel, indulatainkkal, cselekvéseinkkel, Klaniczay (1992, 1999) szerint pedig az egészséges lelki működésű ember vágyik a tágas tér, a korlátlan mozgás és a kiteljesedés iránt.

Érdekesség, hogy más elnevezéssel és más hangsúllyal ugyan, de a kutatás kódjai között több olyan is szerepel, mely Kapitány és Kapitány (2000) munkájában a lakások jellemzőjeként jelenik meg, ilyen például a méret és a fizikai határok (jelen kutatásban a tér méreteként jelenik meg), az esztétikum (mely a lakás belső terének benyomásainál szerepel), valamint a rend és rendetlenség viszonya. Külön érdekessége ezeknek a nyílt kódoknak, hogy spektrális jellegűek, így nem csak a rögzített aktuális állapot információértékű, hanem a spektrumban bekövetkezett változásról, mint jelentés értékű eseményről számolnak be a megfigyelők. Például az elvágólagos rend és tisztaság megszűnése több esetben az anya szorongásának, megfelelési vágyának csökkenésével egybeeső jelenségként volt tetten érhető³⁰.

---

³⁰ „Most először látom »piszkosnak« a [baba] fehér zokniját. Sőt az is feltűnik, hogy a máskor patyolat tiszta ágyhuzat [lepedő és a rácsok közti párna] is őrzi Dani maszatos nyomait. Valószínűleg ilyenkorra

Egy másik családban a káoszból való kilábalás és rendezettség felé mozdulás az anya stabilabb lelki állapotának indikátora, mely nem csupán belső tényezők függvénye, nagyon is a szociofizikai környezetben bekövetkező változásokkal való kölcsönhatásé, hiszen végre nagyobb alapterületű lakásba költözhetnek. Több a teendő, még sok minden kialakulatlan, de mégis érezhetően mindenki jobban érzi magát, az anya érzései a megfigyelő jelenlétére, lelkiállapotára is pozitív hatást gyakorolt.

A tér mérete és az általa közvetített élmény, annak nagyságának vagy szűkösségének megítélése mind a megfigyelő, mind a családtagok szempontjából releváns kérdés. Míg a kétkisgyerekes anyának szűknek tűnik 120 nm-es lakás, vagy az öt gyerekes családnak tágasnak érződik az épülő új lakrész, melynek pontos méretire nem derül fény a jegyzőkönyvekben, de a leírások alapján nem rúghat 100 négyzetméternél többre.

Az otthonhasználat tekintetében nagyon fontos aspektus a „biztonságos tér” megteremtése és az otthon belsejének elrendezése, ami leginkább a „tisza terek” megteremtésének vágyára, közvetetten a biztonságos tér megteremtésére vonatkozik, mert ez az, ami megóvja, megvédi a rendetlen, fenyegető külső helyzetektől, miként azt Sibley (2004) írja.

A tér elrendezésében történő változás hatása szépen nyomon követhető a megfigyelő áttételi érzéseiben, ahogy az alvó kisbaba szobájában pásztázza a megváltozott teret és a saját érzéseit.³¹ A jegyzőkönyvek kontextusából az is kiderül, hogy nem csak a kisbaba szobájában történt változás, időközben az anyai jelenlét, a babára való fókuszálás jellege is nagyon megváltozott, amit a megfigyelő mély szomorúsággal vett tudomásul. A babával azonosulva úgy érezte, hogy a külső, tárgyi környezete azt tükrözte vissza, hogy az addig számára fontos környezeti tényezők és környezeti ingerek figyelembe nem

---

már a személyzet ki szokta cserélni.” (B, 149) „Tele a lakás hatalmas játékokkal, ilyen nagy felfordulást még nem láttam. És azt sem, hogy Lili ilyen nyugodtan túrné.” (B, 172)

³¹ „Nézegettem az Attilával közös szobát és az jutott eszembe, hogy tényleg nehéz lehet Ritának megszoknia az új környezetet. Rita nagyon ragaszkodott már kicsi korától a kis nyugalmas szobácskájához, hisz itt szinte semmi nem róla szól. Attila bútorai, játéka, könyvei, ruhái... Ritának csak az ágyacskája [a saját], se a kedvenc pelenkázó a tetőablakkal, aminek annyit nevetgél, sem a szoptatós fotel, amire mostanában annyira szeretett felmászni. Nézelődtem és még a babaőrzőt sem láttam... (?) Én magam is olyan kényelmetlenül ülök itt Attila ágyán - gondoltam. S át is ültem óvatosan egy kis székre, ami szintén kényelmetlen volt. Talán ez már a búcsúm?” (V, 80)

vétele, a baba igényeinek háttérbe szorítását jelzi. Mintha túl korán búcsúzott volna a kislány a babakorától.

Kiemelkedtek a jegyzőkönyvekből, így egy nyílt kódként kerültek az elemzésbe a *megfigyelő számára ismerős tárgyak*, melyek detektálása általában nagy öröm kíséretében volt olvasható a jegyzőkönyvekben. Az ismerősség-élmény keresését Faragó (2005) az otthonosság érzéséhez köti, hiszen, ha valami tárgy egy otthonhoz hasonló, az elősegíti az otthonosság-ézés megteremtését. Nem feltétlenül kell, hogy ugyanolyan legyen, a hasonlóság is sokat segíthet a megfigyelőnek a komfortosabb, otthonosabb élmény megéléséhez.

A *Helyélmény* kategóriájának következő tengelykódjai különösen jól szemléltetik a mozgás és a helyélmény szoros összetartozását, a térben való mozgás és a térben megélt élmény elválaszthatatlan voltát. A *Helykeresés* és az *Otthonba való bejutás körülményei* olyan axiálisok, melyük nevükben is dinamikusak, implikálják, hogy mindezek az élmények, melyeket magukba sűrítenek, elválaszthatatlanok a mozgástól. A helykeresés olyan folyamat jellegű jelenség, mely a „nem találja a helyét”, „nincs helye” a térben állapottól kezdve felöleli a folyamat összes lehetséges stációját. A helykötődés stabilitása vélhetően erősebb és biztosabb, ha nem kötődik egy (vagy néhány) konkrét fizikai helyhez (pl. székhez, fotelhez), hanem az események sodrában, a változó körülmények ellenére is megtalálja a megfigyelő azt a kényelmes és biztonságos helyet, ahonnan a megfigyelés is abszolválható, s ő is jól érzi magát a térben. Azok a megfigyelők, ahol a leírások alapján a megfigyelt anyához, családhoz való kötődésük stabilabb és biztonságosabb volt, ritkábban vagy egyáltalán nem rögzítettek hozzáférési nehézségről szóló mondatokat. Esetükben általában nem kötődött a biztonságos hely egy adott székhez, fotelhez vagy térrészhez, rugalmasan fel tudták magukat találni a térben, alkalmazkodva a mindenkori szituációhoz.

Ez a hely általában ülőhely szokott lenni, ami a Kapitány házaspár (2000) megközelítésében szintén a mozgások közé tartozik, noha általában nem úgy gondolunk rá. Elemzésükben megjelenik, hogy minél több ülőhelyet biztosít egy lakás, annál egyértelműbben jelzi, hogy a pihentető tevékenységeket helyezi előtérbe, vagyis *helyet ad* a pihenésnek. Vizsgálatban nem csupán a pihenésnek biztosít ebben teret, hanem a megfigyelés kényelmes voltának is. Tehát abban, hogy a megfigyelő bizonyos kötődést alakítson ki az adott otthon felé, abban úgy tűnik, nagy szerepet játszanak a hely egyes

összetevői, tárgyai, terei, s az azokhoz való hozzáférés lehetőségei, amit az ott élő személyek vagy biztosítanak neki, vagy nem. Ennek kialakulásában sok tényező játszhat szerepet, kezdve az anya, a szülő kötődési képességétől, a tudatos és tudattalan motiváción át (ami miatt vállalkoztak a megfigyelésre), az életvezetés, az otthoni szokások és terek, helyek, akár azok mérete, illetve mindezek kölcsönkapcsolatán át. Mindezek meghatározzák, milyen folyamatot ír le a megfigyelő, míg megtalálja (amennyiben megtalálja) a helyét az adott otthonban.

Az otthonba való bejutás módja nem egyforma, hol hamar és gördülékenyen átjutnak a megfigyelők a kapukon, ajtókon, hol nehezebben abszolválják ezt a „feladatot”. Egyes esetekben pedig az szinte fel sem merült, hogy ne várnák a megfigyelőt³², más jegyzőkönyvekben az érkezés és távozás magára hagyottsága, figyelembe nem vétele, a megfigyelő eközben átélt magánya közvetíti az anya kapcsolódási nehézségét. Előbukkannak ilyenkor különböző érzések (ld. V. szelektív kód), leginkább az aggodalom, hogy jelenlétük nehéz, terhes a család számára, de időnként a düh, harag dominál a megfigyelő részéről, melyben olykor helyet kapnak a baba vélt érzései is:

„Úgy tűnik, a kapucsengő nem működik. Esőben kimondottan. A telefonon csörgök, akkor sem nyílik kapu. Próbálok türelmes lenni. Tudom anya lassabb. [...] A lépcsőház kapucsengőjére sem válaszol, azt hiszem nincsenek itthon. Nyitva az ajtó, felmegyek, nem tudom, csengessek-e. [...] Telefonon csörgetem meg újra Azt már tisztán hallom, hogy az ajtóhoz jön, próbálok zajongani, hogy észrevegye, már az ajtó előtt állok, ki is nyitja az ajtót, talán nem hallotta a csengőket [...] Bennem van, hogy tisztázzam a helyzetet, de hallgatok. Anya köszön, megy is be a szobába, míg leveszem a csizmám, kabátom.” (J, 451)

Ugyanakkor nem kevésbé fontos, hogy olykor a megfigyelő saját, nem feltétlen tudatos, aggodalmas érzései rejlenek a nehéz bejutás mögött. A fenti példákban szereplő megfigyelt kisbaba időközben kialakuló, súlyos betegségének szorongásokkal teli időszakában különösen nehezen jut be a megfigyelő a család otthonába. Explicit módon ugyan nem jelenik meg, hogy milyen külső-belső okokat feltételez a megfigyelő a nehéz

---

³² „már észrevesznek az ablakból, és nyitják a kaput” (B,7)

bejutás mögött, de olvasva a szöveget, nem nehéz észrevenni a megfigyelő által – teljesen érthető módon – átélt szorongást.

„Mindig olyan nehéz ide bejutni. Az ajtóban állva, most is szorongás fog el, nincse valami baj odabent.” (J, 373)

A konkrét bejutás mellett az általánosságban vett elérhetőség könnyű vagy nehéz volta is markánsan kiemelkedik a kódok közül. A jegyzőkönyvek kontextusából kitűnik, hogy ez a kód együttjárást mutathat a család megfigyeléssel kapcsolatos tudatos vagy tudattalan ambivalens érzéseivel, még akkor is, ha tudatosan vállalták a megfigyelő személy fogadását. Tehát a tudattalan motiváció természetéről és a kapcsolódási nehézségekről is információt szolgáltat. A szó szoros értelmében vett nehezen elérhetőség, akár telefonon, akár a megfigyelési órákra való bejutás tekintetében, általában együtt járt az érzelmi elérhetőséggel, elfogadással. Talán nem véletlen, hogy ezek jelentős együtt járást mutatnak a helyhez kötődéssel, a családdal kialakított kapcsolattal. Ennek eleme a házba jutás körülménye, ahol az érkezés (és távozás) magára hagyottsága, a nehéz bejutás, az érkezés figyelembe nem vétele, a megfigyelés (fizikai) keretének bizonytalan voltát jelzi (Halász, 2018), a megfigyelő eközben átélt magánya pedig az anya kapcsolódási nehézségét közvetíti.

Az *otthonosság-élmény* is a helyélmény egyik fontos tengelykódja, melyben az otthonosság megélt vagy hiányzó élménye jelenik meg bizonyos konstellációkban. A nyílt kódok felölelik a *családi összetartozás megélését*, megjelennek benne a *megfigyelő otthonosság-érzései*, a *hiányzó otthonosság* manifesztumai, illetve a már zavart keltő intimitás-élmény emlékei.

A hosszútávú, tartós helyhasználat, a terek és tárgyak felett érzett kontroll érzete elvezet az otthonosság-érzet kialakulásáig, a jól begyakorolt rutinok térbaletté (Seamon, 1979) összeállva magát az otthonosságot jelentik. A tér tárgyai – Hernádi (1982) szavaival élve – intimizált tárgyakká lesznek, egyrészt a megfigyelő is már-már sajátjaként éli meg, másrészt viszont használatuk rutinizálódik is, ezzel is segítve az otthonosság-élményt. Az otthonosság – érzet magas fokú létrejötté az intimitás-élményével jár:

„Intim és meleg a hangulat, a tekintetváltásuk közben szinte úgy érzem magam, mint aki egy hálósobában leskelődik.” (N, 61)

Azonban ez, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint, nem feltétlenül csak pozitív színezetű lehet, mint az, a hálósobában, a szülői ágyban fekvő babát monitorozó megfigyelő

esetében is történt.³³ A megfigyelő ugyanis, a szülői ágy és az ágyneműk látványa kapcsán, a házaspár intimitás-élményének fantáziájáig juthatott el, mely – vélhetőleg – zavart okozott benne, ugyanis a jegyzőkönyvek további feljegyzései már arról tanúskodnak, hogy ezt követően kissé megváltozott a viselkedése. A későbbi bejegyzésekben azt rögzíti, hogy egyrészt elkezdte terhesnek érezni, így megélni a jelenlétét a családban, másrészt, a csendek elkerülése érdekében, az egyébként kellőképpen határokat és keretet tartó anyát több beszélgetésre, azaz némiképp keretátlépésre készítette. Talán ez esetben a megfigyelőben nem feltétlen tudatosultak a megjelenő érzések teljes mélységükben, vagy nem feltétlen váltak explicitté a jelentés rétegzettsége miatt, mindenesetre feltűnő változás érhető tetten a jegyzőkönyv szövegében ezt az élményt követően. Ez egybevág, a szakirodalom leírásaival, hiszen Cooper Marcus (1995) jungiánus szemléletű elemzésében (ahol a házat a szelf tükreként értelmezi) is a hálószoba a tudattalannal feleltethető meg,

V. 3. „Elfedések”

Az „Elfedések” névvel illetett szelektív kód sokáig kereste a nevét. Azok a tartalmak sorolódtak be alá, amelyek azt sugallták, hogy tartalmuk, jelentésük mindenképpen túlmutat azon a felszíni szinten, aminek elsőre látszanak. A kód kezdetben „Elfedések és takarások” nevet viselte, amivel azt szerettem volna érzékeltetni, hogy a mögéjük tartozó jelenségek el akarnak valami fontosat fedni, vagy akár el akarnak valamit takarni. Az eltakarás alatt a szó konkrét értelmében vett *hozzáférhetetlenség* értendő, mely vonatkozhat a babára, de az anyára is. A baba esetében ez jellemzően a megfigyelési időre eső alvásában, a kis takaróval való állig bebugyolálásában, vagy a lakás berendezéséből adódó hozzáférhetetlenségnek betudható eltakarásában jelenik meg, mely a fizikai hozzá nem férhetőségen túlmutat, s érzelmi távolságot is sejtet.

A másik nagy csoportba az Elfedések tartoznak, amit végül szélesebb jelentésrétege miatt kategórianévként megtartottam, valami olyasmit képvisel, amivel egyszerre eltakar, de

---

³³ „A galéria alatt, a bejárattól jobbra van a szülők ágya, nagyjából kitölti a szoba szélességét, az egyik oldalon teljesen a falnál, a másik oldalon van kb. fél méter. (Biztos ezen az oldalon alszik az anya, hogy könnyebben kiszálljon, ha a gyerekekhez kell menni.) Ezen az oldalon van egy nagypárna nekitámasztva a falnak, biztos itt szoptatott az anya [...] Az ágy bevetetlen, bordó lepedő, most úgy rémlik, hogy két külön paplan van. (Ezt most, hogy leírom, jut eszembe: miért nem egy nagyobb takaróznak? Másrészt meg picit kukkolónak érzem magam, ez már tényleg annyira intim része az életüknek, hogy ehhez végképp semmi közöm.) [...] Nehezemre esik a szobát figyelni, nyomást érzek, hogy meg kell jegyeznem, azért csinálom, mert majd beszélni kell róla. Jobban érdekelne a gyerek, még sokat nem láttam közlelő.” (C, 22)

ezáltal meg is mutat egy másik jelenséget, egy mögöttes jelentésréteget, miként a pszichés tünet is teszi. Ezek olyan speciális sűrítmények, metaforák, szimbólumok, melyek a szociofizikai kontextusban konstruálódnak, s amelyek rávilágítanak egy mögöttes jelentésre, amelyet a felszínen az egyén –nem feltétlen tudatosan, de mégis- éppen eltakarni, elfedni akar.

A gyakran fizikailag eltakart babával szemben az anya hozzá nem férhetősége csak részben fizikai: Megesik, hogy állandóan napszemüveg borítja arcát, vagy egy képernyő tartja fogságban a figyelmét, de a beszéd is sokszor elválasztó tényező lehet. Egyes esetekben annak hiánya, máskor pedig éppen a folytonossága, ami megakadályozza a valós kapcsolódást.

A „Színház” nevű tengelykód a látszat–jelenségek világát takarja, amelyek nézőközönség számára készültek, s ahol a néző leginkább a megfigyelő. Nem feltétlenül tudatosan, nem is szándékos megtévesztés céljából.

Az anya folyamatos pótcselekvései, tökéletes tisztaságú háza, mesés reggeliző asztalai, főzése-sütése, önfeláldozása mögött, ha az egyik jegyzőkönyv élettörténeti vonatkozásait, érzelmi megnyilvánulásait, alkalmazkodási kényszerét is látjuk, akkor egy elhúzódó, fel nem dolgozott gyász traumája jelenik meg a színpalak mögött. Ezzel együtt a magánya is, amelyben egyedül marad ezekkel a fel nem dolgozott érzésekkel, miközben a férje éli a saját életét.

A tökéletesség látszata kód mögött hol csak tisztán a tökéletesség manifesztálódik, hol kimondódik az alatta megbúvó szorongás is: mi van, ha nem tökéletes anya, ha nem jól csinálja a dolgát, ha a gyerek kissé lemaradt a fejlődésben? Magas elvárásokat támaszt önmagával és gyakran környezetével szemben is, a magas mérce, s az annak való megfelelés pedig eltakarja a valódi ént, a valódi érzéseket. Ebben a kategóriában különösen jól látható, hogy a kulcskategóriákat értelmező szelektív kódoknak milyen nagy jelentőségük van, általuk válik megmagyarázhatóvá, megérthetővé a jelenség.

A Metaforák, szimbólumok még sűrűbb jelentésűek, egy-egy metaforában gyakran benne rejlik az egész történet és kibonthatóvá válnak a családi viszonyokat meghatározó alapvető működésmódok. A szimbólumokra azért van szükség Mead szerint, mert általuk értjük meg a világot (Rácz, 2016). A metaforák pedig, a hermeneutika egyik nagy alakja, Ricoeur szerint azért elsődlegesen fontosak, mert egyrészt új módon írják le a világot, másrészt viszont új tapasztalatokat, meglátásokat is lehetővé tesznek.

Érdekesség, hogy csaknem minden jegyzőkönyv tartalmaz egy vagy több olyan fontos szociofizikai kontextusba ágyazott metaforikus jelenséget, mely meghatározó a családi

kapcsolatok szempontjából, melynek burkolt tartalma, mögöttes jelentésrétege a szociofizikai kontextusban válik megérthetővé.

Ezek egyik fontos jellemzője a rendszeresen ismétlődő, visszatérő volta, amiért a megfigyelő felfigyel rá, amitől akár mintázattá válik már, a család számára pedig a felszínen elveszíti jelentését, holott nagyon is informatív jelenségről van szó. Ennek magyarázata éppen a rutinizált jellegében rejlik, ami az otthonosság viszonylatában is kulcsfontosságú (Dúll, 1998, 2102): olyan sokszor ismételt, s ezáltal annyira elveszíti a rá irányuló figyelmet, hogy szinte észrevétlenné válik a cselekvője, vagy a mindennap megtapasztaló egyéb személyek számára. A metaforák és szimbólumok mögötti események, cselekmények gyakran az érzelemszabályozással kapcsolatosak, tanúi lehetünk énvédő-mechanizmusok megjelenítődéseinek, az elfojtott érzelmek feltörésének, impulzív megnyilvánulásoknak, akár acting-out-ra emlékeztető jelenségeknek.

A családi érzelemszabályozást jól példázza az a „kulcsdobálós” részlet³⁴, amikor a családban jelentkező, a baba egészségi állapotát érintő nehéz életszakaszban az apa aggodalma, szorongása és feszültsége jól kitapintható a megfigyelő számára, ám az anya mintha minden félelmét hárítaná, szinte semmi jelét nem mutatja a megélt fájdalmas, rossz érzéseinek. Ennek metaforikus megjelenése az a családi jelenetsor, melyet a megfigyelő több alkalommal is rögzít, noha nem kommentál, de érezhető feszültséget okoz benne a jelenet átélése, mely rendszeresen ismétlődik és ez a szcena szinte belehasít a látszólagos csendbe, nyugalomba.

A szöveget olvasva akár egyszerű tényközlésnek is tűnhet a művelet, mégis a szövegtestben a kontextus által hamar tapinthatóvá válik valami markáns feszültség, amit a cselekedet hordoz. Mintha a kulcs asztalra való hajítása a feszültség kihelyezését, egyfajta agresszív-feszült momentumot jelenítené meg, amit anya rögtön „eltesz”, „elsimít”, hogy ne legyen látható, tapintható, hogy ne jelenjen meg nyíltan. Ez egybevág azzal a működéssel, amit a megfigyelő egyébként is rögzít, az anya rejtett feszültséget, az apa jelentős szorongását, az anya nehéz verbalizálását, ami miatt a problémák kimondása, megbeszélése vagy akár átélése is nehezzé válik, s mely által a feszültség állandó marad. Tehát ez a mozdulat, a tárgyjal való cselekedet jelzés értékű egyszer az apa

---

³⁴ „Feltűnik, hogy apa az asztalra dobja a kulcsot, anya pedig ezt gondosan elteszi.” (J, 298) „Anya megint összeszedi, elrakja apa után a kulcsot [...]” (J, 312) „A rózsaszín kulcstartó megint az asztalra dobva, kifelé menet megakad rajta a szemem. Majd anya elteszi. Jó eljönni.” (J, 333)

intrapersonális működése szempontjából, de belátást enged a házaspár közti viszonyba is, tükröt tart a feszültséggel való megküzdésükről is. Fontos információt közöl az anya háritásáról, ahogy a felszíni nyugalmat egy pillanatra megtöri a kulcs csattanása, majd anya némán eltünteti a feszültég látszólagos okozóját.

Hasonlóan metaforikus jelenséget tükröz a „vasaló-sóhaj” leírása is, ahol a nem tudatosuló, de tudott jelentés kerül felszínre a metafora megértése révén. A „vasaló-sóhaj” egy olyan hanghatás, melyet a megfigyelő több alkalommal is érzékelt, s azt gondolta, hogy a házban (de nem vele egy légtérben) tartózkodó anya sóhaját hallja, amiről aztán kiderült, hogy csupán a vasaló szisszenő hangja. Amikor meggyőződött a hang eredetéről, akkor kezdett el azon gondolkodni, hogy minek a metaforája lehetett a sóhaj, hiszen az anya egy kiegyensúlyozott, elégedett nő és anya benyomását keltette benne. Ekkor kezdett el a tökéletes homlokzat repedezni, s kezdte meglátni az anya magányát, a tökéletesség utáni vágya mögötti szorongását.

A nehéz élethelyzetekkel kapcsolatos megküzdési módot mutatja a körömvágás – körömrágás esete.³⁵ A körömvágás és körömrágás nyelvi alaktani hasonlósága, az anya folytonos kontrollgyakorlása a gyerekeken erősen hívja a kutatót az értelmezésére, amit a megfigyelő is sugall, bár nem fejt ki, hogy a nagyobbik gyerek tünetével kapcsolatos tehetetlenségét fordítja át a kisebb gyereken gyakorolt kontrolltevékenységre. Az is feltűnő, hogy a nagyobbik gyerek tünete megjeleníti az elszakadás dramatikus voltát, újrajátssza az elszakadási traumát (Hermann, 1984), aminek további jelentést ad az anya fel nem dolgozott gyászja, elszakadási nehézsége.

Az axiális kód fontos nyílt kódját képezi az *élménymegosztás*, mely helyzetekben egy tárgy, vagy az azzal való tevékenység válik szimbólumává az együtt átélt élményeknek. Ezekben az esetekben a tárgy, két személy közös élményévé, közös lehorgonyzási pontjává válik, melynek már a felidézése is jelentéssel van felruházva. A papírforgóval való közös játék helyzetben³⁶ elég csak egy pillantást vetni a közös élményt jelentő tárgy *helyére* (!), hogy felidéződjenek az emlékek és az együtt átélt élmények.

---

³⁵ „Ekkor vette észre Ildi, hogy Marci körmeivel kicsit karmol [...] ezért úgy döntött, hogy levágja. [...] Leültek az étkezőasztalhoz, úgy, hogy Marci az ölében ült [...] egyre türelmetlenebb lett [...] Közben én néztem, hogy mekkora körömdarabokat vág le Ildi, de nekem egyáltalán nem tűnt úgy, hogy hosszú lett volna [...] Meg sem tudom számolni hanyadik körömvágást látom, mióta járok és Anita körömrágása is eszembe jutott.” (M, 775)

³⁶ „A fenti polc felé néz. Négykézláb indul el. Kér valamit fentről, biztosan veszem, hogy a forgót, ahogy azt is, emlékszik egy korábbi játékra, azért ismétli. Anya egy-két téves kísérlet után odaadja.” (J, 693)

Az *érzelmi élmény szociofizikai térben történő megjelenítésére* ismertetett példa a „pasztell-családnak” elnevezett család, akik a lakás és a benne élők színei, valamint viselkedésük számára zsinórmértékül szolgált visszafogottság alapján kapták ezt a nevet.

Stokols (1990) nagyon fontosnak tartja a fizikai környezet szimbolikus jegyeinek hatását, ugyanis ezek jelentősen hatnak az ember érzelmi életére és viselkedésére, még akkor is, ha éppen nincsenek közvetlen kapcsolatban az adott személlyel. A szimbólumok és metaforák úgy működnek, hogy a fizikai környezet elemeiként környezeti felhívó jelekké válnak, s ily módon fokozzák a környezet érzelmi töltését.

Mindezek a szociofizikai térben megfigyelhető jelenségek akkor nyerik el jelentésüket, akkor tesznek szert egy mélyebb jelentésrétegre, ha a másik három szelektív kód, mintegy „körülveszi” őket, kontextust ad neki. Hermeneutikai szemszögből is így közelíthetők meg a jelenségek, hiszen a hermeneutikai kör koncepciója éppen ez, hogy a szöveg is csak részei révén ragadható meg, ugyanakkor a részek nem érthetők önmagukban, csak akkor, ha az egészbe ágyazottan pillantunk rájuk – Gadamert (1960/2003) idézi Rácz (2016).

Az *Érzések és az Alkalmazkodások* tartalma kölcsönös kapcsolatban, tranzakcióban van az adott térben megélt helyélménnyel továbbá azzal, hogy milyen mozgásformák válnak jellemzővé, akár úgy is megfogalmazható, hogy milyen *térbalett* alakul ki az otthonban. Az érzések, melyek segítenek a jelenségek értelmezésében sokfélék és változatosak: elismerés és bizalom, feszültség és agresszió, rivalizáció és veszélyérzet szerepel benne, de ami az érzések közül markánsan kiemelkedik az az aggodalom. Aggodalmat éreznek a megfigyelők a család különböző tagjai iránt, főleg a baba érzéseivel azonosulnak. Emellett a leggyakrabban megjelenő érzésük a saját zavaró voltuk feletti aggodalom volt, mely minden jegyzőkönyvben bőségesen megjelent. Emellett, ezzel szoros összefüggésben, a hála érzése is kidomborodott a jegyzőkönyvekben, a megfigyelők – főként a folyamat elején- nagyfokú hálát éreztek a család felé azért, mert „befogadták” őket.

Az *alkalmazkodások* és az elvárások rendszeréhez két fontos tartalmi megközelítéssel közelíthetünk. Az egyik az idealizmusra törekvés, mely akár a szülő, akár a gyerek

---

[...] a polcra mutatva kér valamit. Anya levesz dolgokat [...]. Én a forgóra tippelek, de anyának nem jut (?) eszébe, mindig azt szokta kérni. [...]

idealizált képét, fejlettségét vagy viselkedését állítja a centrumba és helyezi követendő példa gyanánt emelvényre. A másik fontos tartalmi keret, mely különböző tengelykódokat egyesít magában a megfigyelések kereteinek, szabályainak való megfelelésekről szól. A megfigyelés szabályrendszere (ld. tapétaminta vagy „légy a falon”) nehezen (vagy nem is) tartható keret, ennek feszegetése, átlépése feszültséggel jár, a betartása gyakran úgyszintén. Ebből adódóan érthető is, hogy nagyon meghatározó tartalmak születtek ezzel kapcsolatban, hiszen mint megoldandó feladat, ott feszült minden résztvevő előtt különböző frusztrációkat okozva. Nem kétséges, hogy mind a térben megélt érzések, mind az egyén alkalmazkodási mintái meghatározóak azzal kapcsolatban, hogy milyen helyélményben van részük és miképpen alakul a térben való mozgásuk.

Mindezekre a jelenségekre pedig egyaránt hatnak a térben jelenlévő személyek általuk fontosnak tartott élettörténeti eseményei, mindazok, melyek a *Múlt lenyomatai a jelenben*. Ez a kód minden más kategóriára hatással van, arra, hogy milyen érzéseket élnek meg a térben, milyen alkalmazkodásokat, elvárásokat fejlesztenek ki magukban és ezáltal gyakran a gyerekeikben is, milyen jellemző mozgásformák jelenítenek meg és hogy alakul a helyélmény. Ezek együtt leírják, hogy milyen „Elfedések” jönnek létre a térben. Persze a szociofizikai térben megélt élmények maguk is visszahatnak a fontos múltbeli események narratívájára, tehát a kapcsolat itt is kölcsönös, oda-vissza ható. Az élettörténet ugyanis, hogy miként ad a szubjektum értelmet a vele történt eseményeknek, dinamikusán változó, válsághelyzeteinkben újrafogalmazzuk, s az addig hitelesnek vélt történeteink helyesbítésére kényszerülünk annak érdekében, hogy integrált én-képünk maradjon (Tengelyi, 1998).

A megalapozott elmélet rövid megfogalmazása a kutatás eredményei szerint, azaz mire figyel a megfigyelő amikor az anya-csecsemő kapcsolat milyenségét monitorozza?

- a) a helyélményre
- b) a térben zajló mozgások módozataira
- c) az „elfedésekre”, a metaforikus, szimbolikus jelenségekre

A megfigyelő által a család szociofizikai terében megélt helyélmény, hely-érzés sok esetben felfedi a családi kötődési mintákat. Ahol nehéz kialakítani, megtalálni azt a biztonságos helyélményt, ami otthonosságélményt nyújt a megfigyelőnek, ott általában a szülőkhöz, az anyához kötődni is éppúgy nehézséget okoz.

A térben megfigyelhető mozgások, a személyek és tárgyak közti térköz szabályozási folyamatok, a mozgás lehetőségei és korlátozása sokatmondó tényezők a megfigyelő számára. Ez a család terében zajló a mozgás nem független attól a helyélménytől, amit a megfigyelő átél az ott tartózkodások alkalmával, vagyis tranzakcióban van a helyélménnyel.

A metaforikus jelenségek, szimbólumok, „elfedett és eltakart” szcénák szimbolikus voltukból adódóan figyelemfelhívóak, s mivel sűrítményei az inter- vagy intraperszonális jelenségeknek, jelentésük több rétegű. Mindezeknek az érzések, a kognitív megfelelési, alkalmazkodási funkciók, illetve a múltbeli élettörténeti események adnak keretet, hátteret, s teszik őket jól értelmezhetővé.

VI. KÖVETKEZTETÉSEK ÉS KITEKINTÉS

A csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek és beszámolók – jellemzően hangsúlytalanul – gyakran tesznek említést téri-tárgyi jellegzetességekről, egyéb szociofizikai aspektusokról, melyek a fizikai környezet puszta leírásán túl gyakran egyes lélektani folyamatokat tudnak megjeleníteni vagy leírni – annak ellenére, hogy ez a megfigyelő feladatai között egyáltalán nem szerepel. A disszertáció célja, hogy felhívja a figyelmet azokra a jellegzetességekre, amikor egyes lélektani jelenségek, folyamatok a térben is megkomponálódnak, a tér vagy egyes tárgyak elhelyezésében, használatában vagy éppen elutasításában, kerülésében jól megfoghatóvá válnak. A csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvek, beszámolók tapasztalatai szerint a családi kapcsolatok, interperszonális viszonyok megjelenítődnek a tér vagy bizonyos tárgyak használatában, alkalmazásában. A tér és a tárgyak elrendezése, használata, az ember környezet tranzakció gyakran felhívja a figyelmet az egyes intra- vagy interperszonális jellegzetességekre.

Az is megállapíthatóvá vált és gyakorlati haszonként könyvelhető el, hogy a szociofizikai környezeti tényezőket és azok hatását a megfigyelést végző szakember természetes módon nem tudja figyelmen kívül hagyni, ezért – mivel hasznos információt jelentenek – érdemes ezeket figyelembe venni a megfigyelés során is, hiszen gyümölcsözők lehetnek mind a megfigyelés pontosítása céljából, mind terápiás beavatkozások során.

Ugyanakkor ezek a megfigyeléses tapasztalatok nem csak a csecsemőmegfigyelések relatíve szűkebb mezsgyéjére korlátozódhatnak, hanem kiterjeszhető egyéb terápiás helyzetekre is, különösen gyerekek esetében, ahol a térben való mozgás nagyobb szerepet és hangsúlyt kap. A gyerekkerápiákban, minél kisebb a gyerek, annál inkább nagyobb szerep jut a megfigyelésnek a diagnosztikus és terápiás folyamatban egyaránt, így, ha a megfigyelés új – környezetpszichológiai – szempontokkal gazdagodhat, az a diagnosztikus vagy terápiás folyamat egyes részleteinek árnyaltabb megértését segíti.

A kutatás során a megfigyelés szempontjainak meghatározása, ebben a szociofizikai környezet jelenlétének elhelyezése megtörtént, ugyanakkor számos további érdekes és továbbgondolásra alkalmas kérdést vetett fel.

Az egyik, a validitás vizsgálatának lehetséges szempontjai között megemlített rezonancia-panel alkalmazása, a későbbiekben igen tanulságos lehet. A megfigyelőkkel végzett fókuszcsoporthoz vizsgálat, melyben ismertetésre kerülnek a kutatás során kapott

eredmények, érdekes tanulságokkal járnának. Így fény derülhet arra, hogy a megfigyelők és az elemzés következtetései hol fedik egymást, hol hoznak létre új tartalmakat vagy világítanak meg más látószögeket.

Szintén érdemes foglalkozni a továbbiakban a megfigyelők nemi vagy eltérő társadalmi csoporthoz tartozásból fakadó, esetleg életkori különbségekkel, hiszen a kutatási mintában is megmutatkoztak érdekes jelenségek, melyek azt vetítik előre, hogy a nemi vagy egyéb különbségek egyes területeken más mintázatú megfigyelésekhez vezethetnek. A jelen kutatásban például az intimitásélmény kapcsán volt tapasztalható olyan eltérések megfigyelése, melyben szerepet játszhatott a megfigyelő neme.

BIBLIOGRÁFIA

- Adrigán E. (2002). Az ikrek anyja. *Serdülő-és gyermekpszichoterápia* 1: 15-20.
- Ainsworth, M. D. (1969). *Maternal Sensitivity Scales. The Baltimore Longitudinal Project.*
<http://www.psychology.sunysb.edu/attachment/measures/content/maternal%20sensitivity%20scales.pdf> [letöltve: 2016.03.17.]
- Ainsworth, D. (1979). Infant-Mother Attachment. *American Psychologist*, 34, 932-937.
<http://aggielandmoonwalks.tripod.com/blinn/Ainsworth.pdf> [letöltve: 2016.03.17.]
- Altenberg, P. (1918). *Vita ipsa*. Berlin: Fischer. 186.
- Altman, I. (1975). *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding*. Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Altman, I., & Rogoff, B. (1987). World views in psychology: Trait, interactional, organismic, and transactional perspectives. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., pp. 7–40). New York: Wiley & Sons.
- Argelander, H. (1999/2006). *Az első pszichoterápiás interjú*. Budapest: SPRINGMED Kiadó.
- Arie, P., & Hava, S. (1999). Exploring the ideal home in psychotherapy: two case studies, *Journal of Environmental Psychology*, 19: 87-94.
- Bachelard G. (2011). *A tér poétikája.*, Budapest: Kijárat Kiadó.
- Bálint A. (1933). A szeretet fejlődése és a valóságérzék In: *Lélekelemzési tanulmányok. Dolgozatok a pszichoanalízis főbb kérdéseiről*. Budapest: Somló Béla Könyvkiadó.
- Bálint M. (1959/1997). *A borzongások és regressziók világa*. Budapest: Animula
- Bálint M. (1968/1994). *Az őstörés*. Budapest: Akadémiai.
- Baudrillard, J. (1984/1987). *A tárgyak rendszere*. Budapest: Gondolat
- Bednics G (2005). Topográfia és mitológia között. A nagyváros olvasatai a 19. század végi magyar lírában. In N. Kovács T., Böhm G., Mester T. (eds.) *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban.*, Budapest: Kijárat Kiadó 265-284.
- Belk, R. W. (1992). Attachment to possessions. In: I. Altman, S. M. Low (szerk.): *Place*

- Attachment* (37-61). New York: Plenum Press.
- Benjamin, W. (1980). A kószáló visszatér In Uő: Angelus Novus. Értekezések, kísérletek, bírálatok. Budapest: Magyar Helikon,. 577-583.
- Benvenuto, B.(2004). Nápoly, a feje tetején álló város. *Thalassa* (15)1: 60-72.
- Berger V. (2016). A tér kategóriája a szociológia-és társadalomelméletekben PhD-értekezés (témavezető: Dr. Wessely Anna) ELTE Szociológiai Doktori Program
- Bergman, A. (2004). Az anyaöltől a külvilágig: a tér használata a szeparációs-individuációs fázisban. In B. Péley (Ed.), *Winnicott: a kapcsolatban bontakozó lélek* (pp. 222-236). Válogatott tanulmányok. Budapest:.Új Mandátum Könyvkiadó.
- Bevilaqua Borsodi B, & Mazsáry B. (1935). *Pest-Budai kávéházak*. Budapest: Atheneum Könyvkiadó.
- Bick, E. (1964). Notes on Infant Observation in Psycho-analytic Training. *International Journal of Psychoanalysis*, 45, 558-566.
- Bick, E., & Harris, M. (1976): The Contribution of Observation of Mother-Infant Interaction and Development to the Equipment of a Psychoanalyst or Psychoanalytic Psychotherapist. <http://www.harris-meltzer-trust.org.uk/pdfs/InfantObservation.pdf>. [letöltve: 2017. április 18.]
- Bigne, J. E. ,Andreu, L., & Gnoth, J. (2004). The theme park experience: An analysis of pleasure, arousal and satisfaction, *Tourism Management*, 26(6): 833-844.
- Binswanger L (1956). Az ember helye a pszichiátriában In (szerk) Pethő Bertalan: *Pszichiátria és emberkép*. Budapest: Gondolat, 1986. 261-277.
- Bion, W. R. (1959). Attacks in linking. *International Journal of Psychoanalysis*, 40: 308-315.
- Bókay A (2005). Vidék és város. Poétikai-episztemiológiai tér-formák a késő modern költészetben In N. Kovács T., Böhm G., Mester T. (eds.) *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Budapest: Kijárat Kiadó. 293-306.
- Bókay, A. (2006). A város. Egy fantázia színeváltozásai. In Szakál Gy és Villányi L. (szerk) *Az otthonos város*, Műhely, 2006/6. 4-11.
- Bollas, C. (1998). Építészet és tudattalan. *Thalassa*, 15(1): 5-32. 2004.

- Bonaiuto, M., Aiello, A., Perugini, M., Bonnes, M., & Ercolani, A.P., (1999). Multidimensional Perception of Residential Environment Quality and Neighbourhood Attachment in the Urban Environment. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 331–352.
- Bonnes, M., & Secchiaroli, G. (1995). *Environmental psychology. A psycho-social introduction*. London: Sage.
- Bowlby J. (1969). Attachment and Loss Volume I. Attachment The International Psycho-Analytical Library 79, 1-401 London.
- Brafman, A. H. (1988). Infant Observation. *The International Review of Psychoanalysis*, 15, 45-58.
- Buda B. (1999/2006). Utószó. In H. Argelander *Az első pszichoterápiás interjú* (pp. 129-140). Budapest: SPRINGMED Kiadó.
- Buttimer, A., & Seamon, D. (eds.) (1980). *The human experience of space and place*. London: Croom Helm.
- Charmaz K. (2013) A lehorgonyozott elmélet. (61-94.) In Bodor P. (eds.) *Szavak, képek, jelentés. Kvalitatív kutatási olvasókönyv*. Budapest: L'Harmattan,.
- Chawla, L. (1992). Childhood place attachment. In Altman I., & Low, S. M. (eds.) *Place Attachment*. New York: Plenum Press, 63-87.
- Condreau, G. (2017). Daseinanalízis. Részletek. *Imago Budapest*, 6(2):5-16.
- Cooper, C. (1972). The house as a symbol of self. In: Lang, J., Burnett, C., Moleski, W., & Vachon, D. (szerk.): *Designing for Human Behavior: Architecture and the Behavioral Sciences* (130-146). Dowden, Stroudsburg: Hutchinson and Ross, PA
- Cooper Marcus, C. (1978). Rememberance of landscape past. *Landscape* (22)3:34-43.
- Cooper Marcus, C. (1979). *Environmental autobiography*. Working paper. Institute of urban and regional planning, University of California, Berkeley.
- Cooper Marcus, C. (1992). Environmental memories. In Altman, I., Low, S.M. (eds.): *Place attachment*. Plenum Press, New York, 87-111.
- Cooper Marcus, C. (1995). *House as a mirror of self*. Conari Press: Berkeley, CA.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2015). *A kvalitatív kutatás alapjai*. Budapest: L'Harmattan.

Deák Zs. szóbeli közlés 2019. június 26.

Dornes, M. (1993/2002). *A kompetens csecsemő*. Budapest: Pont Kiadó

Döme L. (1995). Sigmund Freud, a pszichoanalízis felfedezője és a zsidó kisebbségi lét a Habsburg monarchiában *Thalassa* 12.

<http://www.c3.hu/scripta/thalassa/95/12/12dome.htm>

Droste, W. (1996). Kávéház az Osztrák-Magyar Monarchiában. *Budapesti Negyed*, 12-13(2-3): 11-26.

Dúll, A. (1995). Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(5-6): 345-377.

Dúll, A. (1996). A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 36(4-6) 363-390.

Dúll, A. (1998). *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. PhD-értekezés (témavezető: Illyés Sándor). Budapest: ELTE.

Dúll, A. (2001). A környezetpszichológia története. *Magyar Pszichológiai Szemle*, LVI(2), 287–328.

Dúll A. (2002a). Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia*, 4 (2), 49-65.

Dúll A. (2002b). Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeállítás empirikus vizsgálata, I. A kutatás elméleti háttere. *Pszichológia*, 22 (1), 57-106.

Dúll A. (2002c). Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeállítás empirikus vizsgálata, II. A kutatás. *Pszichológia*, 22 (2), 183-219.

Dúll, A. (2003). A tárgyi környezet pszichológiája – a pszichológia új tárgya. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Tárgyak és társadalom II., Kapcsolatok: a tér, a tárgy és a képi kultúra összefüggései* (pp. 6–32). Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem.

Dúll, A. (2007). A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In V. Csépe, M. Györi, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 2., Tanulás – emlékezés – tudás* (pp. 111–158). Budapest: Osiris.

Dúll A. (2009): *A környezetpszichológia alapkérdései. Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan.

- Dúll A. (2012). Az otthon dialektikája: A hétköznapi rutinok kreativitásától az otthon szakralitásáig. In Varga K., & Gősiné Greguss A. (eds.) *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás. Tisztelgő kötet Prof. Bányai Éva 70. születésnapja alkalmából.* 525-561. Budapest: L'Harmattan.
- Dúll A. (2014) A város a környezetpszichológiában In (eds.) Dúll A., Izsák É. *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulataról.* 159-184. Budapest: L'Harmattan.
- Dúll, A. (2015). Amikor messze van az „odakinn” az „idebenn”-től: a helyváltoztatás és az identitás összefüggései. In Keszei A. (eds.), *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 19–33). Budapest: L'Harmattan.
- Dúll A. (2017). *Épített környezet és pszichológia. A lokalitásélmény környezetpszichológiai vizsgálata.* Akadémiai doktori értekezés, Budapest
- Dúll A., & Izsák É. (eds.), (2014). *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulataról.* Budapest: L'Harmattan.
- Dúll A., Paksi B., & Demetrovics Zs. (2009). A helyfogyasztás színterei: bevásárlóközpontok pszichológiai elemzése. In: Demetrovics Zs., Paksi B., & Dúll A. (eds.): *Pláza, ifjúság, életmód. Egészséglélektani vizsgálatok a fiatalok körében* (19-72). Budapest: L'Harmattan.
- Erki E. (eds.) (1996). *Kávéház-sirató.*, Budapest: Officina.
- Faragó K. (2005). *Kultúrák és narratívák.* Újvidék: Fórum.
- Faragó K. (2006). Történi terek és egzisztenciális térérzetek In Szakál Gy. & Villányi L. (szerk) *Az otthonos város*, Műhely, 2006/6. 26-30.
- Feldman, B. (2008). *The Observed Infant and the Analyst: The Impact of Attachment theory and Infant Observation upon the Practice of Contemporary Analysis.* In Analisis en Eta Evolutiva. (ed) Nagliero G. and Grosso, W. Rome, Italy.
- Ferenczi S. (1924) *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében.* [Eredetileg "Versuch einer Genitaltheorie" címmel az *Internationale Psychoanalytische Bibliothek* XV. köteteként. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien]. Első magyar megjelenés (a *Bevezetés* dátuma: 1928) Pantheon, Budapest, é.n. (1929).; Legújabbban: (1929. évi kiadása alapján) Filum, Budapest, 1997. [Az első magyar kiadás digitalizált szövege: MTDA E-Könyvtár.](#)

Ferenczi S. (1933). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. [Eredetileg "Sprachverwirrung zwischen den Erwachsenen und dem Kind. (Die Sprache der Zärtlichkeit und der Leidenschaft)" címmel elhangzott a XII. nemzetközi pszichoanalitikus kongresszuson (Wiesbaden, 1932. szeptember). *IZP*, 1933 (XIX, 5-15)]. In Buda B (Szerk.) *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest: Gondolat, 1971.; In: *TI*, 102-112. 215-226.

Ferkai A. (2012). Az építészet grammatikája. Az Osztrák Kulturális Intézet Által szervezett Wittgenstein és az építészet című szimpóziumon tartott előadás szövege, 2012. március 02.

https://www.academia.edu/12886674/Az_%C3%A9p%C3%ADt%C3%A9szet_grammatik%C3%A1ja

Fonagy, P., & Target, M. (2005). *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében.*, Budapest: Gondolat.

Fraiberg, S. (1990/2005). *Varázsos évek*. Budapest: Park

Fraiberg, S., Adelson, E., Shapiro, V. (1975). "Ghosts in the Nursery: A Psychoanalytic Approach to the Problems of Impaired Infant-Mother Relationships." *Journal of American Academy of Child Psychiatry*, 14(3). 387-421.

Freud, S. (1900). *Álomfejtés*. Budapest: Helikon, 1985.

Freud, S. (1930/1982). Rossz közérzet a kultúrában In Uő: *Esszék*. Budapest: Gondolat, 327-405.

Fried, M. (1963). Grieving for a lost home. In: L. J. Duhl (szerk.): *The Urban Condition* (151-171). New York: Basic Books.

Füst M. (1956). A pszicho – analízis hatása írókra és irodalomra (621-623). In: Uő: *Emlékezések és tanulmányok*. Budapest: Magvető,

Gelencsér K. (2003). Grounded Theory. *Szociológiai Szemle*, 1, 143–154.

Gross, J. J. (1998). The Emerging Field of Emotion Regulation: An integrative Review. *Review of General Psychology*, 2: 271-299.

Grosz E. (1995). Bodies, cities. In Grosz (1995) *Space, Time Perversion*. London, Routledge, 103-110.

Gyáni G. (1997). Polgári otthon és enteriőr Budapesten. In Kövér Gy. (eds.) *Magyarország társadalomtörténete I.*, 2. kötet (153-177). Budapest: Nemzeti

Tankönyvkiadó.

Gyáni G. (2007). „Térbeli fordulat” és várostörténet. *Korunk*. 2007. Július.

Halász A. (1998). Csecsemőmegfigyelés – csecsemőkutatás. *Pszichoterápia*, 7(6), 420-428.

Halász A. (2001). A csecsemőkori pszichológiája, pszichopatológiája és terápiás megközelítése. In Vikár Gy., Vikár A., (eds.), *Dinamikus gyermek-pszichiátria*. Budapest: Medicina Könyvkiadó. 19-52.

Halász A. (2018). Táguló perspektíva. A csecsemőmegfigyelés szerepe a gyermek-pszichoterápiában. *Serdülő- és gyermekpszichoterápia* 11(1), 5-20.

Hall, E.T. (1959/1979). *Rejtett dimenziók*. Budapest: Gondolat.

Hammitt, W. E. (2000). The relation between being away and privacy in urban forest recreation environments. *Environment and Behavior*, 32.

Hámori E. (2005): *Koraszülöttség és az anya-gyerek kapcsolat kezdete - Buktatók és korrekív lehetőségek a korai kapcsolat fejlődésében*. Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK.

Hámori E. (2015). *A kötődélmélet perspektívái. A klasszikusoktól napjainkig*. Budapest: Animula:.

Hámori E. (2016). *A korai kapcsolat zavarai. Pszichoanalízis, kötődélmélet és csecsemőkutatás a korai kapcsolati patológiák megértésében*. Budapest: Oriold és Társai.

Haynal A. (1996): *Viták a pszichoanalízisben*. Thalassa Alapítvány. Budapest: Cserépfalvi.

Hédervári-Heller É. (2008) *A szülő-csecsemő konzultáció és terápia*, Budapest: Animula.

Heidegger M. (2001). *Lét és idő*. Budapest: Osiris

Heidegger, M. (2002). Építés, lak(oz)ás, gondolkodás. In Schneller I. *Az építészeti tér minőségi dimenziói*, 257-270. Budapest: Librarius

Hermann I. (1947). Néhány lelki jelenség térvonatkozása, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 16(3-4), 102-114.

- Hermann I. (1984). *Az ember ősi ösztönei*. Budapest: Helikon.
- Hernádi M. (1982). *Tárgyak a társadalomban. Bevezetés a tárgyak rendszerébe*. Budapest: Kozmosz könyvek.
- Hódosi A. (2017). Miért estünk ki az Anyatermészet lágy öléből? A környezeti retorik látens tartalmai. *Imágó Budapest*. 6 (1). 91-110.
- Holahan, C. J. (1982a). A környezeti észlelés. In A. Dúll, & Z. Kovács (Eds.), 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 27–46). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Holahan, C. J. (1982b). A környezet megismerése: környezeti kogníció. In A. Dúll, & Z. Kovács (Eds.), 1998. *Környezetpszichológiai szöveggyűjtemény* (pp. 47–81). Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Horvát, M. T., Dúll, A., & László, J. (2006). A helyvesztés vizsgálata migrációban lévő magyar fiatalok körében (kutatási beszámoló). In A. Dúll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 133–153). Budapest: Akadémiai.
- Jones, R.A. (2007). A discovery of meaning: The case of C.G.Jung's house dream. *Culture & Psychology* 13. (2) 203-230.
- Jung A., Regula, M., & Rohrer J. (2009). *The House of C. G. Jung: The History and Restoration of the Residence of Emma and Carl Gustav Jung-Rauschenbach*. FO Print & Media AG. Zürich.
- Jung, C. G. (1957). *Emlékek, álmok, gondolatok*. Budapest: Európa. 1987.
- Kállai J. (1995) A szorongásos állapotok tér-vonatkozásai. *Pszichoterápia*, 4 (4):267-272.
- Kapitány Á., & Kapitány G. (2000). *Beszélő házak*, Budapest: Kossuth Kiadó.
- Khan, M., Davis, J. A., & Davis, M. E. V. (1974). The Beginning and Fruition of Self – An Essay on D. W. Winnicott. In J. A. Davis, J. Dutton (Eds.), *The Scientific Foundations of Pediatrics* (pp. 274-289). Heinemann Medical Books, London.
- Klaniczay S. (1992) Tér és lélek. Hermann munkái alapján. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1992/93 1-2. 45-60.
- Klaniczay S. (1999). Megkapaszkodás – tér – kreativitás. In Lust I. (szerk)

- Pszichoanalízis és kultúra., Budapest: Animula. 160-165.
- Kóbor T. (1999). Budapest a kávéházban. *Budapesti Negyed*, 1:52-87.
- Korpela, K., Hartig, T., Kaiser, F. G., & Fuhrer, U. (2001). Restorative experience and self-regulation in favorite places. *Environment and Behavior*, 33: 4. 572-589.
- Korpela, K. (2003). Negative mood and adult place preference. *Environment and Behavior*, 35(3): 331-346.
- Korpela, K. & M., Ylén, M. (2007). Perceived health is associated with visiting natural favorite places in the vicinity. *Health & Place*, 13: 138–151.
- Kosztolányi D. (1914). Budapest, a kávéváros. *Budapesti Negyed*, 1996, 12-13(2-3).
- Kőváry Z. (2012). Látomás és indulat a képzőművészetben. Csontváry és a kreativitás a mai pszichobiográfia tükrében. *Imágó Budapest*. 2(23) 1:35-61.
- Krékits J. (2017). Az álmom én vagyok. A daseinanalitikus álomértelmezésről. *Imago Budapest* 6(2): 37-52.
- Kucsera Cs. (2008). Megalapozott elmélet: Egy módszertan fejlődéstörténete. *Szociológiai Szemle*. 3: 92-108.
- Kun B., & Demetrovics Zs. (2015) Patológiás tárgy- és térhasználat. In Dúll A. Varga K. (eds.) *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. Budapest: L'Harmattan. 271-305.
- Láng A. (2009). Érzelemszabályozás és kötődés összefüggései normatív mintában. *Alkalmazott Pszichológia*, 11(3-4): 5-17.
- Lefebvre, H. (1991). *The production of self*. Cambridge: Blackwell,.
- Lomborg K.(2003). Truth and Validity in Grounded Theory – a reconsidered realist interpretation of the criteria: fit work, relevance, modifiability. In: *Nursing Philosophy* 4(3):189-200.
- https://www.researchgate.net/publication/10572496_Truth_and_validity_in_grounded_theory-a_reconsidered_realist_interpretation_of_the_criteria_fit_work_relevance_and_modifiability
- Low, S. M., & Altman, I. (1992). Place attachment: A conceptual inquiry. In: I. Altman, S. M. Low (szerk.): *Place attachment* (1-12). New York: Plenum Press.
- Lynch K. (1960). *The image of the city*. Cambridge: The MIT Press
- Lyons-Ruth, K. (1998). Implicit relational knowing:it's role in development and psychoanalytic treatment. *Infant Mental Health Journal* 19:282-289.
- Lubinszki M. (2006) A daseinanalitikai pszichoterápia elméleti háttere és szorongás

- felfogása. *PhD-értekezés* (témavezető: Erős F.) Pécs: PTE Pszichológia Doktori Iskola
- Mahler, M., S., Pine, F., & Bergman, A. (1975): *The psychological Birth of the Human Infant*. New York: Basic Books.
- Mandler J. (1992). How to build a baby: II. Conceptual primitives, *Psychological Review* 1999, 587-604.
- Mandler J. (2003). A nyelv előtti reprezentáció és a nyelv. In Á. Lukács, I. Király, M. Racsmány M., & Pléh Cs. (eds.) *A téri megismerés és a nyelv*, Budapest: Gondolat Kiadói Kör. 179-196.
- Mead, G. H. (1973). *Az én, a pszichikum és a társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Miller, A. (2005). *A tehetséges gyermek drámája*, Budapest: Osiris.
- Minkowski E. (1933). A szkizofrénia felfogásom összefoglalása In (szerk) Pethő B. *Pszichiátria és emberkép*. Budapest: Gondolat, 1986. 281-287.
- Mitchell, S. A., & Black, M. J. (2012). *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Budapest: Animula.
- Mitev, A. Z. (2012). Grounded theory, a kvalitatív kutatás klasszikus mérföldköve. *Vezetéstudomány*, 43(1), 17–30.
- Móré L. (2013). Wittgenstein és az építészet. *Kultúra és Kritika* 2013.03.09.
<https://kultura-es-kritika.blog.hu/2012/03/09/wittgenstein-es-az-epiteszet>
- Murakami (2002/2006). *Kafka a tengerparton*. Budapest: Geopen Könyvkiadó.
- Murakami, H. (2008/2013). *Norvég erdő*. Budapest: Geopen Könyvkiadó
- Musil R. (2013). *A tulajdonságok nélküli ember*, Budapest: Európa.
- N. Kovács T., Böhm G., & Mester T. (szerk) (2005). *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Budapest: Kijárat Kiadó.
- N. Kovács T., Böhm G., Mester T. (2005). Előszó In Uők (szerk) *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Kijárat Kiadó, Budapest. 7.
- Pastalan, L. A. (1970). Privacy as an expression of human territoriality. In L. A. Pastalan, & D. H. Parson, (Eds.), *Spatial Behavior of Older People*. Ann Arbor, University of Michigan

- Péley B. (2001). A pszichoanalitikus modell és a narratív pszichológia In Szerdahelyi Edit (szerk) *Konfliktus, hiány, trauma*. Budapest:Animula. 177-182.
- Pető K. (2003). Az implicit kapcsolati tudás: új szempontok a pszichoterápia hatásmechanizmusának megértéséhez. *Psychiatria Hungarica* 18(4):217-225
- Pető K. (2011). A neurontól a lélekig: a pszichoterápia neurobiológiai alapjai. *Imago Budapest* (3):51-60.
- Pető K (2014). A csodálatos csecsemő. Daniel Stern elmélete a szelf fejlődéséről. In Uő: *A csodálatos csecsemő* Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 51-69.
- Pléh Cs. (2007). A tér és a nyelv világa. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 62. 3. 279–312.
- Pléh Cs., Vinkler Zs., & Kálmán L. (1996). A téri kifejezések alaktana magyar gyermekeknél: Vizsgálat a CHILDES adatbázis alapján. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 52, 235–246.
- P. Müller P. (2005). Város és teatralitás In N. Kovács T., Böhm G., & Mester T. (szerk) (2005). *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. 117-129. Budapest: Kijárat Kiadó.
- Pohárnok, M. (2005): Amit a nyelv hoz és amit a nyelv visz: A szelfről és a kapcsolatról való tudás nyelvi és nem-nyelvi szerveződéséről *Pszichoterápia* 14 (4). 616-622.
- Polcz A. (1987). *A rend és rendetlenség jelensége az emberi cselekvésben*. Budapest: Kozmosz Könyvek,.
- Proshansky, H. M., Fabian, A. K., & Kaminoff, R. (1983). Place-identityPhysical world socialization of the self. *Journal of Environmental Psychology*, 3: 67-83.
Publisher: Cambridge University Press.
- Rácz J., Kassai Sz., & Pintér J. N. (2016). Az interpretatív fenomenológiai analízis (IPA) mint kvalitatív pszichológiai eszköz bemutatása. Szakirodalmi összefoglalás. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 71. 2/4. 313–336.
- Radnóti S. (2004) Freud, a művelt polgár *Thalassa* (15)1:52-59.
- Rajnik M. (2010). A csecsemőmegfigyelés szerepe a baba-mama terápiákban. In Németh T., Bürger N., & Kovács R. (eds) *Pszichoszomatikus betegségek csecsemő- és kisgyerekkorban. Regulációs zavarok. XII. Családbarát Konferencia. Konferenciakötet*. Budapest: Országos Gyermekegészségügyi Intézet, 35-40.

- Relph (1976). *Place and placelessness* London: Pion Ltd.
- Riley, R. B. (1992). Attachment to the ordinary landscape. In: Altman, I., Low, S. M. (eds): *Place Attachment* (13-37). New York: Plenum Press.
- Riley, R. B. (1992). Attachment to the ordinary landscape. In: Altman, I., Low, S. M. (eds): *Place Attachment* (13-37). New York: Plenum Press.
- Russell, J. A., Snodgrass, J. (1987). Emotion and the environment. In: D. Stokols, I. Altman (szerk.): *Handbook of Environmental Psychology* (Vol. 1., 245-281). New York: Wiley.
- Rustin, M. J. (2006). Infant observation research: What have we learned so far? *Infant Observation*, April 2006; 9(1): 35/52
- Rustin, M. J. (2012). Infant Observation As a Method of Research. In C. Urwin. & J. Sternberg. (ed.). *Infant Observation and Research Emotional Processes in Everyday Lives*. (pp. 13-22). Routledge
- Sadalla, E.K., Vershure, B., & Burroughs, J. (1987). Identity symbolism in Housing. *Environmental and Behavior*, 19:569-587.
- Saegert, S., & Winkel, G.H. (1990). Environmental psychology. *Annual Review of Psychology* 41:441-477..
- Sallay V. (2008). Az önmagunkra találás helyei: környezeti önszabályozás elmélet és kutatás tükrében. *Alkalmazott Pszichológia*, X., 3-4:145-161.
- Sallay V. (2014). Környezeti-érzelmi önszabályozási folyamatok a családi otthon terében. *PhD-értékezés* (témavezető: Dúll A.). Budapest: ELTE Pszichológiai Doktori Iskola.
- Sallay V. (2015). Előszó a magyar kiadáshoz. In J. Corbin, A. Strauss (Eds.) *A kvalitatív kutatás alapjai*. L'Harmattan, Budapest.
- Sallay V., & Martos T. (2018). A Grounded Theory (GT) módszertana. *Magyar Pszichológiai Szemle* 73(1): 11-28.
- Saly N. (2003). Képmás, más kép, másképp a kávéházzal, *Korunk*, 5.
- Saly N. (2005). *Törzskávéházamból zenés kávéházba. Séta a budapesti körutakon*. Budapest: Osiris.
- Saly N. (szerk) (1996). Budapest, a kávéváros. *Budapesti Negyed*, 12-13(2-3) Budapest Főváros Levéltára.

- Saly N. (eds) (2001). *Budapest Nagykávéház*. Ernst Múzeum, Budapest, 2001 november 25-2002. január 6. Kiállítás katalógus.
- Scannell, L., & Gifford, R. (2014). Comparing the Theories of Interpersonal and Place Attachment
- Scannell, L., & Gifford, R. (2017). The experienced psychological benefits of place attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 51, 256–269.
- Schmelowszky Á. (2012). *A lélek rejtett ösvényei. A pszichoanalízis aktualitása a klinikumon innen és túl*. Budapest: Oriold és Társai.
- Schorske C. E. (1998). Politika és apagyilkosság Freud álomfejtésében. In *Bécsi századvég* Budapest:Helikon, 164-185.
- Seamon, D. (1979). *A geography of the lifeworld. Movement, rest and encounter*. New York: St Martin's Press,
- Seamon, D., & Gill, H.K. (2016). Qualitative approaches to environment–behavior research: understanding environmental and place experiences, meanings, and actions. In Gifford, R. (Ed.) (2016). *Research methods for environmental psychology*. (115-136). West Sussex: John Wiley&Sons, Ltd..
- Searles, H. (1960). *The Nonhuman Environment In Normal Development, and in Schizophrenia*. Madison: CT., International Universities Press.
- Sebba, R. (1991). The landscapes of childhood: The reflection of childhood's environment in adult memories and in children's attitudes. *Environment and Behavior*, 23:395-422.
- Sharr, A. (2006). *Heidegger's hut*. Cambridge MA: MIT Press.
- Sibley, D. (2004). A bináris város. *Thalassa*, 15(1): 33-51.
- Slochover, J. (1991): Variations in the Analytic Holding Environment, *International Journal of Psychoanalysis*, 72(4). 709-718.
- Slochover, J. (1996). Holding and the evolving maternal metaphor. *Psychoanalytic Review* 83:195-218.
- Slochover, J. (2017). Holding, playing and moving toward mutuality. In Charles, M. (Ed) *Introduction to contemporary psychoanalysis*. Taylor & Francis Group, 2017

<https://www.researchgate.net/publication/316831228> DW Winnicott Holding Playing and Moving Toward Mutuality

Somogyi K., Birtalan I. L., Einspach-Tisza K., Jantek Gy., & Kassai Sz., et al (2018): Mi történik egy kvalitatív módszertan doktori szemináriumon? A GT- és az IPA-elemzés menete. *Alkalmazott Pszichológia* 18(2) 105-127.

Spelman, M.B. (2013). *Winnicott's babies and Winnicott's patients*. London: Karnac Books Ltd.

Spitz, R. A. (1957). *No and yes: On the genesis of human communication*. Oxford, England: International Universities Press.

Stern, D. N. (1985/é.n.). *A csecsemő személyközi világa*. Budapest: Animula.

Stern, D. N. (1995/2004). *Az anyaság állapota*. Budapest: Animula.

Stern, D. N. (2004/2009). *A jelen pillanat. Mikroanalízis a pszichoterápiában*. Budapest: Animula.

Stokols, D., & Shumaker, S.A. (1981). People in places: A transactional view of settings. In Harvey J. H. (ed) *Cognition, social behavior, and the environment*. Lawrence Erlbaum, Hillsdale, 441-489.

Stolorow, R. D., Atwood G. E., & Orange, D. M. (2015). Heidegger nácizmusa és a lét hiposztázálása. *Imago Budapest* (4):1. 124-143. További megjelenés: In Kőváry Z. (eds). (2017). *Alkotás és élettörténet. Pszichobiográfia a kreativitáskutatásban*. (16-39.) Budapest: L'Harmattan.

Szabó I. L. (2006). Wittgenstein filozófiai vizsgálódásai. *PhD-értekezés*, (témavezető: Dr. Kelemen J.) Budapest: ELTE BTK, Filozófiatudományi Doktori Iskola.

Szabó Z. (1999). *Szerelmes földrajz*, Budapest: Osiris.

Szentpéteri M (2010). Térpoétika. Irodalom és design a fizikai és kulturális terek határán. In Szentpéteri M & Tillmann J. (eds). *Térpoétika A Helikon folyóirat különszáma (1) 2*. 5-19.

Szentpéteri M, & Tillmann J. (eds) (2010). *Térpoétika A Helikon folyóirat különszáma (1) 2*.

- Szokolszky Á. (2004). *Kutatómunka a pszichológiában. Metodológia, módszerek, gyakorlat*. Budapest: Osiris.
- Szokolszky Á., & Dúll A (2006). *Környezet–Pszichológia*. Budapest: Akadémiai.
- Szőnyi G. (1993) Pszichoanalízis. *Psychiatria Hungarica* (8) 3. 125-132.
- Takács M. (2005) Egy Bécs városához címzett fogadó Budapesten. A városi emlékezet és a monarchikus identitás narratívái Krúdy Gyula Boldogult úrfikoromban című regényében. In N. Kovács T., Böhm G., & Mester T. (eds) *Terek és szövegek. Újabb perspektívák a városkutatásban*. Budapest: Kijárat Kiadó, 285-292.
- Tengelyi L. (1998). *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz.
- Tényi T. (2010) Tér és forma. A pszichózisok térvonatkozásának egzisztenciál-analízise In Szentpéteri M & Tillmann J (eds) *Térpoétika* A Helikon folyóirat különszáma (1) 2. 220-226.
- Tóth-Varga V., & Dúll, A. (2018): „Akinek a szive fáj, meggyógyítja ez a táj...”. Érzelemszabályozás a régi pesti kávéházakban analitikus orientáltságú környezetpszichológiai megközelítésben. *Imágó Budapest*, 7(2) 86-120.
- Tóth-Varga V., & Dúll A. (megjelenés alatt, a). A térhasználat jellegzetességei a pszichoanalitikus szemléletű csecsemőmegfigyelési jegyzőkönyvekben. A holding és handling funkciók megjelenése a szociofizikai környezetben. *Alkalmazott Pszichológia*.
- Tóth-Varga V, & Dúll A. (megjelenés alatt, b). The appearance of the socio-physical environment in psychoanalytic infant observations: localization and the experience of locality. *Imágó Budapest*.
- Tronick, E. Z. (1989). Emotions and emotional communication in infants. *American psychologist*, 44. 112-119.
- Tuan Y. F. (1974). *Topophilia. A Study of environmental perceptions, attitudes and values*. Clumbia: University Press.
- Tuan Y. F. (1977/2001). *Space and place. The perspective of experience*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Túry F., Dúll A., Wildmann M., & László ZS. (2006): Családlátogatás az evészavarban szenvedőknél – környezetpszichológiai megfontolások In A. Dúll, Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet–Pszichológia* (pp. 53-66). Budapest: Akadémiai.

Varga V. (2000). „Kávéház te vagy a hazám, s immár egyetlen otthonom” - A századfordulós Budapest kávéházai környezetpszichológiai megközelítésben. (témavezető:Dúll A), Debrecen: Debreceni Egyetem.

Varga V., Dúll A. (2001). „Kávéház te vagy a hazám, s immár egyetlen otthonom” - A századforduló budapesti kávéházainak környezetpszichológiai elemzése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 56(4) 557-592.

Werner, C.M., Brown, B.B., & Altman, I. (2002). Transactionally oriented research. Examples and strategies. In Bechtel, R. B., Churchman A., (eds): *Handbook of environmental psychology*, Wiley and Sons, New York. 203-221.

Wertz, F. J., Charmaz, K., McMullen, L. M., Josselson, R., Anderson R. , & McSpadden E. (2011). *Five Ways Of Doing Qualitative Analysis. Phenomenological Psychology Grounded Theory Discourse Analysis Narrative Research And Intuitive Inquiry*. New York, NY: The Guilford Press.

Willems, E. P. , & Campbell, D. E. (1976). One path through the cafeteria. *Environment and Behavior*, 8: 125-140.

Winnicott, D. (1941). Die Beobachtung von Säuglingen in einer vorgegebener Situation. In *Von der Kinderheilkunde zur Psychoanalyse*. Kindler Verlag, München.1958. 31-56. Ford. Alpár Zsuzsa

Winnicott, D.W. (1956). *Primary maternal preoccupation*, XXIV. fejezet – kézirat, Ego Klinika

Winnicott, D. W. (1958). Az egyedüllét képessége. In Péley B. (eds) *D.W. Winnicott: A kapcsolatban bontakozó lélek*. (114-119). Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2004.

Winnicott, D. W. (1960). The theory of the parent-infant relationship. *International Journal of Psycho-Analysis*, 41, 585-595.

Winnicott, D. W. (1962). Én-integráció a gyermeki fejlődés során. In Péley B. (eds), *D.W. Winnicott: a kapcsolatban bontakozó lélek*, Válogatott tanulmányok. (120-125). Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2004.

Winnicott, D. W. (1963). A függőségtől a függetlenség felé az egyéni fejlődés során. In Péley B. (eds), *D.W. Winnicott: a kapcsolatban bontakozó lélek*, Válogatott tanulmányok. (133-140.) Budapest: Új Mandátum Kiadó, 2004.

Winnicott, D. W. (1969a). The Use of an Object. *International Journal of Psycho-Analysis*, 50, 711-716.

Winnicott, D. W. (1969b). Berlin walls. In D. W. Winnicott, C. Winnicott, R. Shephard, & M. Davis (Eds.), (1986). *Home is where we start from* (221–227). W.W. Norton: London.

Winnicott, D. W. (1971/1999). *Játzás és valóság*. Budapest: Animula Kiadó.

Wittgenstein L. (1998). *Filozófiai vizsgálódások*, Budapest: Atlantisz.

Melléklet

1. sz. Melléklet

MEGFIGYELŐI BELEEGYZŐ NYILATKOZAT

Név (nyomtatott betűkkel): .....

Születési hely és idő: .....

Kijelentem, hogy a Dúll Andrea és Tóth-Varga Violetta (ELTE PPK) által vezetett kutatásban önként veszek részt; csecsemő-és gyermek-megfigyelési feljegyzéseimet elemzés céljából önként bocsátottam rendelkezésükre. A kutatás jellegéről annak megkezdése előtt megfelelő tájékoztatást kaptam.

Tudomásul veszem, hogy az azonosításomra alkalmas személyi adataimat, valamint a megfigyelésben szereplő családok adatait is bizalmasan kezelik.

A személyes információkat is tartalmazó papír alapú Beleegyző Nyilatkozatok egy harmadik, a résztvevőkkel közvetlenül kapcsolatba nem kerülő személynél, biztonságos módon kerülnek elhelyezésre, a vizsgálatot követő 3 éven keresztül.

A papír alapú, személyes azonosításra egyébként nem alkalmas megfigyelési dokumentumok eredeti példányai az adatok elemzését követően haladéktalanul visszakerülnek a megfigyelőhöz, digitalizált változatuk biztonságos számítógépen kerül eltárolásra, a vizsgálat lezárultát követő 5 évig.

A digitális jegyzőkönyvek és a belőlük készült, személyes azonosítást lehetővé nem tevő adatok ugyancsak biztonságos számítógépen kerülnek eltárolásra, a vizsgálat lezárultát követő 5 évig.

Hozzájárulok ahhoz, hogy a vizsgálat során az általam készített feljegyzések, ill. a tőlem származó, személyem azonosítására nem alkalmas adatok más kutatók számára is hozzáférhetőek legyenek.

Fenntartom a jogot arra, hogy a kutatás során annak folytatásától bármikor elállhassak. Ilyen esetben az általam készített beszámolókból nyert adatokat törölni kell.

Tudomásul veszem, hogy a vizsgálat eredményéről külön egyéni jelentés, összegzés nem készül.

Kérem, húzza alá a megfelelő választ:

Nyilatkozom, hogy az általam megfigyelt baba-mama páros a jegyzőkönyvekben

- a valós nevéen, könnyen beazonosítható lakhellyel szerepel.
- megváltoztatott néven és beazonosíthatatlan lakhellyel szerepel.

Kérem, húzza alá a megfelelő választ:

Hozzájárulok, hogy a kutatásról készült publikációkban a köszönetnyilvánításaiban a nevem szerepeljen: igen – nem

Kelt: ..... 20 ..... év ..... hó ..... nap

---

aláírás

2. sz. Melléklet

TÁJÉKOZTATÓ ÉS BELEEGYZŐ NYILATKOZAT SZÜLŐKNEK

Tisztelt Szülők!

Önök korábban részt vettek egy csecsemő- és kisgyermek-megfigyelési munkában, amelyet egy, az Ego Klinikán ezt a módszert tanuló pszichológus végzett. Ez a megfigyelési munka egy jegyzőkönyvvel zárult, amelyet – az Önök személyes azonosíthatatlanságának biztosítása mellett – a módszert elsajátító pszichológusnak tanulmányai sikeres elvégzésének feltételeként be kellett adnia az Ego Klinikára. Ehhez Önök annak idején hozzájárultak.

A jelen tájékoztatóban ennek, a már eredetileg is névtelen, és személyes adatokat nem tartalmazó anyagnak (megfigyelési dokumentumok, jegyzőkönyv) az újra feldolgozásához kérjük beleegyezésüket. Névtelenségük és azonosíthatatlanságuk további megőrzése miatt ezt a beleegyző nyilatkozatot az Önökkel annak idején megfigyelői kapcsolatban levő pszichológus juttatja el Önökhöz, és ő fogja továbbítani kutatásvezetőhöz, aki Önökkel semmilyen módon nem kerül közvetlen kapcsolatba. A beleegyezéseket is a kutatásvezető fogja tárolni, biztonságos, elzárt szekrényben a kutatás lezárulás után 3 évig.

A jelen kutatásban, amely az Eötvös Loránd Tudományegyetem Környezetpszichológiai Kutatócsoportjának keretén belül zajlik, arra vagyunk kíváncsiak, hogy a csecsemők megfigyeléseinek szempontjai között milyen tér- és tárgyhasználati jellemzők szerepelnek. A kutatás vezetője Dr. Düll Andrea tanszékvezető egyetemi tanár, a kutató Tóth-Varga Violetta klinikai szakpszichológus, doktorandusz. A környezet szerepének elemzése új szempont a megfigyelések módszertanában. A kutatásban az évek során elvégzett csecsemő- és kisgyermek-megfigyelések dokumentumait, jegyzőkönyveit elemezzük, az új, környezeti szempont szerint. A kutatásban kizárólag ezekkel a korábban rögzített anyagokkal dolgozunk, tehát nem keressük fel Önöket semmilyen egyéb kéréssel.

Azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok tehát Önökhöz, hogy engedélyezzék számomra a korábban az Önök otthonában zajló csecsemő-megfigyelés jegyzőkönyveinek és tapasztalatainak tudományos célú felhasználását.

A kutatás során garantáljuk, hogy a család egyik tagja sem lesz senki számára beazonosítható. A felismerhetetlenség érdekében minden, esetleg még a dokumentációban szereplő informatív személyes adatot (név, lakóhely, speciális informatív jellemzők) külső személy számára azonosíthatatlan kóddal helyettesítünk.

A személyes információkat is tartalmazó papír alapú Beleegyző Nyilatkozatok egy harmadik, a résztvevőkkel közvetlenül kapcsolatba nem kerülő személynél (kutatásvezető), biztonságos módon kerülnek elhelyezésre, a vizsgálatot követő 3 éven keresztül.

A papír alapú, személyes azonosításra egyébként nem alkalmas megfigyelési dokumentumok eredeti példányai az adatok elemzését követően haladéktalanul visszakerülnek a megfigyelőhöz, digitalizált változatuk, a digitális jegyzőkönyvekkel és a belőlük készült, személyes azonosítást lehetővé nem tevő adatokkal biztonságos számítógépen kerülnek eltárolásra, a vizsgálat lezárultát követő 5 évig.

Amennyiben a dokumentumelemzéshez hozzájárulnak, kérem, a következő oldal elolvasása után ezt aláírásukkal jelezzék. Mindkét szülő aláírását kérjük.

Együttműködésüket előre is köszönjük!

Tóth-Varga Violetta sk.

klinikai szakpszichológus,

ELTE Pszichológiai Doktori Iskola

toth.varga.violetta@gmail.com

BELEGYZŐ NYILATKOZAT (anya)

Alulírott, ... (név nyomtatott nagybetűvel)
..... (születési hely és dátum) aláírásommal igazolom, hogy a családban készült korábbi csecsemőmegfigyelésről készült dokumentumok tudományos célú felhasználásához, elemzéséhez hozzájárulok.

Tudomásul veszem, hogy az azonosításomra alkalmas személyi adataimat bizalmasan kezelik. A felismerhetetlenség/beazonosíthatatlanság érdekében az adatokat (név, lakóhely, informatív jellemzők) megváltoztatják, így a kutatás során kilétem és a családom kiléte egyáltalán nem beazonosítható, senki által fel nem ismerhető.

Hozzájárulok ahhoz, hogy a kutatás során személyem azonosítására nem alkalmas adatok más kutatók számára is hozzáférhetőek legyenek további feldolgozás céljából.

Fenntartom a jogot arra, hogy a megfigyelési tapasztalatok kutatásban való részvételétől bármikor elállhassak. Ilyen esetben az adataimat törölni kell.

Tudomásul veszem, hogy a vizsgálat eredményéről külön egyéni jelentés, összegzés nem készül.

....., 2018. .... hó ..... nap

.....

Aláírás

BELEGYZŐ NYILATKOZAT (apa)

Alulírott, ... (név nyomtatott nagybetűvel)
..... (születési hely és dátum) aláírással igazolom, hogy a családomban készült korábbi csecsemőmegfigyelésről készült dokumentumok tudományos célú felhasználásához, elemzéséhez hozzájárulok.

Tudomásul veszem, hogy az azonosításomra alkalmas személyi adataimat bizalmasan kezelik. A felismerhetetlenség/beazonosíthatatlanság érdekében az adatokat (név, lakóhely, informatív jellemzők) megváltoztatják, így a kutatás során kilétem és a családom kiléte egyáltalán nem beazonosítható, senki által fel nem ismerhető.

Hozzájárulok ahhoz, hogy a kutatás során személyem azonosítására nem alkalmas adatok más kutatók számára is hozzáférhetőek legyenek további feldolgozás céljából.

Fenntartom a jogot arra, hogy a megfigyelési tapasztalatok kutatásban való részvételétől bármikor elállhassak. Ilyen esetben az adataimat törölni kell.

Tudomásul veszem, hogy a vizsgálat eredményéről külön egyéni jelentés, összegzés nem készül.

....., 2018. .... hó ..... nap

.....

Aláírás

Toborzó ismertető

Kedves Kolléga!

Önt egy kutatásban való részvételre kérjük, melyet az ELTE Szervezet- és Környezetpszichológiai Tanszékén végzünk (a kutatás vezetője Dr. Düll Andrea tanszékvezető egyetemi tanár, kutató és Tóth-Varga Violetta klinikai szakpszichológus, az ELTE Pszichológiai Doktori Iskola doktorandusza).

A kutatásban az Ego Klinika Csecsemő-és gyermekmegfigyelés kurzusán vizsgakövetelményként beadott dolgozatait, jegyzőkönyveit elemezzük kvalitatív megközelítéssel, tartalomelemző technikák segítségével. A kutatás célja, hogy a pszichoanalitikus szemléletű csecsemő- és kisgyermek-megfigyelések szemléletét kibővítsük környezetpszichológiai szempontokkal is, így a tartalomelemzést környezetpszichológiai aspektusból végezzük. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a jegyzőkönyvek, beszámolók milyen arányban és milyen minőségben használnak spontán módon környezeti leírásokat és milyen célzattal, elképzeléssel teszik ezt.

Amennyiben felkeltette érdeklődését a vizsgálat és szívesen hozzájárul oly módon, hogy jegyzőkönyveit, beszámolóit elemzés céljából a rendelkezésünkre bocsájtja, segítségét ezúton is nagyon megköszönjük.

A kutatásban való részvétel, vagyis a megfigyelési dokumentumok rendelkezésünkre bocsájtása természetesen önkéntes és bármikor visszavonható. Az Ön feljegyzéseit és az Ön által megfigyelt család személyes adatait bizalmasan kezeljük. Az anonimitást minden résztvevő számára garantáljuk. Amennyiben hozzájárul, a vizsgálatról készülő publikációkban név szerint is megköszönjük az Ön kollegiális segítségét.

Kérjük a következő oldalon található Megfigyelői beleegyező nyilatkozat aláírásával erősítse meg részvételi szándékát.

Budapest, 2018. január 26.

Köszönettel:

Tóth-Varga Violetta sk.

klinikai szakpszichológus,

ELTE Pszichológiai Doktori Iskola